Izdavač:
Univerzitet u Sarajevu
Orijentlani institut, Sarajevo

Za Izdavača:
Adnan KADRIĆ

Urednik Zbornika radova o
Nasuhu Matrakčiju Bošnjaku:
Aida SMAILBEGOVIĆ

DTP i lektura:
Mahir SOKOLIJA

Štampa:
Dobra knjiga, Sarajevo

Za štampariju:
Izedin ŠIKALO

SADRŽAJ

Okrugli stol:
Nasuh Matrakči Bošnjak – naučnik, književnik, minijaturist
(Visoko, 13. 12. 2014.)

Organizator programa Okruglog stola:
Orijentalni institut
Univerzitet u Sarajevu, Univerzitet u Sarajevu

Suorganizatori:
BZK "Preporod" Općinskoga društva Visoko
Zavičajni muzej Visoko
Općina Visoko

Zbornik o Nasuhu Matrakčiju: prevladavanje krize sjećanja kod Bošnjaka

Mr. Aida Smailbegović

Pred znanstvenu i kulturnu javnost donosimo priređeni Zbornik tekstova koji su predstavljeni na okruglom stolu održanom u decembru 2014. godine – UNESCO-ove godine Nasuha Matrakčija – a koji je organiziran povodom obilježavanja 450. obljetnice smrti matematičara, književnika, hroničara i minijaturiste Nasuha Matrakčija Bošnjaka. U organizaciji Orijentalnog instituta Univerziteta u Sarajevu i suorganizaciji BZK "Preporod" Općinskoga društva Visoko i Zavičajnog muzeja Visoko održan je na ovim prostorima prvi okrugli stol, i prvi projekt uopće, koji je u središtu svoga zanimanja imao život i opus Nasuha Matrakčija Bošnjaka (u. 1564).

Tekstove pristigle za ovaj Zbornik uokvirili smo u tri sadržinske cjeline, a rukovodeći se ustaljenim konceptom. Stoga, rečene sadržinske cjeline obuhvataju oblast povijesti, naučne misli te književnosti i umjetnosti, u Zborniku posložene upravo spomenutim redoslijedom. Kako se, na ovim prostorima, radi o prvom zborniku posvećenom životu i opusu Nasuha Matrakčija Bošnjaka, smatrali smo opravdanim uvrstiti i dosadašnje radove o Nasuhu Matrakčiju nastale iz pera naučnih radnika Orijentalnog instituta u Sarajevu.

Tekstove pristigle za ovaj Zbornik uokvirili smo u tri sadržinske cjeline, a rukovodeći se ustaljenim konceptom. Stoga, rečene sadržinske cjeline obuhvataju oblast povijesti, naučne misli te književnosti i umjetnosti, u Zborniku posložene upravo spomenutim redoslijedom. Na našu veliku žalost, Zbornik ne uključuje tekst jednog od najuglednijih bosanskohercegovačkih povjesničara umjetnosti prof. dr. Ibrahima Krzovića, a koji je svoje saopćenje podnio na okruglom stolu. Kako se, na ovim prostorima, radi o prvom zborniku posvećenom životu i opusu Nasuha Matrakčija Bošnjaka, smatrali smo opravdanim uvrstiti i dosadašnje radove o Nasuhu Matrakčiju nastale iz pera naučnih radnika Orijentalnog instituta u Sarajevu. Kao skroman doprinos obilježavanju obljetnice smrti ovog erudite – jednog od središnjih imena kulturno-umjetničke scene Osmanske države u XVI stoljeću – priredili smo i katalog minijatura Nasuha Matrakčija sadržanih u *Knjizi o Sulejmanu Zakonodavcu* i *Konačištima pri putovanju kroz Irak i južni dio Irana*.

U jeku organiziranja okruglog stola posvećenog Matrakčiju Bošnjaku, na bolji svijet otišla je dr. Hatidža Čar-Drnda, *vrijedni pregalac na polju osmanske historije* i naučni radnik Orijentalnog instituta u Sarajevu. Stoga se njezina života i opusa, u ovom Zborniku, prisjećamo iskrenim riječima dr. Sabahete Gačanin, naučnog radnika Orijentalnog instituta Univerziteta u Sarajevu. Također, kao naš skroman doprinos, u Zbornik smo uvrstili i jedan od brojnih znanstvenih tekstova dr. Hatidže Čar-Drnda: "Teritorijalna i upravna organizacija Visočke nahije do početka 17. stoljeća", objavljenog u časopisu Orijentalnog instituta u Sarajevu, *Prilozi za orijentalnu filologiju*.

Donoseći pred javnost ovaj prvi Zbornik o Nasuhu Matrakčiju, i pritom isključujući svaku pomisao da će to biti i posljednji, srdačno se zahvaljujemo naučnim radnicima Orijentalnog instituta Univerziteta u Sarajevu i prof. dr. Ibrahimu Krzoviću, bez čijeg učešća i prigodnih izlaganja ne bismo bili u prilici organizirati okrugli stol niti prirediti Zbornik. Naročitu zahvalnost dugujemo direktoru Orijentalnog instituta Univerziteta u Sarajevu dr. Adnanu Kadriću te uredništvu časopisa za kulturu i društvena pitanja *Behar*.

Visoko u vrijeme Nasuha Matrakčija

Gradovi u srednjovjekovnoj Bosni nisu dostigli visok stupanj razvitka kao što je to slučaj s mediteranskim ili kontinentalnim gradovima u Evropi. S dolaskom Osmanlija znatno se pojačava dinamika razvitka gradova. Pored toga što se razvijaju neki od zetečnih gradova, dolazi do osnivanja većeg broja potpuno novih gradskih naselja. Visoko se ubrajalo u razvijenije gradove srednjovjekovne Bosne. Međutim, imalo je samo 220 domaćinstava, što je moglo značiti da ga je naseljavalo približno hiljadu stanovnika, što je predstavljalo dobru varošku osnovu na kojoj će se razvijati novi tip orijentalno-islamskog grada. Već sredinom XVI stoljeća Visoko je promovirano među naprednije gradove i definitivno proglašeno kasabom. Tako je u drugu polovinu XVI stoljeća, pored zatečene varoši, formiran znatno veći, urbano sadržajniji i organiziraniji dio grada – kasaba.

Piše: **dr. Aladin Husić**

Opće napomene o gradovima u srednjovjekovnoj Bosni

Gradovi u srednjovjekovnoj Bosni nisu dostigli visok stupanj razvitka kao što je to slučaj s mediteranskim ili kontinentalnim gradovima u Evropi. U srednjovjekovnoj Bosni moguće je razlikovati sljedeće tipove gradova: utvrde, varoši i pazare. *Gradovi utvrde* razvijali su se prije svega kao vojnodbrambeni, pa tek onda kao privredni centri. Takvi gradovi su Bobovac, Borač, Jajce, Prusac (Akhisar), Vranduk, Zvornik, Blagaj. *Varoši* i *pazari* nastajali su kao rudarska ili trgovačka naselja u blizini rudarskih centara. Najpoznatiji rudarski i trgovački centri koje je zatekla osmanska uprava bili su: Kreševo, Fojnica, Olovo, Čajniče, Srebrenica, Tuzla i Visoko. Svi navedeni gradovi, osim Visokog, nastali su i razvijali se prvenstveno kao rudarska mjesta.

Osim rudara, bogatsvo rudama privlačilo je i trgovce koji su se nastanjivali u tim mjestima, pogotovo Dubrovčane. Slučaj Visokog donekle se razlikovao u odnosu na većinu spomenutih gradova. Visoko se razvijalo isključivo na trgovačkoj, a ne na rudarskoj privrednoj osnovi. Međutim, bio je okružen najpoznatijim rudarskim mjestima, Kreševom, Fojnicom i nizom drugih rudnika manjeg značaja: Deževica, Ostružnica, Dusina, Busovača.[1] Osim toga, Visoko i njegova okolina predstavljali su administrativni, kulturni i duhovni centar srednjovjekovne Bosne. Tu su bile smještene sve najznačajnije ustanove, sjedište Crkve bosanske, bosanskog sabora, krunidbeno mjesto bosanskih vladara.[2]

Usprkos svemu navedenom, stupanj razvitka spomenutih gradova bio je ograničen. Iz srednojvjekovnih izvora nije moguće ustanoviti dostignuti stepen razvitka spomenutih gradova. Međutim, rezultati arheoloških istraživanja, kao i rani osmanski izvori, potvrđuju da niti jedan od spomenutih gradova nije dostigao visok stepen urbanog niti demografskog razvitka. Koliko se barem iz prvih osmanskih izvora može vidjeti, najrazvijenije gradsko naselje u Bosni predstavljala je Fojnica. Od dokumentiranih gradskih naselja jedino je ona imala Više od tri stotine domaćinstava (326) a Kreševo 299. Ostala razvijenija gradska naselja imala su između 200 i 300 domaćinstava.[3]

Razvitak gradova u osmansko doba

S dolaskom Osmanlija znatno se pojačava dinamika razvitka gradova u Bosni. Pored toga što se razvijaju neki od zetečnih gradova, dolazi do osnivanja većeg broja potpuno novih gradskih naselja, na što je utjecalo više faktora: država, vakuf, putovi, derviši i muafijet.[4] U tom smislu treba istaći činjenicu da su navedeni faktori

[1] Desanka Kovačević-Kojić, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo, 1978.

[2] *Visoko i okolina kroz historiju I, prethistorija, antika i srednji vijek*, Visoko, 1984, str. 105-129.

[3] A. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna 1468/69*, Mostar, 2005; Ista: Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni.

[4] U Bosanskoj historiografiji poseban doprinos ovim pitanjima dao je Adem Handžić. On se posebno bavio svakim od navedenih faktora u razvitku gradova u Bosni. Svi njegovi radovi iz navedene problematike sabrani su u: Adem Handžić, *Studije o Bosni, historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda*, Istanbul, 1994. (str. 91-101, 111-143, 143-151, 151-161. 207-213)

značajno utjecali ne samo na razvitak i oblikovanje urbane fizionomije pojedinih gradova nego i na postanak i osnivanje potpuno novih gradova. U nekim slučajevima za razvitak grada presudan je jedan od navedenih faktora, a u drugim slučajevima oni su se međusobno dopunjavali i doprinosili bržem razvoju.

Kako nas ovdje zanima prvenstveno uloga vakufa, želimo ukazati na neke slučajeve u kojima je vakuf imao presudnu ulogu u njihovom nastanku. Zahvaljujući upravo toj činjenici neki gradova u svome nazivu i danas imaju (ili su doskora imali) odrednicu vakuf: Gornji Vakuf, Donji Vakuf, Kulen Vakuf, Skender Vakuf, Varcar Vakuf. To samo po sebi govori da su ti gradovi utemeljeni upravo vakufskim objektima. Mnogo je šira lista gradova u čijem razvitku je vakuf igrao značajnu ulogu. Nema grada u Bosni u to vrijeme u kojemu vakuf nije ostavio značajnog traga u njegovom razvitku. Spomenut ćemo samo neke: Sarajevo, Mostar, Foča, Tuzla, Banja Luka, Travnik, Zenica, Sarajevo, Livno.[5]

Vakufski objekti značajno su utjecali na urbanu fizionomiju i izgled gradova. Oni su određivali unutarnju urbanu organizaciju i smjernice njihovog daljeg razvitka. Većina gradova, posebno razvijenijih, imala je jasno odvojen *stambeni* od *privrednog dijela grada*. To je predstavljalo značajnu novinu u urbanoj organizaciji grada. Ta činjenica do izražaja je dolazila posebno u većim gradovima. Osim toga, gradska naselja postala su znatno otvorenija i pristupačnija.

Kako je reljef pretežno brdsko-planinski, tako su se i mnogi gradovi u kojima su već postojanli nukleusi, bilo *tvrđave, varoši* ili *pazari*, spuštali u ravnicu ili na obale rijeka. Tako su novi stambeni dijelovi u početku predstavljali sponu između zatečenog nukleusa i potpuno novog privrednog dijela grada. Privredni objekti (zanatski ili trgovački) nastajali su u ravičarskim dijelovima u podnožjima tvrđava. U kasnijoj su se fazi i stambeni dijelovi razvijali u ravničarskim dijelovima.

Razvitak Visokog: Varoš Visokog do kraja XVI stoljeća

Već smo istakli da se Visoko ubrajalo u razvijenije gradove srednjovjekovne Bosne. Međutim, imalo je tek 220 domaćinstava, što je moglo predstavljati nešto više od 1000 stanovnika. Ono je dakle imalo formiranu solidnu varošku osnovu na kojoj će se dalje razvijati novi tip orijentalno-islamskog grada.

Varoš Visokog imala je šest mahala: *Božana*, *Boljašina*, *Radiča*, *Ivana*, *Nenada* i *Tvrdisava*. Tokom XV stoljeća niti se mijenjao broj mahala, niti su se mijenjali njihovi nazivi. Tek u XVI stoljeću došlo je do promjena u nazivima mahala koje su i dalje nosile isključivo nemuslimanska imena: *mahala Grgura*, *mahala Pavla Cvitkova, mahala Stipana, mahala Mateja, mahala Radula* i *mahala Božidara*. Ovakav naziv mahala ostao je do kraja XVI stoljeća. s tom razlikom što je mahala Grgura dobila novo ime: mahala Nesuha sina Valdisavova.

Broj domaćinstava u mahalama bio je prilično ujednačen i on se tokom XVI stoljeća kretao između 30 i 40 domaćinstava po jednoj mahali. Zahvaljujući pozitivnim privrednim i demografskim kretanjima krajem XV i početkom XVI stoljeća, grad je imao uočljiv porast. Međutim, nije došlo do formiranja novih stambenih dijelova, nego su se ta proširenja događala u okviru već postojećih mahala varoši. Broj domaćinstava u navedenim mahalama sada se kretao najčešće između 40 i 55. Samo jedna mahala bila je ispod te granice. To će u stvari predstavljati vrhunac razvitka varoškog dijela Visokog. Od 1516. godine, varoš Visokog gotovo će se stalno smanjivati tokom XVI stoljeća odlaskom stanovništva u novi dio grada – kasabu. To je tokom XVI stoljeća prouzročilo smanjenje varoši za dva i po puta. Usprkos tome, varoš je zadržala svoju osnovu s istom urbanom organizacijom koju je činilo šest mahala. Kroz XV i XVI stoljeće broj domaćinstava u varoši kretao se prema niže navedenim omjerima.[6]

Demografsko kretanje u varoši 1489-1604.

Godina	Broj dom.	Razlika	Broj stanovnika varoši
1489.	222		1100
1516.	277	55	1400
1530.	172	-105	860
1540.	228	58	1150
1570.	160	-68	800
1604.	106	-54	530

Kasaba Visoko: Zečeci kasabe

Već u prvim decenijama osmanske uprave dodati su novi urbani sadržaji, što je značilo i određivanje smjera daljeg razvoja grada. Sandžakbeg Bosne, Ajas-paša, sagradio je u Visokom 1477. godine hamam, dućane, most i zaviju.[7] Niti vakufnama, niti drugi izvori tokom XVI stoljeća ne spominju džamiju. Ali postoje indicije da negdje u prostoru tih objekata postoji i džamija. Krajem XVI stoljeća spominju se hatib i dva mujezina, kao i "vakuf džamije", a zatim i službenici vakufa. Spomen ove džamije pod imenom "Ajas-pašina džamija" nalazimo tek 1704. godine, nakon što ju je srušio Eugen Savojski. Od ove džamije tada je ostala neporušena jedino munara.[8] Prvih godina XVI stoljeća grad je dobio nove vakufske objekte: dućane, mekteb i most, koje je do 1526. godine podigao drugi vakif,

[5] Opširnije: A. Handžić, *Studije o Bosni*, str. 91-101, 111-143, 143-151, 151-161. 207-213; Alija Bejtić, Spomenici osmanlijske arhitekture u Bosni i Hercegovini, POF III-IV, Sarajevo, 1953, str. 229-299.

[6] Istanbul, BOA, TD, 18, TD 24, TD 157, TD 56, TD 211, TD 379. *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604*, Sv. I/1, Obradio: Adem Handžić, Sarajevo, 2000, str. 455-652. BOA, TD, 742, str. 281-393.

[7] Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek), Sarajevo, 1985, str. 30-31.

[8] GHb MD, IV, (preveo: Abdulah Polimac P) 468; (MD, 2942/318-1, (preveo: Abdulah Polimac).

[9] Vakufname, 44.

Muslihudin Čekrekčija.[9] U isto vrijeme, ili godinu kasnije, podignuta je i džamija Šerefudina.[10] Pored džamije i on je podigao izvjestan broj dućana. Kada je nakon 1540. godine i Alaudin podigao džamiju i kada je oko nje formirana nova mahala, Visoko se moglo svrstati u razvijenije gradove u Bosni.

Svaki od navedenih vakifa udarao je temelje novog dijela grada, nove mahale. To je davalo poticaj za naseljavanje stanovništva, trgovaca i zanatlija iz okoline Visokog. Značajan dio stanovništva varoši preselio je u novoformirani dio grada, područje kasabe. Već sredinom XVI stoljeća Visoko je promovirano među naprednije gradove i definitivno proglašeno kasabom. Tako je u drugu polovinu XVI stoljeća, pored zatečenog dijela grada – varoši, formiran znatno veći, urbano sadržajniji i organiziraniji dio grada – kasaba. U tom procesu kasaba Visoko imala je sljedeće mahale:[11]

Vakuf u javnom i društvenom životu grada

Naprijed smo, koliko je to bilo moguće, izložili kada su i kojim redoslijedom osnivane pojedine zadužbine, ko su njihovi osnivači te šta ih je činilo. Sada ćemo dati jedan uopćen pogled na razvitak i funkcioniranje zadužbinarstva u Visokom. No prije toga dajemo sumarni pogled na pitanje ko su zadužbinari i kojem društvenom sloju pripadaju? Premda su neki vakufi, kao što je podizanje mlinova, veoma skromni i za samo Visoko nemaju osobit značaj, vidjeli smo da se među vakifima pojavljuju čak *tri sandžakbega* Bosne. To su Isa-beg, Ajas-beg, i Skender-paša. Isa-beg i Skender-paša uvakufili su u okolini Visokog izvjestan broj mlinova. Najznačajnije zadužbine među njima ostavio je svakako Ajas-paša. Dva vakifa su *zanatlije*, jedan čekrekčija (Muslihudin) a drugi tabak (kožar) Muruvet. Neki

	Dom.	Br. st.	Dom.	Br. st.	Gubitak	
Mahala	1570.		1604.		Dom.	Stan.
1. Džamije Šerefudina	139	695	36	180	-103	-515
2. Zavije Ajas-paše	69	345	xx	xxx	xxx	xxx
3. Džamije Alaudina	198	990	70	350	-128	-640
4. Mesdžida tabaka h. Muruveta	79	395	35	175	-44	-220
5. Čekrekči Muslihudina	59	295	xx	xxx	xxx	xxx
6. Mesdžida Pir-havadže	xx	xxx	20	100	20	100
(2 i 5) Mahala zavije Ajas-paše s mahalom Čekrekči Muslihudina	xx	xxx	43	215	-85	425
Ukupno:	544	2720	204	1020	340	1700

Zahvaljujući instituciji vakufa, tokom XVI stoljeća Visoko je dobilo četiri džamije: Ajas-pašinu, Šerefudinovu, Alaudinovu i Ibrahimovu[12] i dva mesdžida, tabaka Muruveta i Pir-havadže. Podizanje ovih objekata pratilo je osnivanje mekteba (osnovnih škola). Osim duhovne, zadovoljavana je još jedna veoma značajna potreba stanovnika grada – obrazovna.

su očito pripadali *ulemanskom sloju*, preciznije derviškom, kao Šerefudin i Pir-havadže. Za Alaudina nemamo nikakvih naznaka gdje i kako ga pozicionirati u društvu. Svaki od njih dao je na različite načine izniman doprinos urbanom razvitku grada, ali doprinos i u drugim sferama života, prije svega u duhovnosti, privredi, komunikacijama i higijeni. Javno kupatilo u XV stoljeću predstavljalo je značajan civilizacijski iskorak. Visoko se time svrstalo u red gradova koji su *poslije Sarajeva prvi u Bosni* dobili objekat te namjene.[13] Bio je to treći po redu hamam u Bosni uopće. Osim toga, grad je dobio zaviju, a tokom XVI stoljeća tri džamije, dva mesdžida te mekteb. Ništa manje nije bitno ni komunikacijsko pitanje. Kao zadužbine, izgrađeni su mostovi, na rijeci Bosni i Željeznici / Fojnici. Za grad, njegov razvitak i privredni život veliki značaj ima li su privredni objekti. Za privredne djelatnosti, bilo da je riječ o trgovini ili zanatsvu, dućani su predstavljali vrlo važnu pretpostavku za život stanovništva grada i njegov razvitak. Kroz spomenute vakufe Visoko je dobilo najmanje pedeset dućana. Poznata su 44 i izvjestan "nepoznati broj" u okviru Ajas-pašina vakufa. Dućani su iznajmljivani za potrebe trgovaca i zanatlija, po određenim cijenama, koje su vakifi svojom voljom određivali. One su bile vrlo povoljne kako bi trgovcima i zanatlijama bile što pristupačnije. To je ovisilo i od drugih faktora, veličine dućana, njegovih kvaliteta, pa i pozicije u samom gradu. Tako su se cijene godišnjeg zakupa dućana kretale od 96 akči u Šerefudinovoj mahali, Ajaspašinoj i Muslihudinovoj 75, do 45 u mahali Pir-havadže. To je bilo vrlo pristupačno i stimulativno za trgovce i zanatlije i imalo dvojak efekat na grad – privredni, ali i demografski.

U okviru vakufa tokom XVI stoljeća zavještano je oko 150.000 akči gotovine. Novac je u različite svrhe, prema uobičajenoj praksi, u tim slučajevima donosio vakufima profit, koji je iznosio minimalno 15.000 godišnje. Tim novcem kreditirane su različite djelatnosti – trgovina, poljoprivreda i slično. Privreda je s jedne strane dobijala poticaj i obrtna sredstva, a s druge su iz dobiti finansirane službe u pojedinim vakufima, najčešće, imami

[10] Istanbul, BOA, 157, 165.

[11] Istanbul, BOA, TD 157, TD 56, TD 164, TD 211, TD 379. *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604*, Sv. I/1, Obradio: Adem Handžić, Sarajevo, 2000, str. 600-608; Hatidža Čar-Drnda, "Visoko u sastavu Osmanskog carstva – XV i XVI stoljeće", *POF 40*, Sarajevo. 1991, str. 199-215.

[12] Ajas-pašina i Ibrahimova spominju se samo indirektno. Za Ajaspašinu smo pojasnili na koji način se spominje a za Ibrahimovu doznajemo tek na osnovu jedne zabilješke s rukopisa koji on uvakufljuje za džamiju koju je podigao. Ta zabilješka nastala je 1571 godine. (GHb R 1044/9)

[13] H. Kreševljaković, *Izabrana djela*, *III*, str. 63.

i hatibi, mujezini i mutevelije. To je osiguravalo nesmetano i dugoročnije funkcioniranje vakufa.

Svi prihodi od vakufa, zakupa dućana, uvakufljenog zemljišta, prirasta od novca, služili su isključivo za potrebe vakufa, odnosno finansiranje službi u njima ili njihovo održavanje. Primjerice, Muslihudin je uvakufio 8.000 akči gotovine, a prirast odredio za popravku i održavanje mosta koji je podigao u Visokom na rijeci Bosni. Time je neovisno o drugim faktorima dugoročnije osigurao njegovo održavanje.

Osim dućana i novca vidjeli smo da se povremeno uvakufljuju i zemljišne parcele koje se pod uvjetima koje vakif odredi daju u zakup. S jedne strane, to podstiče poljoprivredu, dok s druge osigurava prihode za vakuf. Tokom XVI stoljeća uglavnom su vakifi raspoloživi imetak ostavljali za jedan vakuf. Kasnija praksa se očito mijenjala. S kraja XVIII stoljeća vidimo da se uvakufljuje jedna parcela iz čijeg prihoda će se finansirati rasvjeta dva različita vakufa, Šerefuddinove i hadži Ibrahimove džamije.[14]

Generacije imama i drugih službenika kroz službe vakufa osiguravalo je egzistenciju. Primanja su svakako bila višestruko uvjetovana. To prije svega ovisi od prihoda, bolje reći ekonomske snage vakufa i službe koju neko obavlja u vakufu. Imami su obično najbolje plaćeni službenici, potom mujezini, pa mutevelije. Tokom XVI stoljeća u Visokom imamske plaće kretale su se dnevno od 3 do 8, to znači od 1 095 do 2 920 akči godišnje. Mujezini su obično zarađivali oko 730 akči, iznimno kao manje plaćeni imami 1 095 akči. Muallim u mektebu Muslihudina Čekrekčije zarađivao je 5 akči, što znači da je to srednja plaća (1 825 akči) kada su u pitanju te službe u Visokom. Imami i hatibi često su i muallimi, pa bi u tom slučaju to znatno popravljalo njihov materijalni položaj.

Komunikacijska infrastruktura

Geografski položaj i mogućnost povezivanja s užim i širim okruženjem predstavlja najznačajniju pretpostavku za razvitak jednog mjesta. Budući da je nastao na ušću rijeke Željeznice / Fojnice[15] u rijeku Bosnu, komunikacijsko pitanje predstavljalo je jedno od najvažnijih u Visokom. Posebno u uvjetima planskog razvoja grada bilo je nužno riješiti pitanje premošćavanja rijeka i omogućavanje što povoljnije prohodnosti stanovništvu. Ne znamo kako je to pitanje bilo riješeno prije 1463. godine, splavarenjem ili nekom vrstom mosta. Činjenica da se već među prvim urbanim intervencijama u Visokom javlja i podizanje mostova sugerira da taj problem nije bio kvalitetno riješen. Vakifi su sagledavali i strogo vodili računa o potrebama jednog mjesta, te prema njima usmjeravali svoje dobrotvorne aktivnosti, usklađujući ih sa svojim platežnim mogućnostima. Među zaslužne za rješavanje komunikacijskih potreba svrstava se nekoliko graditelja mostova.

Ajas-beg: Uz ostale zadužbine u Visokom Ajas-beg je 1477. godine podigao i jedan most na rijeci Bosni. Lokalitet i druge pojedinost o mostu nisu poznate. Jedino što je poznato jeste da je iz gotovine koju je ostavio predvidio “tri akče dnevno za potrebe popravke spomenute džamije, škole kao i mosta koji je podigao na rijeci Bosni”.[16]

Muslihudin Čekrekčija: Drugi je po redu poznati graditelj mosta u Visokom, sagrađenog 1526. godine također na rijeci Bosni. Osim napomene da je riječ o mostu na rijeci Bosni, druge pojedinosti o lokalitetu nisu poznate. Pretpostavlja se da bi ovaj most mogao biti na istom mjestu gdje i Ajas-begov koji je najvjerojatnije uništila vodena stihija.[17] Za potrebe održavanja ovog mosta uvakufljena je posebna suma od 8 000 akči. Iz prihoda ostvarenih od priploda ovog novca isplaćivani su troškovi održavanja.

Kara-Šudžaa: Ovaj most podignut je do početka maja 1557. godine na rijeci Željeznici / Fojnici. Završni radovi u to vrijeme očito su bili u toku. Preostalo je uraditi još zaštitnu ogradu (korkaluk). Radove na mostu izvodili su Alagoz sin Abdullahov i Murat sin Alije s drugim licima čija imena nisu navedena. Gradnja mosta koštala je 112 dukata. Kao zastupnik umrlog vakifa Kara Šudžaa pri dokumentiranju na sudu našao se mutevelija hadži Hamza sin Huseinov.[18] Obaveze za izgradnju uredno su izmirene u navedenom iznosu, a i svi radovi osim zaštitne ograde. Nije poznato ko je bio ovaj Kara Šudža. No pretpostaviti je da je bio jedan od uglednijih i bogatijih ljudi u Visokom. Za popravke i održavanje mosta na rijeci Željeznici od kraja XVI stoljeća bili su zaduženi stanovnici sela Prokos.[19] Premda izvor nije precizan, da li se radi o mostu u samom Visokom ili nekom drugom, pretpostavljamo da bi se ta obaveza najprije mogla odnositi upravo na ovaj most, jedini koji dokumentiraju poznati izvori.

Vakufski objekti značajno su utjecali na urbanu fizionomiju i izgled gradova. Oni su određivali unutarnju urbanu organizaciju i smjernice njihovog daljeg razvitka. Većina gradova, posebno razvijenijih, imala je jasno odvojen stambeni od privrednog dijela grada. Predstavljalo je to značajnu novinu u urbanoj organizaciji grada. Ta činjenica do izražaja je dolazila posebno u većim gradovima. Osim toga, gradska naselja postala su znatno otvorenija i pristupačnija.

[14] H. Kreševljaković, *Visoko*, 27.

[15] Riječ je o istoj rijeci koja se ranije zvala Željeznica, a danas nosi ime Fojnica.

[16] Vakufname, 31. O mostovima u Bosni, prema tome i Visokom opširnije u: Džemal Čelić – Mehmed Mujezinović, *Stari mostovi u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1998, str. 85-87.

[17] Dž. Čelić – M. Mujezinović, *Stari mostovi*, str. 85-87.

[18] GHb, Sidžil 1a, s 174.GHb, Tarih-i Enveri II, 22, 71, 86.; Dž. Čelić – M. Mujezinović, *Stari mostovi*, str. 87.

[19] Opširni popis, I/1, 583.

Osmanski serhat u Bosni u prvoj polovini XVI stoljeća iz ugla Nasuha Matrakčija

Piše: **dr. Elma Korić**

U radu će biti predočeno nekoliko zapažanja Nasuha Matrakčija o Bosanskom serhatu, o pograničnim begovima, Husrev-begu i Bali-begu i njihovoj ulozi u nekim od najznačajnijih događaja prve polovine XVI stoljeća koji su obilježili ne samo regionalnu nego i svjetsku historiju.

U ranom XVI stoljeću granično područje na Jadranu, sjeveru Hrvatske, u Dalmatinskom zaleđu i u Bosni, predstavljalo je interesnu zonu u kojoj su se za prevlast borile najveće sile toga vremena: Mletačka republika, Habsuburška imperija i Osmansko carstvo. Za Austrijske Habsburge ta oblast predstavljala je uporište u odbrani kršćanstva od islama.[1] Mletačka republika tu oblast posmatrala je iz ugla jedne pomorske sile, čiji primarni cilj je bio postizanje kontrole nad jadranskom obalom, u prvom redu zbog njenog značaja u trgovini. Za Osmanlije, to je bio još jedan front u sklopu "svetog rata" od posebnog značaja kako u njihovoj kampanji za morsku premoć na Jadranu i Mediteranu tako i kao kopneni put u napredovanju ka centralnoj Evropi.[2]

Cijelo XVI stoljeće izuzetno je značajno u razmatranju pomjeranja granica Bosanskog sandžaka i ejaleta u okviru osmanskog ekspanzionizma. U skladu s ambicijama osmanskih sultana, osvajačke akcije usmjeravane su ka Podunavlju, a krajnji cilj bili su im Budim i Beč, iz strateških i simboličkih razloga višestruko značajni. U imperijalnom nacrtu, osvajanja su trebala biti usmjerena i ka jugu, da bi se osvojio Rim, druga "zlatna jabuka" čime bi Osmansko carstvo ovladalo svim zemljama Rimskog carstva.[3] Međutim, planovi i samopercepcija osmanske vladajuće klase često su bili u nesrazmjeru s realnim mogućnostima neprestanog napredovanja ka zapadu, što je imalo utjecaja i na promjenjivi odnos prema granicama u okviru Bosanskog ejaleta.

Prva osmanska administrativna jedinica, *Vilayet Sarajovası*, osnovana na prostoru srednjovjekovnog bosanskog kraljevstva nekoliko decenija prije pada srednjovjekovnog Bosanskog kraljevstva i osnivanja Bosanskog sandžaka 1463. godine, bila je pograničnog karaktera i među lokalnom populacijom poznata pod nazivom *Bosansko krajište*.[4] U percepciji

[1] Alfred J. Rieber, *The Struggle for the Eurasian Borderlands: From the Rise of Early Modern Empires to the End of the First World War*, Cambridge University Press, 2014., str. 302. (dalje: A. J. Rieber, *The Struggle for the Eurasian Borderlands*). U historiografiji se, između ostalog, preispituje i to na koji način su dugotrajna osmanska prijetnja u srednjoj Evropi i prisustvo Maura u Španiji, prouzrokovali i konstruirali stereotipe o Osmanlijama kao "neprijateljima Vjere", kao i to da li su postojale istovjetne strategije u Španiji i Austriji u kreiranju propagande i predstavljanju Habsburgovaca kao "branitelja Vjere". Vidi: *The Habsburgs and their Courts in Europe, 1400-1700: Between Cosmopolitism and Regionalism*, ed. Herbert Karner et al., PALATIUM, e-publications, 2014.

[2] A. J. Rieber, *The Struggle for the Eurasian Borderlands*, 302.

[3] Legenda o dvije "zlatne jabuke" Beču (tur. Beç Kızıl Elması) i Rimu (tur. İrim Papa Kızıl Elması) bila je živa i u vrijeme kada je Evlija Čelebija kao član osmanskog izaslanstva posjetio Beč, 1665. godine. Vidi: R. Dankoff, *An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi*, Brill: Leiden, 2004., str. 105.

[4] Hazim Šabanović, "Početak turske vladavine u Bosni", *Godišnjak Istorijskog društva BiH* VII, Sarajevo, 1955, 37-51; Isti, "Bosansko krajište 1448-1463", *Godišnjak Društva istoričara BiH* IX, Sarajevo, 1957, 177-220.

osmanske vlasti pogranični sandžaci poput Bosanskog kroz cijeli period svoga postojanja smatrani su krajištem ili *serhatom*. Za osmanske putnike *serhat* je počinjao čim se napusti Rumelija, a u još živom narodnom sjećanju to je cijela zapadna Bosna, a svojevremeno i svi dijelovi današnje Hrvatske unutar Osmanskog carstva, izuzimajući istočnu Slavoniju.[5] U vojnom smislu, bosanski *serhat* u ranom novom vijeku predstavljao je rubni pojas onih pograničnih sandžaka (Bosanski, Kliški, Požeški, Pakrački) koji će u septembru 1580. godine biti objedinjeni u veću administrativnu jedinicu – Bosanski ejalet. U tom pojasu nalazile su se tvrđave u kojima su pretežno bili stacionirani plaćenici koji su primali plaću u gotovini (tur. *ulūfe*), te su nazivani ulufedžije (tur. *ulūfeci*). Ove tvrđave smatrane su prvom linijom odbrane Carstva, a njihovi posadnici finansirani su na posve drugačiji način u odnosu na posadnike tvrđava u nešto mirnijim i manje izloženim unutrašnjim dijelovima koji su za svoju službu uživali *timare* (tur. *tımar*).[6] Osim toga, određenu ulogu u odbrani Bosanskog ejaleta u razmatranom periodu imale su i kapetanije, administrativno-vojne oblasti pod upravom kapetana koje su formirane još u XVI stoljeću uz veće plovne rijeke (Sava, Una, Drava).[7] Na osnovu rezultata naučnog rada ranije generacije bosanskohercegovačkih osmanista moguće je definirati izgled i opseg osmanskog serhata u Bosni, s obzirom na razlike u načinu finansiranja tvrđavskih posada. Najistureniji pojas osmanskog serhata u Bosanskom ejaletu do kraja XVI stoljeća bio je uspostavljen na sjeverozapadu bosanskog ejaleta naspram Hrvatske i Slavonske vojne krajine kao dijelova Habsburške monarhije, odnosno ka jugozapadu, naspram teritorija pod upravom Mletačke republike u Dalmatinskom zaleđu. Taj pojas sastojao se od četrnaest gradova u Bosanskom sandžaku, jedanaest u Pakračkom, sedam u Požeškom i devetnaest u Kliškom sandžaku. Istovremeno se u osmanskim izvorima spominju i brojne druge aktivne tvrđave na ovim prostorima popunjene posadama koje su uživale timare.[8]

Upravo su tvrđave, zamkovi i druga utvrđenja od najranijih vremena markirali granicu svjetskih imperija više nego linearne granice. Osmansko carstvo obilježavalo je svoje granice i izgradnjom fortifikacijskih objekata.[9] Iza tvrđava osmanske vlasti gradile su mostove, džamije i ostale civilne zgrade, nastojeći demonstrirati lokalnom stanovništvu sve kulturalne i ekonomske prednosti osmanske vladavine i privući ih da joj služe.[10]

Prizori gradova i tvrđava, karakterističnog i široko rasprostranjenog distinktivnog obilježja ilustriranih osmanskih rukopisa iz XVI stoljeća, u djelima osmanskih hroničara korišteni su kao dokumenti koji svjedoče o teritorijalnoj ekspanziji Osmanskog carstva kao i u svrhu mapiranja proširenih granica. Ideja prezentacije granice kroz slikanje gradova pogodovala je geopolitičkoj stvarnosti osmanskih pograničja, koja su bila fluidna i definirana uglavnom prisvajanjem prava na pogranične gradove. Prizori gradova nudili su jednu viziju Osmanskog carstva kao zbira različitih teritorija, a članovima vladajuće elite, koja je sakupljala te prizore, pružala priliku da svoje Carstvo u tom smislu i dožive.[11] S tim u vezi, spomenut ću i to da su u kratkoj hronici Nasuha Matrakčija *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, koja sadrži četiri jedinstvena ilustrirana toma, prvi put prizori gradova i njihovih topografskih značajki korišteni kao sredstvo predstavljanja geografskih granica Osmanskog carstva.[12]

Svakodnevicu prve polovine XVI stoljeća na najzapadnijem osmanskom pograničju u Bosanskom serhatu obilježili su brojni vojni pothvati uglavnom manjih lokalnih snaga. Međutim, vojne trupe iz Bosanskog sandžaka učestvovale su i u većim vojnim akcijama kao što su osvajanje Beograda 1521. godine i Mohačka bitka 1526. godine. Među mogućim razlozima za simboličnu prisutnost informacija o dešavanjima na ovom frontu u djelima osmanskih hroničara navodi se i mišljenje da su “vojne operacije pod vodstvom Gazi Husrevbega i ostalih bosanskih sandžakbegova u ovoj oblasti imale malu ili nikakvu podršku centralnih trupa, dok su se povremeno pridruživali sanžakbezi susjednih sandžaka poput Smederevskog”, kao i to da “regija između rijeke Drave i Jadranskog mora nije bila od velikog strateškog značaja, jer se tu nisu nalazili toliko značajni gradovi poput Budima i Beča u Podunavlju.”[13]

Ovom prilikom pokušat ću pružiti kratak osvrt na ono što jeste pisano o spomenutim dešavanjima, odnosno skrenuti pažnju na ono što je Nasuh

[5] Nenad Moačanin, “Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva do razdoblja reformi u Bosni i Hercegovini (1463.-1831.)”, u: *Hrvatsko-slavonska krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga carstva u ranome novom vijeku*, Hrvatska povijest u ranome novom vijeku 2. svezak, Leykam International: Zagreb, 2007, 150.

[6] Adem Handžić, “O organizaciji vojne krajine Bosanskog ejaleta u XVII stoljeću: Sjeverna i sjeverozapadna granica”, *Prilozi Instituta za istoriju* XXIII, br. 24., Sarajevo, 1988, 48.

[7] Vidi: Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini,* Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Djela, knj. V, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 4, Sarajevo, 1954.

[8] Up: Hazim Šabanović, “Vojno uređenje Bosne od 1463. god. do kraja XVI stoljeća”, *Godišnjak Društva istoričara BiH XI*, Sarajevo, 1961, 173-224.; Adem Handžić, “O organizaciji vojne krajine Bosanskog ejaleta u XVII stoljeću: Sjeverna i sjeverozapadna granica”, *Prilozi Instituta za istoriju* XXIII, br. 24., Sarajevo, 1988, 45-60.

[9] Naravno, precizne granične linije postojale su i bile su utvrđene ili potvrđene najčešće nakon završetka nekog rata i tokom mirovnih pregovora, a na terenu su ih utvrđivali članovi komisija za razgraničenje. Granice su bile obilježene “gromilama” ili “humkama”. Up. Ešref Kovačević, *Granice Bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj Republici prema odredbama Karlovačkog mira*, Sarajevo, 1973.

[10] A. J. Rieber, *The Struggle for the Eurasian Borderland,* 303.

[11] Up. Kathryn A. Ebel, “Representations of the Frontier in Ottoman Town Views of the Sixteenth Century”, *Imago Mundi: The International Journal for the History of Cartography*, Volume 60, Issue 1, 2008, 1-22.

[12] Isto.

[13] Dino Mujadžević, “The Other Ottoman Serhat in Europe: Ottoman Territorial Expansion in Bosnia and Croatia in first half of 16th Century”, *Gamer*, 1/1, Ankara, 2012, 99-111.

Matrakči pisao o junacima Bosanskog serhata. Upravo djelo *Sulejmanname* Nasuha Matrakčija svjedoči o tome koliko informacija o bosanskom serhatu sadrže osmanske hronike koje u tom smislu do sada nisu bile dovoljno korištene.[14] Navest ću nekoliko podataka iz onog dijela *Sulejmanname* koji govori o pohodima sultana Sulejmana Zakonodavca u smjeru srednje Evrope, ka teritoriju današnje Mađarske. U spomenutom djelu za oznaku pograničja Matrakči pored termina *serhad* za oznaku koristi i termin *uc*. U hronici se ne nalaze minijature bosanskih utvrđenih gradova, niti ostale topografske karakteristike ovih predjela, koje bi omogućile vizuelizaciju bosanskog serhata u prvoj polovini XVI stoljeća. Objašnjenje za to, između ostalog, leži i u činjenici da se Bosna nije nalazila na ruti kojom se kretala glavnina osmanskih trupa u spomenutom pohodu, a samim tim ni Nasuh Matrakči kao učesnik pohoda tada nije boravio u Bosni. Međutim, u spomenutom djelu on na nekoliko mjesta spominje dva sandžakbega Bosne i Smedereva, "begove serhata" Gazi Husrev-bega i Bali-bega Jahjapašića. S obzirom na to da su oni aktivno učestvovali u spomenutim osvajačkim akcijama, u duhu svoga vremena, Matrački ih glorificira poredeći ih s najvećim mitskim i historijskim junacima poznatih civilizacija (Rustem, Zâl, Aleksdandar i sl.).

Poznato je u historiografiji da je Husrev-beg kao Smederevski sandžakbeg aktivno učestvovao u osvajanju Beograda 1521. godine.[15] No, prije toga, 12. jula 1521. godine, osvojio je tvrđavu Zemun. Osvajanje ove tvrđave smatra se jednim od strateški najuspjelijih akcija, jer je time omogućen lakši pristup tvrđavi Beograd, koju su sultanove trupe osvojile već 30. augusta 1521. godine.[16] Iako većina osmanskih hroničara o tome ne govori, primarni arhivski izvori kazuju da je Husrev-beg na svoju inicijativu preduzeo one mjere koje neke osmanske hronike pripisuju Piri Mehmed-paši. Naime, u toku trajanja opsade Husrev-beg je uputio Porti precizan izvještaj o načinu na koji je blokirao prilaze gradu i pripremio opsadu.[17] Među malobrojne hroničare koji napominju da je veliku ulogu u akcijama koje su prethodile osvajanju Beograda odigrao upravo Husrev-beg ubraja se i Nasuh Matrakči. Istina, i on nudi skromne podatke pišući o tome samo u dijelu *Sulejmanname* koji nosi naziv: *Vijest o opsadi dobro čuvane tvrđave Beograd od strane Piri Mehmed-paše i osvajačke vojske*:

> "Nakon što je donesena odluka i izdata naredba (...) sultan je naredio da oni vojnici pobjedničke vojske koji još nisu prešli, noću u toku tri do četiri dana lađama pređe prijeko (...) Potom je uzor plemenitih zapovjednika, sandžakbeg Bosne[18] Husrev-beg, poslat na tvrđavu Zemun, strateški cilj države. Čim je stigao, uz pomoć Uzvišenog Allaha, osvojio je spomenutu tvrđavu, nevjernike koji su se nalazili unutra sabljom posjekao, a tvrđavu sravnio sa zemljom."[19]

Prema podacima u historiografiji, sultan Sulejman je nakon toga poslao "hiljadu janjičara da s Husrevom-begom pristupe opsadi Beograda".[20]

Gazi Husrev-beg je sa svojom pratnjom i trupama iz svog sandžaka učestvovao i u poznatoj Mohačkoj bici 1526. godine.[21] O tome svjedoče i izvori iz osmanskih arhiva, među kojima je najznačajniji jedan popis bosanske vojske pred bitku na Mohaču.[22]

U *Sulejmannami* Matrakči na više mjesta navodi ulogu "begova serhata", naročito bosanskog Husrev-bega i smederevskog Bali-bega, u akcijama koje su prethodile čuvenoj Mohačkoj bici 1526. godine. Među tim akcijama od velikog značaja bilo je osvajanje Petrovaradinske tvrđave. O tome Matrakči piše: "Namjesnik iz cijenjene porodice Jahjapašić, Bali-beg, poslao je junake iz svog okruženja da donesu vijesti o tvrđavi koju serdari nazivaju Petrovaradin. U blizini su se sukobili s prokletim nevjernicima. Zapuhao je radosni povjetarac pobjede islama, zabljesnule su oštre sablje i posjekle brojne glave, a zarobljenici su dovedeni padišahu."[23]

Odmah potom slijedi informacija o aktivnostima Husrev-bega:

> "Potom je od bosanskog serdara Husrev-bega, koji se bio ulogorio na udaljenosti od jedan dan, stigao glasnik i donio vijest da su se predala utvrđena mjesta na ostrvu Srijem. Kastelan jedine preostale tvrđave Erîk[24] pokorio se Osmanskom carstvu, ustupio navedenu oblast i predao se na zvaničnoj ceremoniji."[25]

[14] U pisanju ovog osvrta korišten je magistarski rad Davuda Erkana, *Matrakçi Nasuh'un Süleymân-nâmesi (1520-1537)*, odbranjen na Univerzitetu Marmara u Istanbulu 2005. godine, koji sadrži i transkripciju originalnog teksta. Dalje: *Matrakçi Nasûh'un Süleymân-nâmesi.*

[15] Behija Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, Orijentalni institut, Sarajevo, 2010, 24.

[16] Isto, 25.

[17] Jean-Louis Bacqué-Grammont, "Un rapport de Gazi Hüsrev Beg sur l'investissament de Belgrade en 1521" – "Jedan izvještaj Gazi Husrev-bega o opsadi Beograda 1521.", Prilozi za orijentalnu filologiju 30/1980, Sarajevo, 1980, 19-23.

[18] Husrev-beg je tada djelovao kao Smederevski sandžakbeg, a za sandžakbega Bosne postavljen je tek sultanovim dekretom 15. septembra 1521. godine. Behija Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, 27.

[19] *Matrakçi Nasûh'un Süleymân-nâmesi,* 36.

[20] Radovan Samardžić, *Sulejman i Rokselana*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1976, 52. Podaci navedeni na osnovu dnevnika jednog od učesnika pohoda.

[21] Behija Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, 27.

[22] Ahmed S. Aličić, "Popis bosanske vojske pred bitku na Mohaču 1526. godine", *Prilozi za orijentalnu filologiju* XXV/1975, Sarajevo 1977, 171- 202.

[23] *Matrakçi Nasûh'un Süleymân-nâmesi,* 94. Detaljnije o tome Matrakči piše u nastavku teksta u poglavlju koje govori o osvajanju tvrđave Petrovaradin u kojem se nalazi i jedan njegov *nazm* o osvajanju ove tvrđave. *Isto*, 100-102.

[24] Nije mi poznata tvrđava pod ovim nazivom. Moguće da je riječ o Irigu u blizini Petrovaradina ili čak o Iloku, koji je bio jedan od glavnih prijelaza na Dunavu u Bačku.

[25] *Matrakçi Nasûh'un Süleymân-nâmesi,* 95.

Matrakči ovu vijest ponavlja u poglavlju koje govori o osvojenju navedenih "čvrstih utvrda", iznoseći još mnoštvo detalja u vezi s navedenim akcijama, gdje se uz Bosanskog sandžakbega Husrev-bega spominje i učešće Zvorničkog sandžakbega Ahmed-bega.[26]

Prema podacima u historiografiji, sultan Sulejman je prije održavanja ratnog vijeća na Mohačkom polju, izrazio izričitu želju da se upozna s veteranima konjice kojima je zapovijedao Bosanski sandžakbeg Gazi Husrev-beg.[27] Gazi Husrev-beg je na razgovor pozvao "iskusne starce koji poznaju krajine". Među njima se spominje izvjesni Adil Tavica, koji je opisan kao "starac s oružjem na leđima, kacigom na glavi, posivjelim vunenim ogrtačem, ali brkovi koji su mu izvirivali ispod kacige bili su poput strijela uperenih na neprijatelja".[28]

Matrakči je pokazivao izuzetno zanimanje za ratnike i umijeće ratovanja. Čak je 1529. godine napisao i priručnik za ratnike (gazije) pod nazivom *Tuḥfetü l-Guzât* (Dragulj o ratnicima).[29] Stoga ne čudi da je umio precizno opisati i vojne formacije koje su učestvovale u pohodima. U poglavlju *Sukob na Mohačkom polju sultana Sulejmana s 'kraljem Lavošom*[30] *koji je loše skončao'*, on detaljno opisuje raspored osmanskih trupa:

> "S obje strane, i lijevo i desno od sultana, bili su čvrsto poravnati borbeni redovi i pukovi, begovi i age, i ostali vojnici pobjedničke vojske, sve odred do odreda. Na desnom krilu nalazio se Ibrahim-paša s mudžahidima, junacima u ratovanju. Na lijevom krilu Anadolski beglerbeg Behram-paša s trupama koje su bile spremne za borbu poput planinskih pantera i lavova iz gustih šuma."
>
> Među učesnicima bitke navode se "zapovjednik islamskog pograničja (*serhad-i islam*) Bali-beg Jahjapašić, lav prethodnik, i serdar pokrajine Bosne, Rustem sin Zalov svoga vremena, vojskovođa i prvak vjere, Rustem na megdanu pobjede, Husrev-beg."[31]

Matrakči je često bio i očevidac događaja koje opisuje u svojim hronikama, a kada bi bio dodatno inspiriran, pojedine događaje ovjekovječio bi u stihovima i pjesmama. U pjesmi koja se nalazi u tekstu nakon spomenutog opisa borbenih formacija na Mohačkom polju, ponovo uspoređuje Bali-bega i Husrev-bega s najvećim junacima ljudske povijesti:

"Bali-beg, zapovjednik na
granici islama,
Rustem i Sâm i Zâl svoga
vremena" (...)
"Serdar zemlje Bosne Husrev,
Poput junaka sabljom udara
kao Pertev."[32]

Literatura

Aličić, Ahmed S., "Popis bosanske vojske pred bitku na Mohaču 1526. godine", *Prilozi za orijentalnu filologiju* XXV/1975, Sarajevo, 1977, 171- 202.

Bacqué-Grammont, Jean-Louis, "Un rapport de Gazi Hüsrev Beg sur l'investissament de Belgrade en 1521" – "Jedan izvještaj Gazi Husrev-bega o opsadi Beograda 1521.", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 30/1980, Sarajevo, 1980, 19-23.

Ebel, Kathryn A., "Representations of the Frontier in Ottoman Town Views of the Sixteenth Century", *Imago Mundi: The International Journal for the History of Cartography*, Volume 60, Issue 1, 2008, 1-22.

Erkan, Davud, *Matrakçi Nasuh'un Süleymân-nâmesi (1520-1537)*, magistarski rad odbranjen na Univerzitetu Marmara u Istanbulu 2005. godine.

Handžić, Adem, "O organizaciji vojne krajine Bosanskog ejaleta u XVII stoljeću: Sjeverna i sjeverozapadna granica", *Prilozi Instituta za istoriju* XXIII, br. 24, Sarajevo, 1988, 45-60.

Kadrić, Adnan, "Osvrt na simbiozu poetskog i proznog narativa u djelima Nasuha Matrakčija", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* XXXI, Sarajevo, 2010, 169-194.

Kovačević, Ešref, *Granice Bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj Republici prema odredbama Karlovačkog mira*, Sarajevo, 1973.

Kreševljaković, Hamdija, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini,* Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Djela, knj. V, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 4, Sarajevo, 1954.

Moačanin, Nenad, "Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva do razdoblja reformi u Bosni i Hercegovini (1463.-1831.)", u: *Hrvatsko-slavonska krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga carstva u ranome novom vijeku*, Hrvatska povijest u ranome novom vijeku 2. svezak, Leykam International: Zagreb, 2007.

Mujadžević, Dino, "The Other Ottoman Serhat in Europe: Ottoman Territorial Expansion in Bosnia and Croatia in first half of 16th Century", *Gamer*, 1/1, Ankara, 2012, 99-111.

Pečevija, Ibrahim Alajbegović, *Historija 1 (1520-1576)*, prev. Fehim Nametak, Orijentalni institut, Sarajevo, 2000, 92-93.

Rieber, Alfred I., *The Struggle for the Eurasian Borderlands: From the Rise of Early Modern Empires to the End of the First World War*, Cambridge University Press, 2014.

Šabanović, Hazim, "Bosansko krajište 1448-1463", *Godišnjak Društva istoričara BiH* IX, Sarajevo, 1957, 177-220.

Šabanović, Hazim, "Početak turske vladavine u Bosni", *Godišnjak Istorijskog društva BiH* VII, Sarajevo, 1955, 37-51;

Šabanović, Hazim, "Vojno uređenje Bosne od 1463. god. do kraja XVI stoljeća", *Godišnjak Društva istoričara BiH XI*, Sarajevo, 1961, 173-224.

Samardžić, Radovan, *Sulejman i Rokselana*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1976.

Zlatar, Behija, *Gazi Husrev-beg*, Orijentalni institut, Sarajevo, 2010.

[26] Isto, 98-99.

[27] Behija Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, 38.

[28] Ibrahim Alajbegović Pečevija, *Historija 1 (1520-1576)*, prev. Fehim Nametak, Sarajevo, 2000, 92-93.

[29] Adnan Kadrić, "Osvrt na simbiozu poetskog i proznog narativa u djelima Nasuha Matrakčija", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* XXXI, Sarajevo, 2010, 169-194.

[30] Ugarski kralj Ludovik II. Jagelović (mađ. II. Lajos).

[31] *Matrakçi Nasûh'un Süleymân-nâmesi,* 114.

[32] Isto.

Enciklopedijski duh i razumijevanje pojma nauke i ideje umjetnosti u djelima matematičara, književnika i hroničara Nasuha Matrakčija Bošnjaka

U radu se iznose opći stavovi o enciklopedijskom duhu i razumijevanju pojma nauke i ideje umjetnosti u djelima matematičara, književnika i hroničara Nasuha Matrakčija Bošnjaka. Pažnju privlače opći društveni okvir i atmosfera za razvoj i promociju određene vrste nauke i/ili nauka u vrijeme Nasuha Matrakčija Bošnjaka. Kada se analiziraju Matrakčijeva djela iz matematike, pažnju privlači znanstvena metodologija i autorska akribičnost u svakom poglavlju. Kako se da naslutiti iz sačuvanih rukopisa, Nasuhovo znanje i poznavanje geografije, umijeća minijaturnog prikaza gradova i povijesti carstva, u izvjesnoj mjeri u funkciji je građenja velike priče o pravednom sultanu i sretnom carstvu. To posebno potvrđuje koncepcija Nasuhovih hronika.

Piše: **dr. Adnan Kadrić**

1. Širi i uži koncept razumijevanja pojma nauke u Matrakčijevo vrijeme

U XVI stoljeću u Bosni otpočinje intenzivniji proces obrazovanja i širenja islama među loklanim stanovništvom. Na povezanost širenja islama u Bosni s jačanjem školskog sistema u svojim studijama već je ukazao Adem Handžić,[1] dok je Aladin Husić[2] u svojim analizama ukazao na pojave relativne ujednačenosti postotka širenja islama na područjima srednjovjekovnih župa i skrenuo mogućnost na povezanost širenja islama s ranijim kulturološkim i vjerskim naslijeđem u Bosni koje ja također moglo imati značajnu ulogu u takvoj vrsti procesa. Općenito promatrajući, sredinom i krajem XVI stoljeća u rukopisnim bibliotekama u Bosni sreću se vrlo slična djela iz oblasti klasičnih znanosti kakva se sreću i u ostalim regionalnim kulturnim centrima u Osmanskom carstvu u to vrijeme. Ako bi se željelo proučavati stanje enciklopedijskog duha u širim okvirima, bilo bi svakako nužno pokrenuti opsežnija i ozbiljnija istraživanja budući da se radi o fenomenu koji je vrlo bitan za razumijevanje kulturnog života i brojnih društvenih pojava u osmanskoj Bosni iz različitih aspekta promatranja. Dakako, to je bitno čak i za razumijevanje različitih fenomena u književnim i sličnim tekstovima u osmanskoj Bosni.

U Bosni, a i u Osmanskom carstvu općenito, odnos prema naukama potrebno je proučavati: a) kroz odnos prema klasičnim racionalnim i tradicionalnim naukama u orijentalno-islamskoj civilizaciji; b) kroz odnos prema popularizaciji znanja, odnosno kroz orijentaciju i odabir koje nauke i znanja imaju prioritet pri oblikovanju javnog i društvenog mijenja koje, također, utječe čak i na određivanje koja vrsta nauke i znanja će biti popularizirana i finansirana u društvu općenito.

Za početak, treba napomenuti da se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci (GHB R-3687/1) može naći vrlo značajno enciklopedijsko djelo *Miftāḥu s-saʿāda wa-miṣbāḥu s-siyāda* autora Ahmeda b. Mustafe Taškopruzadea (u. 1560). Radi se o ogromnom dvotomnom djelu o klasifikaciji klasičnih nauka. U istoj rukopisnoj zbirci, ali i u ostalim rukopisnim zbirkama u Bosni, nalazi se i petnaestak prijepisa vrlo popularne osmanske enciklopedije nauka od Malkarali Nevija pod nazivom *Netāʾicü l-fünūn ve-meḥāsinü l-mütūn*.

Odraz različitih kulturalnih zbivanja i previranja u Osmanskom carstvu u oblasti razvoja naučne i enciklopedijske misli, kao što smo već spomenuli, osjećao se i u Bosni, što se pokazuje na prisustvu identične ili, pak, slične literature iz te oblasti u brojnim

[1] Handžić 1977: 133-169.

[2] Izlaganje na međunarodnom skupu *Conversion to Islam and Islamization in the Early Ottoman Balkans* u organizaciji Department of Near Eastern Languages and Cultures of Ohio State University i Orijentalnog instituuta u Sarajevu (Sarajevo, 5-7. juni 2008).

rukopisnim bibliotekama kod nas. Iščitavanje takvih djela nekada nas zbunjuje jer u njima često i ne nalazimo ono što smo željeli ili očekivali pronaći, s jedne strane, a opet nalazimo neke druge fenomene koji nas zbunjuju i svojom zanimljivošću podstiču na nova istraživanja.

Matrakči i Taškopruzade

U historiji proučavanja nauke kod Osmanlija do sredine XVI stoljeća među vrlo značajna djela i izvore za proučavanje biografija osmanskih učenjaka od nastanka carstva do 1560. godine ubraja se djelo Matrakčijevog suvremenika Ahmeda Taškopruzadea *Aš-šaqā'iqu n-nuʿmāniyya fī ʿulamā'i d-dawlati l-ʿuṯmāniyya* (Krasne lale – o učenjacima u Osmanskoj državi).

Premda danas neki učenjaci i javni radnici žele predstaviti Nasuha Matrakčija Bošnjaka kao "osmanskog Leonarda" koji se "također bavio i crtanjem minijatura", malo ostaje nejasno kako se moglo desiti da slavni i "pouzdani" Taškopruzade u svojoj biografiji osmanskih učenjaka izostavi takvog "Leonarda", a u isto vrijeme uvrsti čak i neke učenjake koji su iza sebe ostavili svega nekoliko napisanih strana kompliranih tekstova, a ima i onih iza kojih nema sačuvane niti jedne stranice teksta. S obzirom na činjenicu da se i Ahmedov sin Kemal nastavio baviti istom tematikom, pitanje izostanka Matrakčija u tim djelima izaziva, čini se, posebnu vrstu istraživačke pažnje kod onih koji se zanimaju za proučavanje suštinskih odnosa između nauke i osmanskog društva u XVI stoljeću. Naime, Ahmed Taškopruzade također je, kao što smo ranije spomenuli, autor velike enciklopedije o naukama (*Miftāḥu s-sa ʿāda wa-miṣbāḥu s-siyāda*). Kada se pogleda njegova klasifikacija nauka, vidi se da je ona zapravo nastavak Bistamijeve klasifikacije, a uključuje sljedeće nauke: nauke koje se bave pisanjem, nauke koje se bave leksikom i izrazima, nauke o stvarima razuma, nauke koje se temelje na osvjedočenju, praktičnu mudrost, vjerskopravne nauke i skrivene / tajne nauke. Sam naziv Taškopruzadeovog djela *Miftāḥu s-saʿāda*... (Ključ sreće...) sugerira da su nauke koje je opisao u svojoj enciklopediji nauka "ključ" za postizanje sreće. Stoga ispred skoro 40 % imena učenjaka u njegovoj biografiji stoji titula "šejh" (duhovni učitelj), a također i veliki postotak zvanja prije imena odnosi se na titulu "mola/mula" (vjerski učenjak). Čak su u biografiji učenjaka svoje ime našli i oni koji su se bavili tajnim znanostima (*bāṭinī ilimler*), pa čak i oni čiji je najveći doprinos dobro poznavanje tajnih značenja "*ilm-i hurufa*" – nauke o slovima kao jednog od preduvjeta za sastavljanje zapisa. Takav pristup popularizirao je kod Osmanlija još ranije Adburrahman Bistami. Dakle, na osnovu navedenog, djelomično može biti jasno zašto u takvoj klasifikaciji i pojmu razumijevanja nauke svoje posebno mjesto nije mogao naći Nasuh Matrakči Bošnjak.

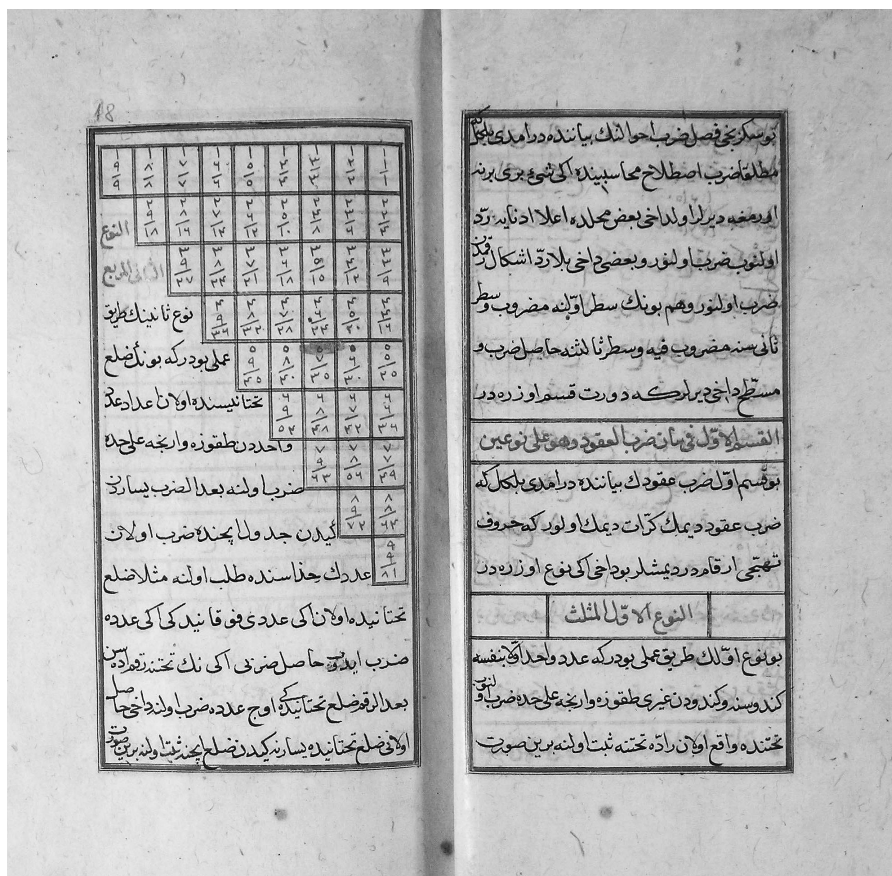
Naime, ako se pogleda uvod u Matrakčijevo djelo *Mecmeʿü t-tevārīḫ* (Stjecište hronika), jasno je da je Matrakčijevo poimanje nauke kao "ključa sreće" malo šire. On u spomenutom djelu kaže kako je spoznaja pravog puta olakšana i spoznajom vjerskih nauka (*ʿulūm-i şerʿī*), ali i filozofskih disciplina (*fünūn-i ḥikemī*). On podstiče na proučavanje principa i osnova kako iz tradicionalnih tako i racionalnih nauka. Teološke su discipline, po njemu, *uzvišene nauke* (*ʿulūm-i ālī*) ako koriste i jedne i druge metode. Matrakči skreće važnost i na proučavanje filoloških znanosti, a posebno na knjige iz oblasti stilistike (*kutub-i meʿānī*), jer i takve nauke pomažu razvoj tefsira (tumačenja Kur'ana) i sličnih nauka. Da bi sultani mogli nositi zadaću prosvjetiteljstva, kako navodi Nasuh Matrakči Bošnjak, oni moraju upoznati *sve nauke*. Pristup razumijevanju pojma nauka i znanja kod Matrakčija sličan je klasičnom pristupu koji su zagovarali Al-Kindi, Al-Farabi, Ibn Sina i ostali klasični učenjaci. On nije zagovornik odavajanja i struje kritiziranja racionalne metode kakva se često provlačila ili skrivala kroz pojedince iz kruga oko medresa koje su preuzele sistem obrazovanja iz ranijih nizamije medrese. Inače, današnje projiciranje pojmova kao što su "islamske nauke" i slično, na primjeru klasičnih autora i pisaca, djeluje pomalo neusaglašeno i u nekim dijelovima kontradiktorno. Naime, u klasifikaciji nauka u klasičnom periodu, u srednjovjekovlju i novovjekovlju, u muslimanskoj kulturi i civilizaciji možemo naići na termin "arapske i strane nauke" ili slične podjele, dok se termin "islamske nauke" nije koristio u internim klasifikacijama. Za vjerske nauke koristio se katkada termin "vjerske nauke" (*ulum-i diniyye*) ili "šerijatske / vjerskopravne nauke" (*ulum-i şeriyye*). Ni Matrakči Bošnjak (u. 1564) ne koristi termin "islamske nauke" u svojim tekstovima. To je razumljivo, jer, kako se vidi iz kraćih opisa, za Matrakčija su islamske nauke, i matematika, i geografija, i historija, ali i različite filozofske discipline.

Borba različitih koncepata nauke u osmanskom društvu: bitka za društvene privilegije

Zašto neki osmanski biografi ne bilježe biografije učenjaka koji su pisali i predavali u okviru Enderuna na osmanskom dvoru, pa čak i kada se radi o učenjacima čija je slava neupitna, a djelo poznato u njegovom vremenu? Je li to slučajnost ili planski idejni koncept?

Da bismo shvatili ambijent u kojem se razvio naučnik, geograf, historičar, matematičar, kaligraf, kartograf i minijaturist Nasuh Matrakči, nužno je napomenuti dvije vrlo važne stvari:

a) Matrakči se u naučnom pogledu uglavnom razvijao u elitnom okruženju na Enderunu u kojem je imao posebne učitelje iz različitih naučnih disciplina, a ne u okviru obrazovno-staleških krugova učenjaka u javnom nižerangiranom školstvu klasičnih osmanskih medresa za potrebe učitelja, kadija, muftija i administracije na nižem nivou upravljanja i administratiranja državnog aparata.
b) Period u kojem je živio Nasuh Matrakči bio je period pozicioniranja različitih slojeva i tipova učenjaka

Tablica množenja u Matračijevom udžbeniku 'Umdetu l-ḥisāb,
Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paş – 1987, fol. 17v-18r

u Osmanskom carstvu. Dok je vojska ratovala i išla u daleka osvajanja, u državi se vodio tihi rat za povlastice i privilegije, odnosno za pozicije bliže sultanovome plaštu i kesi društvenih mecena.

Tradicija proučavanja nauka na dvoru, također treba napomenuti, bila je pristutna i u prethodnim stoljećima na Istoku. Naime, posebni kružoci iz različitih matematičkih, medicinskih, astronomskih i drugih egzaktnih naučnih disciplina razvijali su se i na dvorovima vladara u centralnoj Aziji i općenito u muslimanskom srednjovjekovlju, čak i u isto vrijeme dok su otvarane opće nizamije medrese u kojima su se obrazovali učenjaci iz oblasti vjerskih i duhovnih znanosti. U vrijeme sultana Murata II s istoka počinju i na osmanski dvor dolaziti obrazovani astronomi i matematičari, a pogotovo se za takvom vrstom učenjaka osjetila potreba u vrijeme sultana Mehmeda Osvajača. Budući da su takvi učenjaci bili blizu dvoru i vladaru, oni su imali neku vrstu zaštite i privilegije, ali su u isto vrijeme bili objekt zavisti u očima onih koji su željeli biti na njihovom mjestu.

Ako se pogledaju arhivi i rukopisna djela s kraja XV stoljeća, zapazit će se zanimljiva kritika traktata Qutbuddīna Širāzīja, Naṣīruddīna Ṭūsīja i matematičara Alija Quščua, koje su napadali zbog logičkog načina promišljanja i donošenja zaključaka isključivo na logičkoj metodi, optužujući ih za promoviranje načina razmišljanja srednjovjekovnih filozofa peripatetičara. Ali Quščču je predavao matematiku u medresi Aya Sofiyi i suočio se sa istim problemima kao i Ṭūsī kad je odgovarao na optužbe kako racionalni dokazi štete *aqīdi* (vjerovanju), ističući u svom djelu *Tağrīdu l-'aqā'id* kako, naprotiv, takvi dokazi osnažuju vjeru. Ali Quščču pisao je komentar na spomenuto Ṭūsījevo djelo. Negativan odnos prema egzaktnim znanostima, kao što su matematika i astronomija, nastavlja se u određenim društvenim i interesnim krugovima i u vrijeme Nasuha Matrakčija. Takav odnos rezultirao je zatvaranjem opservatorije u Istanbulu u kasnijem periodu. S druge strane, od vremena Mehmeda Fatiha počinju intenzivniji kulturološki dodiri sa Evropom, a visoka kultura podrazumijevala je i upoznavanje naučnika i umjetnika, njihove posjete dvoru i različite oblike suradnje u struci, onoliko koliko je to dopuštao povijesni kontekst u kojem su živjeli. Neki zapadni umjetnici u vrijeme Matrakčija boravili su na dvoru, pa su čak i pravili portrete samog sultana. Pretpostavlja se i razmjena ideja u oblasti nauke i umjetnosti.

2. Matematička djela Nasuha Matrakčija Bošnjaka

Metoda koju je koristio Nasuh Matrakči slijedi liniju razvoja klasične istočne metode proračunavanja koja se razvijala u Semerkandu i gradovima na Istoku, da bi se kasnije prenijela do Anadolije i razvila još u vrijeme Nasiruddina Tusija i Alija Quščua, uz postepeno nadograđivanje i argumentaciju određenih postavki. Knjiga o računanju Nasuha Matrakčija sadrži i neke postavke i teoreme koje su predmetom ozbiljnijih istraživanja u oblasti matematike i prirodnoznanstvenih studija. Ona je predstavljena našoj naučnoj i stručnoj javnosti prije dva-tri desetljeća (Ćehajić 1989).[3] Ono što je zanimljivo jeste da se radi o preglednom djelu s vrlo jasnom i prepoznatljivom strukturom, vrlo preciznim i jasnim definicijama i opisima, s navođenjem mnoštva primjera za različite matematičke operacije. Kada Matrakči piše o matematici, odnosno o aritmetici (*'ilm-i ḥisāb*), kaže da se radi o plemenitoj nauci i krasnom umijeću koje je korisno i za neke vjerske nauke, kao što je nasljedno pravo (*'ilm-i ferā'iż*). Navodi da je koristio djela na arapskom perzijskom i na turskom jeziku. U poglavljima objašnjava i pisanje

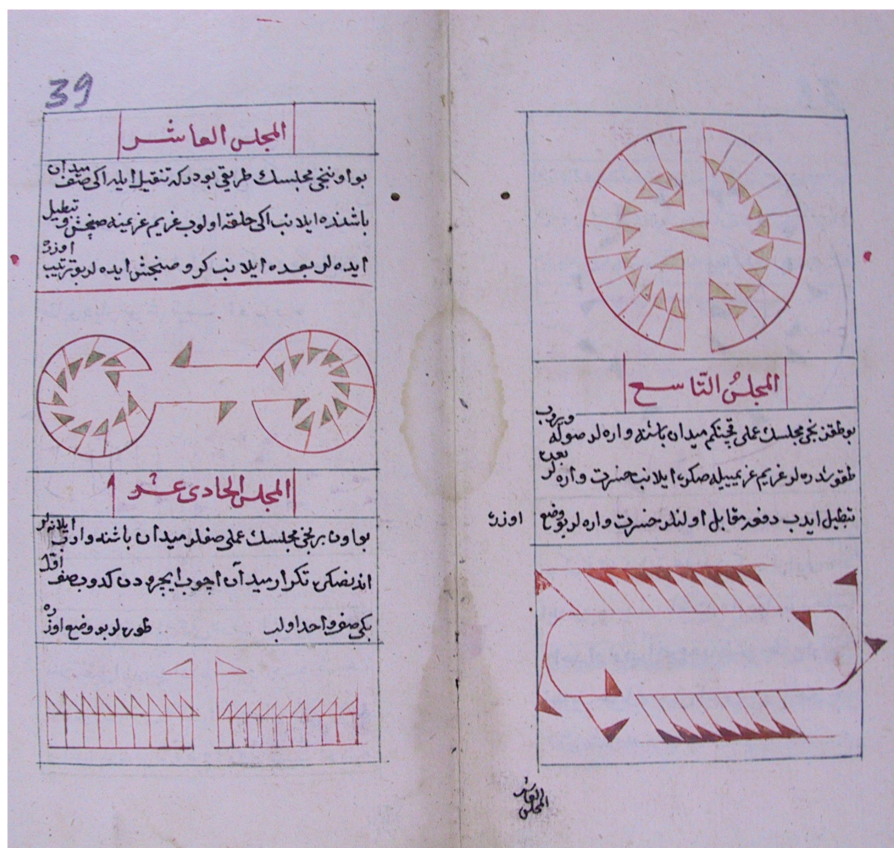
[3] Ćehajić 1989: 209-216.

matematičkih djela na arapskom jeziku, kao i sistem indijskih brojeva. Također daje prikaz *sijakat-brojeva*, vrlo važnih za tadašnju osmansku administraciju na različitim nivoima. Vrlo detaljno opisuje različite matematičke operacije.

Matrakči posebno detaljno objašnjava sabiranje, oduzimanje i množenje razlomaka. O posebnim zanimljivostima i izvrsnostima Matrakčijevih metoda u matematici pisali su različiti autori. Pritom su uglavnom svi naglašavali značaj egzaktnih nauka koje su se finansirale na osmanskom dvoru u vrijeme sultana Sulejmana Zakonodavca. Oni učenjaci koji su s najvišim uspjehom svladali znanja iz klasičnih vjerskih disciplina, uključujući i znanje arapskog, perzijskog i turskog jezika, potom iz egzaktnih nauka (matematika, astronomija, geografija), historijskih i društvenih znanosti, koji su imali talenta za umjetnosti i muziku, te različite borilačke vještine i ratne taktike, stjecali su pravo da uđu među odabrane učenike na samom dvoru, a kasnije i da se na dvoru bave tim znanostima. Kao što se da zaključiti iz intelektualne biografije Nasuha Matrakčija Bošnjaka, on se istakao u svim spomenutim znanostima i umijećima važnim za napredak u dvorskoj karijeri. Ne samo da se istakao u spomenutim disciplinama i umijećima nego je gotovo iz svake te oblasti napisao vrlo vrijedna djela, izuzev u oblasti vjerskih disciplina i filologije. S druge strane, posebno se istakao u historiografiji i slikanju minijatura. Dakle, i u oblasti nauka i na području umjetnosti Nasuh Matrakči polučuje značajne uspjehe, što je, mora se priznati, vrlo rijetka pojava u osmanskoj literaturi i umjetnosti tog vremena.

3. Opis ratnih vještina

Djelo *Tuḥfetü l-ġuzzāt* (Dragulj ratnicima) jedno je od rijetkih djela te vrste u osmanskoj pisanoj tradiciji u Matrakčijevo vrijeme. Bavi se teorijom ratovanja, slično kao što se u svojim studijskim traktatima iz oblasti matematike bavi teorijskim problemima iz oblasti matematike. Iz imagološkog aspekta promatranja Matrakčijevog

Matrakčijev prikaz osvajanja i odbrane određenih pozicija,
Tuḥfetü l-ġuzzāt, Süleymaniye Ktp. – Esad Ef. 2206, fol. 38v-39r

djela, možda je moguće za njegov pristup imati i različita tumačenja, ali iz stručnog aspekta, njegovo djelo predstavlja djelo iskusnog vojnog teoretičara i stratega. Zbog toga je i dobio titulu silahšora, a i nadjevak *Silāḥī*, koji se daje stručnjacima za oružje i ratne taktike. On je na javnim sultanskim svečanostima organizirao posebne smotre, vojne parade i prikaze različitih osmanskih vojnih taktika njegovog vremena. U uvodnom dijelu knjige Matrakči piše poeziju u različitim metričkim obrascima i poetskim vrstama. No, ipak, iz stručnog aspekta, najzanimljiviji dio knjige jeste onaj dio u kojem Matrakči opisuje i crta vojne taktike, kako se neprijatelj napada na različite načine, kako se brani a kako osvaja određena pozicija.

4. Geografsko znanje Nasuha Matrakčija

Geografsko znanje Nasuha Matrakčija temelji se na klasičnoj orijentalno-islamskoj literaturi, ali i na vlastitom iskustvu, kada prilikom posjete određenog mjesta, kraja ili područja daje vrlo detaljan opis, a vrlo često i slikovnu predstavu određenog mjesta. Što se tiče njegovog teorijskog pristupa, on se temelji na klasičnom srednjovjekovnom geografskom prikazu naseljenih svjetskih zona u tadašnjem poznatom svijetu. Kada opisuje gradove, naselja i pohode, Matrakči daje veliki broj detalja i prikaza javnih objekata, položaja mjesta, geografske udaljenosti od nekog većeg mjesta i slične detalje geografske naravi. Dakako, treba naglasiti da Matrakčijevo djelo odražava tadašnju osmansku imperijalnu geografsku viziju svijeta. Opći opis klimatskih oblasti daje kako bi se vladavina aktualnog sultana povezala s prethodnim velikim vladarima i naslijeđenom geografskom tradicijo, muslimanskog srednjovjekovlja i počecima ranog novovjekovlja. Imperijalna vizija i “geografski san” povezan je s pohodom sultana

Sulejmana Zakonodavca prema Perziji. Nije nevažna činjenica da su početna slika i opis ustvari opis Istanbula kao osmanske prijetonice i tadašnjeg *geografskog imperijalnog centra* Osmanskog carstva.[4] U XVI stoljeću Piri Reis, Nasuh Matrakči Bošnjak i Mustafa Ali postavljaju kanonske obrasce za sastavljanje djela koja se bave geografijom Osmanskog carstva. Mecena Piri Reisa bio je Ibrahim-paša, koji je preferirao pomorske ekspedicije i dodir s venecijanskim geografima, dok je mecena Nasuha Matrakčija često bio Rustem-paša, koji je učestvovao u brojnim pohodima i bio zaštitnik brojnih hroničara i geografa, kao i jedan od velikih zaštitnika tadašnje dvorske administracije. Kroz djela geografa, ne slučajno, često se provlače i imena njihovih mecena, koji čak i u sjeni sultana dobijaju značajno mjesto u tadašnjoj osmanskoj literaturi. No, ono što je osnovna karakteristika geografskih opisa Piri Reisa i Nasuha Matrakčija jeste njihova izuzetna obrazovanost u oblasti geografije i kartografije, što ih i danas čini aktualnim, dok njihova djela bivaju vrijedna svake hvale.

5. Uvod u konceptualizaciju Matrakčijevog historijskog narativa: od stvaranja svijeta do smrti sultana

Nasuh Matrakči napisao je nekoliko hronika. Različiti rukopisi hronika ukazuju da se zapravo radi o neprekinutoj hronološkoj liniji koju je Matrakči slijedio u svom spisateljskom opusu. Njegovo djelo *Mecmeʿü t-tevārīḫ* (Stjecište hronika / događaja) djelo je kojim je Matrakči zakoračio na polje osmanske historiografije. Matrakči slijedi klasike muslimanskog srednjovjekovlja u oblasti historiografije. Prevodi Ṭaberīja, koristi Al-Birūnīja i ostale klasike, ali i brojne druge izvore na različitim orijentalnim jezicima. Stil spomenute hronike daleko je jednostavniji nego, naprimjer, stil kasnijih *sulejmannama* (knjiga o sultanu Sulejmanu). Po našem mišljenju, Matrakči nije slučajno otpočeo svoj historiografski opus prevođenjem jednog od klasika islamske historiografije. On je naprosto mogao otpočeti sa historijom Osmanskog carstva ili sa opisom ratovanja, naprimjer, sultana Selima, te dovršiti opisom bitaka i osvajanja sultana Sulejmana Zakonodavca. Međutim, Matrakči to nije učinio. On je svjesno želio uspostaviti kontakt s prethodnom tradicijom da bi uspostavio liniju kontinuiteta sa svetopovijesnom muslimanskom tradicijom, te tako dao dodatni historiogarfski legitimitet hronikama sultanskih osvajanja u njegovo doba. To nam dodatno potvrđuje činjenica da je negdje pri kraju historiografske karijere carskog hroničara Matrakči dao ponovni prikaz samo historije porodice Osmanlija, što, u ukupnom kontekstu njegovog historiografskog opusa, donekle implicira njegovu svijest i potrebu da se posebno istakne imperijalna vizija sultanata njegova doba. To ga svrstava u posebnu grupu hroničara i pisaca općih historija, ali i carskih hroničara zaduženih za promociju ideje kontinuiteta carstva koje je samo logični nastavka ranijih velikih vladara iz zajedničke povijesti orijentalno-islamske kulture i civilizacije.

> **Pri kraju historiografske karijere carskog hroničara Matrakči daje ponovni prikaz historije porodice Osmanlija (...) To ga svrstava u posebnu grupu hroničara i pisaca općih historija, ali i carskih hroničara zaduženih za promociju ideje kontinuiteta carstva koje je samo logični nastavka ranijih velikih vladara iz zajedničke povijesti orijentalno-islamske kulture i civilizacije.**

6. Umjesto zaključka

Promatrajući naučnu misao i umjetničke ideje Nasuha Matrakčija Bošnjaka, jasno je da se radi o izuzetno obrazovanom učenjaku svoga vremena. Pripadao je skupini carskih učenjaka, matematičara, kartografa, geografa, minijaturista, kaligrafa, stručnjaka za vojne taktike i hroničara koji su stekli posebno obrazovanje i koji su imali pristup različitoj literaturi na različitim jezicima. U njegovom matematičkom opusu zapaža se izuzetna metodičnost, dosljednost i ozbiljnost. Što se tiče geografskog opusa, Matrakčijev pristup je pod utjecajem imperijalne vizije carstva kao beskrajnog skupa vrlo zanimljivih gradova i mjesta koja ukazuju počast sultanovoj figuri posjetitelja i “dobrodošlog osvajača”. Hronike Nasuha Matrakčija relativno su slabo istražene, jer u najvećem dijelu ne spadaju u lahko čitljive opće hronike Carstva, a njegova opća hronika Carstva dugo je pripisivana drugom autoru, što podrazumijeva već određenu vrstu recepcije ukupnog djela učenjaka i hroničara koji je posvetio svoju historiografsku karijeru Carstvu i sultanu, i pritom nastojao da jezičkostilski izgradi visoke standarde i trajne kanonske obrasce za pisanje sličnih djela posvećenih slavnoj porodici sultana iz osmanske dinastije.

Literatura

Ćehajić, Džemal (1989), “Nasuh Matrakčija kao matematičar”, *POF* 38/1988, Sarajevo.

Decei, Aurel (1953), “Un Fetih-nâme-i Karaboğdan (1538) de Nasuh Matrakçi”, Fuat Köprülü Armaganı, İstanbul.

Emiralioglu, Pinar (2014), *Geographical Knowledge and Imperial Culture in the Early Modern Ottoman Empire*, Burlington.

Halbout du Tanney, Dominique (1996), *Istanbul seen by Matrakçı and the miniatures of the 16th century*, İstanbul.

Handžić, Adem (1977), “O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću (uloga države i vakufa)”, *POF* XXV/1975, Sarajevo.

Naṣūḥü's-Silāḥī (Maṭrāḳçī), Beyān-ı Menāzil-i Sefer-i ʿIrāḳeyn-i Sulṭān Süleymān Ḫān (hazırlayan: Hüseyin G. Yurdayın), Ankara, 1976.

[3] Cf. Emiralioglu 2014: 41.

Süleyman-name Nasuha Matrakčija

Jedno od brojnih polja znanstvenog rada na kojima je Nasuh Matrakči ostavio vidnog traga jeste i historiografija. Ovdje je dat kratki pregled historiografskih djela Nasuha Matrakčija, čije interesovanje za historiju počinje prijevodom čuvene Taberijeve *Hronike*, da bi kulminiralo u njegovom aktuelnom historijskom trenutku serijom historijskih djela pod generičkim naslovom *Süleyman-name* koje prate podvige ovog veoma aktivnog osmanskog sultana prve polovine XVI stoljeća. Na kraju se taksativno navode sve prednosti i nedostaci ovog žanra za detaljno izučavanje osmanske historije općenito, a posebno u navedenom periodu.

Piše: **dr. Ahmed Zildžić**

Opće je mjesto danas reći da je vrijeme vladavine sultana Sulejmana, od 1520. do smrti 1566. godine, bio period intenzivne teritorijalne ekspanzije Osmanske države u svim pravcima: na Balkanu, u Anadoliji, prema središnjim muslimanskim zemljama na jugu, na sjeveru Afrike, Arabijskiom poluotoku te da je tada dosegnut vrhunac teritorijalne ekspanzije, administrativne, pravne i diplomatske moći države.

Jedan od pouzdanih pokazatelja istaknutosti položaja u osmanskom društvu tog vremena zasigurno jeste i elitnost sultanove svite. U Sulejmanovom okruženju nalazili su se brojni učeni ljudi: Lütfi-paša (autor više od deset djela na arapskom i turskom jeziku koji je napisao hroniku *Tavarih-i Al-i Osman*), Rustem-paša, Mustafa Celalzade-Koca Nišandži (također autor više djela među kojima su *Selim-nama i Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*), najveći arhitektonski genij Osmanske države Mimar Sinan, te i naš autor Nasuh Matrakči.

Prvo djelo Nasuha Matrakčija za koje se danas zna napisano je 1517. godine iz oblasti matematike. Što se tiče historiografije, po nalogu Sultana Sulejmana sačinio je u tri knjige prijevod čuvene Taberijeve *Hronike* pod naslovom *Mecmeu'tevarih* (rukopisi se nalaze u Istanbulu, Beču i Parizu), a nakon toga nastavio pisati o Osmanlijama, pri čemu mu je za ranije razdoblje osmanske povijesti glavni izvor predstavljalo djelo *Tavarih Ali Osman* osmanskog historičara Hadidija (u. 1523). Matrakči je, ipak, najveći dio svoga historiografskog opusa posvetio aktuelnom povijesnom trenutku za vrijeme vladavine sultana Sulejmana, tim brojnim i burnim povijesnim događajima u kojima je i sam učestvovao kao član sultanske svite.

Rezultat njegovog historiografskog stvaralaštva jeste serija povijesnih djela pod skupnim nazivom *Sulejman-nama*. S obzirom na to da je bio izuzetno hronološki orijentiran u svom izlaganju, da je itekako poznavao tradiciju *fetih-nama* koje su nastale prije njega, te da u njegovim djelima ima dosta preklapanja (neke dijelove je kasnije pisao kao odvojena i proširena djela, a neke druge sažimao i sastavljao kao odvojena djela) može se razložno pretpostaviti da su sve *Sulejman-name* Nasuha Matrakčija bile zamišljene kao dijelove jedne povijesne cjeline.

Sulejman-name su u osnovi podvrsta *fathnama*, raznovrsnih i važnih povijesnih izvora koji su se počeli pisati u vrijeme Mehmeda Fatiha (autor je bio Mulla Gurani), a na izvjestan način kulminirale su kao žanr za vrijeme Bajezida i Selima kojima je i Nasuh Matrakči posvetio odvojeno djelo. On je, ipak, najpoznatiji po svojoj *Sulejman-nami*. Podnaslov prvog dijela Matrakčijeve *Sulejman-name* je: *Matla'-i dastan-i sultan Suleyman han* (Početak pripovijesti o sultanu Sulejmanu), odnosno epskom pohodu Sulejmana u povijest, jer je perzijska riječ *dastan* ovdje bliža značenju epopeje, od njenog osnovnog značenja priče ili pripovijesti.

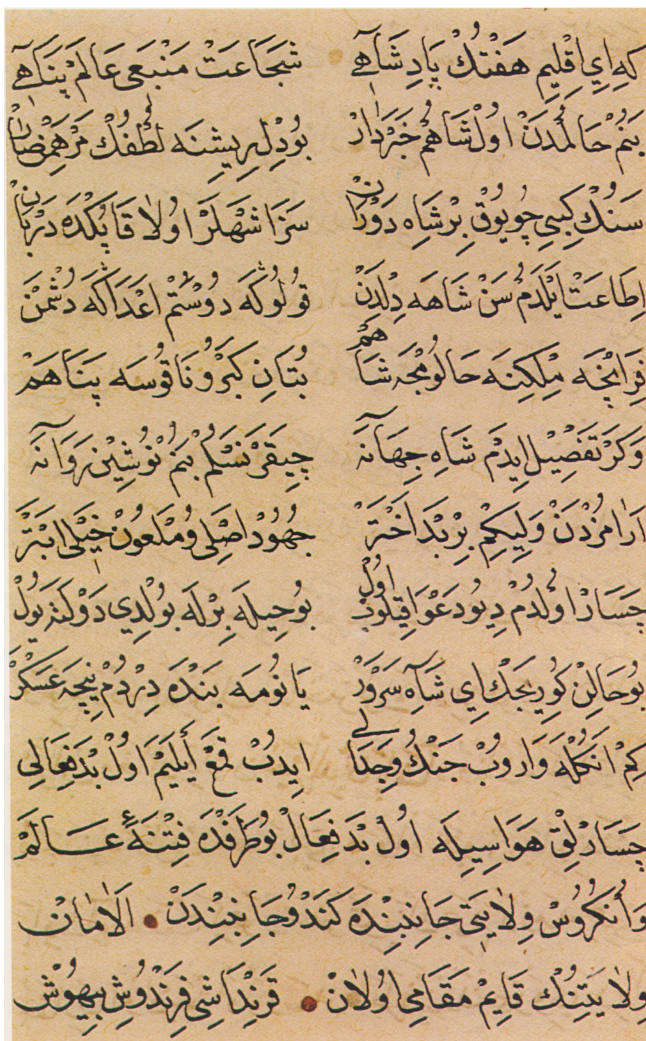
Süleyman-name

Do danas se zna ili razložno pretpostavlja da je Nasuh Matrakči napisao sljedeće dijelove Sulejman-name[1]:

[1] Davut Erkan, *Matrâkçi Nasûh'un Süleymân-nâmesi (1520-1537)*, neobjavljena magistarska radnja, Marmara Universitesi, Istanbul, 2005, XLIII-XLIV.

1) Prvi dio *Sulejman-name* odnosi se na događaje od 926/1520. do 944/1537. godine, a rukopis se nalazi u Topkapi saraju (Revan kutuphanesi 1286).

   Iz tog rukopisa 76 folija (206-282) izdvojeno je i objavljeno kao odvojeno djelo *Beyan menazil sefer-i Irakeyn*.[2] Rukopis ima ukupno 302. folije. Djelo *Beyan menazil sefer-i Irakeyn* egzistira i kao odvojena cjelina (IUK TY 5964). Ukrašeno je brojnim minijaturama koje su dosada višekratno bile predmetom interesovanja povjesničara umjetnosti u Turskoj i svijetu.
2) Drugi dio *Sulejman-name* je djelo *Fethname-yi Karaboğdan*, koje opisuje Sulejmanov pobjedonosni pohod na Moldaviju 945/1538. godine protiv moldavskog vojvode Petru Rareša. Tematski ovaj dio *Sulejmanname* Nasuha Matrakčija čini se kao nastavak djela *Selim-nama* Ishaka Čelebije, a nalazi se pripojeno kao dodatak na Sudžudijevu *Selim-namu* (Topkapi, Revan-1284, fol. 105-122), što ukazuje na izuzetan afinitet i poznavanje ovog žanra, odnosno svega onoga što je u tom žanru prije njega napisano.
3) Treći dio *Sulejmanname* predstavlja djelo za koje se pretpostavlja da bi trebalo opisivati događaje iz tri godine, od 1539. do 1541, međutim to djelo do danas nije pronađeno, pa ništa određenije o njemu ne može biti rečeno.
4) Četvrti dio *Sulejman-name* predstavlja djelo pod naslovom *Tarih-i feth-i Siklos, Estergon ve Istol-Belgrad*; prati događaje iz 949/1542. i 950/1543. godine; rukopis se nalazi u Topkapi saraju (Hazine 1608, 143f). Objavljeno je i greškom pripisano Sinanu Čavušu u Istanbulu 1998. godine, iako je uočena velika podudarnost u minijaturama između onih u djelu i minijatura iz *Beyan menazil sefer-i Irakeyn* koje je, nedvosmisleno, djelo Nasuha Matrakčija. Tako je moderni istraživač Tulay Duran tekst djela pripisao Sinanu Čavušu, a minijature Nasuhu Matrakčiju.[3] Djelo je u cjelosti posvećeno osmanskom osvajanju Šikloša (mađ. Siklós), Ostrogona (mađ. Esztergom) i Stolnog Biograda (mađ. Székesfehérvár). Nasuh Matrakči pisao je djelo po nalogu Sultana koji je 1541. godine krenuo u pohod prema Mađarskoj s namjerom konsolidacije ranije osvojenih teritorija nakon Mohačke bitke 1526. godine. Ovaj dio *Sulejman-name* ukrašen je minijaturama.
5.) Peti dio *Sulejman-name* Nasuha Matrakčija obuhvata događaje od 950/1543. do 958/1551. godine. Primjerak rukopisa, koji je ustvari nacrt finalnog teksta (*müsvedde*), nalazi se u biblioteci Istanbulskog arheološkog muzeja, br. 379 (184 f.). Rukopis je manjkav na početku i nije moguće utvrditi koliko stranica nedostaje i na koje događaje se nedostajuće stranice odnose. Djelo je ukrašeno minijaturama, a u jednom dijelu govori se i o dešavanjima koje obuhvata četvrti dio *Sulejman-name* – o pohodu na Mađarsku.

Prednosti ove vrste povijesnih izvora su mnogobrojne. Među njih možemo ubrojati i sljedeće:

– U velikom broju slučajeva ova vrsta literature (*fetih-name*) nastajala je neposredno na mjestu dešavanja i pisali su je autori koji su bili ili neposredni vinovnici povijesnih događaja o kojima se priča, ili pak

[2] *Beyan menazil sefer-i Irakeyn*, obradio H.G. Yurdaydin, Turk Tarih Kurumu, 1974, str. 419.

[3] Sinan Çavuş (sic), *Süleymanname: Tarih-i feth-i Siklos, Estergon ve Istol-Belgrad*, Istanbul Center for Historical Research, Istanbul, 1998, str. 575.

očevici. To je izvanredna kvalitativna razlika u odnosu na povijesne hronike koje su kasnije pisane upravo na osnovu ovih *fetih-nama* i gdje su povijesni događaji posredovani čitatelju zbog distance i šireg konteksta u koji su smješteni.

– Za razliku od povijesnih hronika, *fetih-name* su ukratko i sažeto prepričavale jedan povijesni događaj ili ograničenu seriju međusobno povezanih događaja. Posebno važnu ulogu u lapidarnosti odigrali su stihovi, često na perzijskom jeziku, ali i na osmanskom i arapskom. Iako postoje i obimnije *fetih-name* (poput *Selim-name* Koca Nišandžija) uglavnom je riječ o kraćim pripovijestima koje se lahko čitaju, gotovo na nivou današnjih novela.
– Osim očigledne koristi za rekonstrukciju povijesnih događaja, opće, političke kategorije, kao što su osvajanja nekih utvrđenja, pripajanje nekih teritorija i sl., ovi izvori, u zavisnosti od učenosti, konkretnih zaduženja autora i drugih okolnosti, mogu poslužiti kao izvanredno bogata vrela za proučavanje geografije, osmanske vojne strategije i taktike, vojnog rasporeda, protokola, diplomatije, naoružanja, običaja i, što nije najmanje važno, odnosa prema osvojenim teritorijama, političkim elitama i nemuslimanima, uključujući tu i predstavnike zvaničnih vjerskih hijerarhija. U njima nalazimo i obilje etnografskog i antropološkog materijala.
– Neke od *fetih-nama* sasvim zgodno funkcionišu i kao putopisi jer opisuju mjesta kroz koja je carski tabor prošao ili u kojima se ulogorio, puteve, planine, klance, rijeke i dr.

Neke komparativne slabosti *fetih-nama* kao povijesnih izvora:

– Pisanje *fetih-nama* bilo je pomodno, pa su mnoge od njih nastale nasumično, oslanjajući se na prethodnu tradiciju, pri čemu je tekst mnogo gubio od svoje neposrednosti i dokumentiranosti.
– U drugim slučajevima radilo se o prijenosu teksta iz jedne forme u drugu, iz poezije u prozu, ili obratno. Mnoge fetihname nastale su upravo da bi se zadovoljila kvalifikacija u žanru.[4]

Zaključna razmatranja

Na osnovu uvida u kraću verziju rukopisa drugog dijela *Süleyman-name*, naslovljene kao *Fetihname-yi Karaboğdan*[5], možemo izložiti neka sumarna zapažanja. Događaji koje povijesna djela Nasuha Matrakčija opisuju i dokumentiraju vanredno su podložni deskripciji jer predstavljaju dešavanja masovnih scena: pokret osmanske vojske, uspostavljanje tabora, izgradnja mostova na rijekama i prelazak preko njih, vojni defile osmanskih trupa pred bitku. Matrakči je navedene epske scene opisao lirskim kitnjastim jezikom, u mnogim slučajevima istinskom poezijom. Dodatni kvalitet njegovih djela svakako su minijature kao suplement tekstualnom opisu, koga ustvari višestruko i beznadežno prevazilaze. U njima se najbolje može sagledati neposrednost autorske pozicije u datim povijesnim događajima i njihova dokumentiranost. Minijature Nasuha Matrakčija, kao neizostavan elemenat njegovih brojnih *Sulejman-nama*, osim očiglednih likovnih i estetskih vrijednosti, imaju veliki značaj za proučavanje osmanske geografije u XVI stoljeću, arhitekture i urbanizacije osmanskih i neosmanskih gradova, te osmanskog i protivničkog pomorstva jer svaki od tih aspekata je našao svoje mjesto u njegovim proslavljenim minijaturama.

[4] Ahmet Uğur, "Selim-Nâmeler," *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, XXII, 1978, str. 367-379.

[5] Sulejmanija, Yahya ef. 6335, transkripcija prema: Decei, "Un 'fetih-name-i Karaboğdan' (1538) de Nasuh Matrakçi", *60. Doğum Yılı Munasebetiyle Fuad Koprulu Armagani*, Turk Tarih Kurumu, 1953, 113-124.

Hezarfen Nasuh Matrakči: književno umijeće “čovjeka sa vještinâ hiljadu”

Ovaj rad pokušaj je preglednog predstavljanja cjelokupne djelatnosti Hezarfena Nasuha Matrakčija na polju pismenosti, pri čemu smo imali u vidu srednjovjekovno poimanje pojma edeb, kojim se podrazumijevao širok spektar različitih oblasti, a književnost, u shvatanju današnjeg pojma edeba, bila je samo jedna u nizu odrednica tog sveobuhvatnog pojma. Budući da je stekao izvanredna znanja i odlične vještine na dvorskoj akademiji Enderun, Nasuha Matrakčija može se svrstati u kategoriju enciklopedijskih ličnosti ili kako ga određeni izvori nazivaju, hezarfen, čovjek sa vještina hiljadu. U drugom dijelu rada predstavili smo neke osobenosti Matrakčijeva stila pripovijedanja. Njegova se proza, naime, odlikuje simbiozom proznog narativa i poetskih cjelina, te smo predstavili mali broj stihova u kojima se ogleda njegova izvanredna sposobnost prikazivanja scena, snaga opisa, svojstvena čovjeku koji je u isto vrijeme bio i izvanredan minijaturist. Nasuh Matrakči zasigurno je ličnost čiji je svaki aspekt naučnog i umjetničkog stvaralaštva vrijedan detaljnih istraživanja.

Piše: **mr. Madžida Mašić**

Nasuh Matrakči, veliki enciklopedist, naučnik, matematičar, geograf, historičar, slikar i kartograf, prema tvrdnjama savremenih naučnika[1] koji su se bavili životom i djelom ove svestrane ličnosti, rođen je krajem XV stoljeća u Bosni. Na osnovu podataka koje nude izvori, a pri tome prvenstveno mislimo na rukopisne primjerke Matrakčijevih djela, puno ime mu je, kako se i sam najčešće potpisivao, Nasuh b. Karagöz el-Bosnevi, Nasuh b. Abdullah, a u izvorima je moguće naići i na ime Nasuh el-Silahi el-Şehir bi Matraki. Podatke o tome da je ovaj uistinu vrijedan pažnje autor porijeklom iz Visokog nalazimo u djelu njegova sina, Hüseyina b. Nasuha el-Visokovija. Kao što čitamo iz njegova imena, Nasuh je sin Abdulaha, mada se u jednom rukopisu kao ime njegova oca navodi i Abdulah i Karagöz. Oba ova imena vjerovatno su korištena da bi se sakrilo ono pravo, kršćansko ime Nasuhovog oca,[2] kako je to bila uobičajena praksa. To je samo jedna u nizu pretpostavki kada je riječ o Matrakčijevu porijeklu. Istraživači su u skladu s ovom pretpostavkom vrlo skloni zaključku da potvrdu o tome da su već u XV stoljeću u devširmi uzimana i djeca iz Bosne nalazimo u primjeru Nasuha Matrakčija, koga je prema tim tvrdnjama, otac poslao na dvor kao dječaka. Druga u nizu pretpostavki jeste da je Nasuhov otac bio musliman, Karađoz koji je imao posjed u Jošanici između Visokog i Sarajeva, te da ga je zahvaljujući odličnom imovnom stanju bio u mogućnosti poslati na školovanje na dvorskoj akademiji. Ma koju od gore iznesenih pretpostavki uzeli za tačnu, ako je uopće i potrebno priklanjati se isključivo jednoj koja se drži tačnom, jedno je sigurno – mladi Nasuh vrlo brzo stekao je izvanrednu priliku da se školuje u visokoj dvorskoj akademiji Enderun u Istanbulu, a znanja kojima je tamo ovladao, zahvaljujući svojoj oštroumnosti, primijenio je u teorijskom smislu pri izradi djela iz različitih oblasti, što je nesumnjivo ostavilo neizbrisiv i dubok trag na obrazovanje, razvoj historiografije, umjetnosti i nauke na početku zlatnog perioda osmanskog obrazovnog sistema (XVI stoljeće). Osnovni cilj dvorske akademije Enderun bio je obučiti najdarovitiju djecu za vodeće pozicije, za pozicije visokih vojnih dužnosnika ili pozicije visokih dužnosnika u administraciji Carstva. Osim toga, kako İpşirli[3] navodi, cilj ovakvog načina obrazovanja nije bio samo educirati učenike, nego i pomoći im da otkriju i razviju sve svoje talente i vještine. Po okončanju školovanja, učenici bi se savršeno mogli služiti sa najmanje tri jezika (arapski, turski, perzijski), bili bi upoznati sa najsavremenijim dostignućima u nauci, ovladali bi nekom

[1] Ugledni turski historičar Hüseyin Yurdaydın je više svojih naučnih i stručnih radova posvetio ličnosti i djelu Nasuha Matrakčija, te se njegov rad smatra najopširnijim izvorom za različita proučavanja Matrakčijeva života i djela, a među domaćim naučnicima i istraživačima o ovoj ličnosti su pisali Džemal Ćehajić, Fehim Nametak, Amir Ljubović i Sulejman Grozdanić, Adnan Kadrić.

[2] Fehim Nametak, *Pregled književnog stvaranje bosanskohercegovačkih muslimana na turskom jeziku*, El-Kalem, Sarajevo, 1989., str. 80.

[3] Citirano prema: M. Sencer Corlu et al., “The Ottoman Palace School Enderun and the Man with the Multiple Talents, Matrakçı Nasuh”, *Journal of the Korea Society of Mathematical Education Series*, Vol. 14, No. 1, 2010., str. 20.

od umjetnosti te, konačno, postajali bi izvrsni vojnici. Glavni cilj ovakvog sistema obrazovanja bila je proizvesti "savršenu" jedinku, čovjeka s odličnim znanjem u svim disciplinama i potencijalnog vođu Carstva.

"Matrakči Nasuh, jedan od najsjajnijih produkata enderunskog sistema, bio je čovjek s mnogostrukim talentima i *l'uomo universale*, svestrani čovjek ili Hezarfen, što je kasnije postala jedna od njegovih zvaničnih titula."[4] Stoga svaki aspekt naučnog i umjetničkog stvaralaštva ovog "čovjeka sa vještina hiljadu" vrijedan je istraživanja.

Kako je napisao brojna djela iz različitih oblasti, danas nespojivih prema ustaljenoj klasifikaciji nauka, čini nam se bitnim naglasiti da je klasični pojam *edeba*[5] podrazumijevao širok spektar različitih oblasti, a da je književnost bila samo jedna u nizu odrednica tog sveobuhvatnog pojma. Naime, pojam *edeb* obuhvatao je sve naučne discipline, uključujući i prirodne nauke, koje su bile "u funkciji razmicanja granica ljudskih spoznaja i oplemenjivanja čovjekova duha"[6]. Taj termin označavao je cjelokupnu pismenost, a ne samo djelatnost na polju književnosti, kako danas razumijevamo taj pojam. Prozno stvaralaštvo je uglavnom bilo u funkciji obrazovnog sistema, a brojna su djela služila kao udžbenici. U tom smislu, gotovo je nemoguće, a i nepravedno ograničiti književno stvaralaštvo Nasuha Matrakčija samo na djela sa izrazitom "literarnošću", te smo se, upravo polazeći od gore navedenog razumijevanja *edeba*, odlučili za predstavljanje cjelokupne Matrakčijeve djelatnosti na polju pismenosti.

S namjerom da i njegovo djelo bude takvog karaktera, da obuhvati elementarna znanja iz aritmetike i nauke o mjerama, Nasuh Matrakči je 1533. godine napisao djelo ʿÜmdetu al-ḥisāb, odnosno *Osnovni principi artimetike* tako da "oni koji se njome služe nemaju potrebe za nekom drugom knjigom"[7]. Danas je sačuvano nekoliko prijepisa ovog djela.[8] Djelo je posvećeno sultanu Sulejmanu Zakonodavcu. Na kraju ovog rukopisa nalazi se prijepis fermana koji je sultan Sulejman Zakonodavac izdao Nasuhu Matrakčiju 936/1529. godine kada se Matrakči vratio iz Egipta kao pobjednik na turniru "vitezova dugih štapova", te je tada dobio naziv "Matraki" (vitez dugog štapa – matraka). Djelo obiluje brojnim poetskim fragmentima u *mesnevi* formi i deskriptivnog su karaktera.

Nešto ranije, 1517. godine, Nasuh Matrakči napisao je još jedno djelo iz oblasti matematike pod naslovom *Cemāl el-kuttāb ve kemāl el-ḥisāb* (Ljepota pisara i savršenstvo matematike) i posvetio ga sultanu Selimu I. Postoji samo jedan rukopis ovog djela u Istanbulu (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T 2719). Djelo je pisano kao "novo djelo" i "koristan traktat" (*nüsha-i cedīd ve risāle-i mufīd*). U ovom djelu Matrakči navodi da je matematika "časna nauka i prefinjeno umijeće" koja pomaže i u stvarima vjere.

Pored spomenutih djela iz oblasti matematičkih nauka, Nasuh Matrakči autor je vrlo zanimljivog djela o smislu ratovanja i vojnim taktikama koje je napisao 936/1529. godine pod naslovom *Tuḥfetu'l-Ġuzāt* (Dragulj ratnicima).[9] Zanimljivo je da se autor na početku djela, nakon uobičajene zahvale, potpisuje kao *Nāsūh es-Silāhi el-şehīr bi-Matraḳī* (Nasuh, oružnik poznat kao Matrakči – vitez dugog štapa). Autor pri tome daje opis svojih kvalifikacija i titula, a sve s ciljem da se potvrdi stručna utemeljenost djela, napisanog iz pera osobe vrlo kompetentne kad je riječ o vojnim taktikama koje je u brojnim, u to vrijeme mahom uspješnim vojnim pohodima primjenjivala osmanska vojska. Djelo je, kao i gore spomenuta djela iz oblasti matematike, napisano s ciljem da poduči i da bude naputak generacijama koje stasavaju.

Putopis *Menāzil-i Seferi Iraḳeyn* (Konačišta na putu do dva Iraka) djelo je koje se iscrpno može analizirati iz nekoliko različitih perspektiva.[10] U ovom djelu opisano je carsko putovanje sultana Sulejmana Veličanstvenog kroz Irak i južni dio Irana, s vrlo zanimljivim opisima konačišta (menazila) sultana i njegove pratnje. Djelo je dovršeno 1537. godine. Nakon opširnog uvoda u kojem se opisuje kontekst i povod nastanka djela, Matrakči spominje naseljene kontinente i na njima sedam geografskih zona koje su pod značajnim utjecajem kretanja nebeskih tijela. Za svaku zonu određena je po jedna planeta koja dominira tom zonom. Mnogi istraživači ovo djelo opisuju kao svojevrsni "geografski atlas" mjesta koja je Matrakči slikao i opisao, odnosno kao "djelo koje ima osobitosti djela klasične osmanske literature u području geografskih znanosti"[11]. Poetski fragment na početku ovog djela je autoreferencijalan, a to znači da su autor i njegova poetika postali predmetom vlastitoga teksta, stoga je vrlo zanimljiv iz aspekta analize poetske autoreferencijalnosti:

Kalem u ruku majstor-sjećanje uze
Opet sliku prekrasnu u postojanja uvede
Sliku ovu: na jednom mjestu sve odmorište do odmorišta
Mecmu-'i Menazil (Zbirkom odmorišta) nju nazva.
Koliko je samo svjetskih odmorišta Skender prošao.
Ako bi govorio, i on bi to sigurno potvrdio,
Jer tako sliku ovu majstor napravi,
Ime njeno, Menazil, treba spomenuti.

(prev. A. Kadrić)

4 Ibid., str. 20.

5 Edeb – književnost.

6 Esad Duraković, *Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskoga kruga*, Connectum, Sarajevo, 2005., str. 39.

7 Amir Ljubović, Sulejman Grozdanić, *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1995., str. 104.

8 Jedan prijepis nalazi se u biblioteci Nuruosmaniye u Istanbulu (br. 2984), dva rukopisa su u Süleymaniye biblioteci (Şehid Ali-paşa no. 1987, 1988), jedan primjerak rukopisa nalazi se u İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi (T 2755), zatim u Zagrebu (Orijentalna zbirka HAZU Ms. Br. 85), te u Londonu (British Museum Ms. Or. 7988).

9 Rukopis ovog djela nalazi se u biblioteci Süleymaniye u Istanbulu (Esad Efendi – 2206), a u njemu je moguće naći veliki broj skica i shemtaskih prikaza različitih vojnih taktika.

10 Ovo je djelo bilo predmetom proučavanja uglednog turskog naučnika Hüseyina Yurdaydına. V. Nasuhu's-Silahi (Matrakçi), *Beyan-ı Menāzil-i Sefer-i Iraḳeyn-i sultan Süleyman Hān*, haz. Hüseyin Yurdaydın, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1976.

11 Uskoro se očekuje štampanje djela *Visoko i okolina kroz historiju II: osmanski period* grupe autora. V. str. 180.

Visokostilizirane hronike Nasuha Matrakčija

Među djelima Nasuha Matrakčija od posebnog literarnog značaja svakako se ističu i visokostilizirane historijske hronike s naglašenom literarnom vrijednošću. One su, kako to Adnan Kadrić navodi, po tehnici i sadržaju pisanja "i književna i historijska djela sa posebno formuliranim slikama koje katkad obiluju brojnim, čak i ne baš tako važnim historijskim podacima, s jedne strane, dok u nekim dijelovima gotovo da skrivaju historijsku zbilju i naglašavaju autorovu narativnu želju da kaže nešto što se samo njemu čini važnim"[12]. Visokostiliziranost Matrakčijeve proze ogleda se u prisustvu velikog broja mudrih izreka, poslovica i poučnih podsjećanja iz bliže ili dalje povijesti Carstva.

O zasluženom statusu Nasuha Matrakčija kao vodećeg hroničara Carstva svoga doba svjedoče njegove hronike: *Mecme'ü-t-Tevārīḫ* (Stjecište hronika) napisana 926/1520. godine, zatim *Mecme'ü Menāzil* (Skup konačišta) nekih krajeva u Iraku i Iranu, potom prva hronika *Süleyman-name* (Knjiga o Sulejmanu) (1520-1537), druga Knjiga o Sulejmanu (1543-1551), treća Knjiga o Sulejmanu, zatim *Tevārīḫ-i Āli Osmān* (Hronika porodice Osmanlija) posvećena Rustem-paši, te hronika *Fetiḥ-nāme Ḳaraboġdan* (1538) i hronika *Tārīḫ-i Sulṭān Bayezid ve Sulṭān Selīm*.

Ono što se čini posebno važnim za naglasiti jeste da Matrakčijeve hronike predstavljaju vrlo osoben spoj proznih cjelina i poetskih fragmenata. Ti su poetski fragmenti, naime, vrlo vješto utkani u samu strukturu djela s namjerom da se naglasi i reafirmira prethodno izrečeni sadržaj zbog čega čine "važan dio u ukupnom narativno-deskriptivnom mozaiku djela"[13]. Ovim se poetskim fragmentima vrlo vješto prekidaju dugi prozni odlomci, što je vrlo uobičajen postupak svojstven osmanskim autorima prilikom pisanja izrazito dugih djela. Glavni cilj ovakvog postupka jeste dinamiziranje usporenog, ujednačenog, "statičkog modela naracije"[14]. Kada je riječ o stilu jezičkih izraza kojima Matrakči ispisuje svoje stihove, oni se po svom kvalitetu iz aspekta *techné*, vještine pisanja, kreću u širokom rasponu od vrlo kićenih izraza svojstvenim kanonu osmanske poetike, do vrlo jednostavnih, rekli bismo svakodnevnih i vrlo predvidivih izraza.

Ono po čemu se naročito ogleda osobenost Nasuha Matrakčija, kada je riječ o naracija, jeste nekada možda čak i prenaglašen duh viteštva. Tako nam se u brojnim odlomcima Matrakči predstavlja kao pravi majstor opisa bitaka.[15] Za njega je poezija sredstvo slikanja kao i pero – on riječima slika. U nastavku navodimo stihove u kojima se oslikava njegov istančani i vrlo precizni način prikazivanja scene:

Žurno zapovjednik ovosvjetski ide
Prema utvrdi Sikloš, poput
Rustema konja jaše.
Sa njim vojska njegova poput mora
živahna
Poput riba bez broja, sva u pancirima
Vojska ispred njeg poput mladog
polumjeseca
Svi su blistavih kapa, sjajnih
poput sunca
Na glavama junaka, mladih
po godinama sve
Oko crno, soluf crni i crni ben je.
(Prev. A. Kadrić)

Ili:

Nebo bitke puno oblaka bi,
Dok se središte svijeta munjom
mača ispuni
Zvuk ratovanja obzorja poklopi
Ostarjelo nebo zbog straha od njeg'
zadrhti... (prev. A. Kadrić)

U svojim djelima, Nasuh Matrakči često uz ovakve i slične stihovane opise nudi i slikovni prikaz određene scene. Takav je slučaj s jednim odlomkom djela *Tuḥfetul-Ġuzāt*, već spomenutog djela o vještinama i taktikama ratovanja. U tom kontekstu poezija predstavlja "stilski jaku poziciju teksta"[16] koja je dodatno naglašena slikom iznad koje je napisana.

Da krenu pješke do junačkog
megdana, tad ih potjeraše
Kad nasuprot bijahu, kapije se
odmah otvoriše
Na svakoj kapiji po šezdeset ljudi
bilo je, sve puno sjaja bijaše
Bojni redovi njihovi, sve po jedan
u stroju izlaziše, podalje zastadoše
Napadajući i povlačeći se, svi
pokazaše vještine igre i umijeće
Kasnije, uz "tapu naklon"
ponizno odoše.
(prev. A. Kadrić)

U Matrakčijevim stihovima, pored uobičajenih stilskih figura koje koriste osmanski pjesnici, nalazimo i primjere *etopeje* (grč. crtanje ili prikazivanje običaja), poetskog opisa običaja, te primjere tzv. *patopeje*, slikovite figure opisa psihološkog stanja pjesnika,[17] kroz dijalog Slavuja i Ruže:

U ružičnjaku Slavuj posmatra te halove
Pred Ružom jeca i graju diže:
O Ružo, tvoj život nema
postojanosti stalne
Nipošto se ne skrivaj u list i
ostale biljke
Vrijeme spletki milost Biljuru
ukazati neće
A ti – uloži prolaznost za vječnost,
kao zalog za crne dane.
(prev. A. Kadrić)

Da je Matrakči pravi umjetnik kada je opis u pitanju, svjedoči jedan od najljepših opisa zime, kako ih je u svome radu okarakterizirao Kadrić, u ranom periodu razvoja bošnjačke divanske poezije.[18] Riječ je o opisu Hamedana i Isfahana, i hladnoći koja je zadesila te gradove.

Iskvari se boja neba od zime
Pomodrjeli obrazi površine nebeske
Od hladnoće ruke platana otpale
Osušili se rukavci potoka što teče.
(prev. A. Kadrić)

Za kraj možemo zaključiti da se gotovo cjelokupno stvaralaštvo Nasuha Matrakčija odlikuje izrazitom kohezivnošću i simbiozom proznih i poetskih cjelina, uz jedan izrazito umjetnički senzibilitet čovjeka koji je svoju vještinu slikanja minijatura "prenio" i na izradu tekstualnog mozaika. Kao što pri izradi minijatura Matrakči vješto upotrebljava odgovarajuće boje, oslikava sjenke i precizno daje slikovne prikaze iz različitih perspektiva, na isti način odabirom odgovarajućeg metra, svojim stihovima daje ritam proznom narativu, te tako pravi otklon od pukog prikazivanja historijske realnosti i "kreće ka oblikovanju imagološke slike djela"[19].

[12] Ibid., str. 20.
[13] Ibid., str. 177.
[14] Ibid., str. 193.
[15] Ibid., str. 188.
[16] Ibid., str. 177.
[17] Ibid., str. 179.
[18] Ibid., str. 182.
[19] Ibid., str. 193.

Sulejman Zakonodavac – pjesnik Muhibbi – mecena i inspiracija Nasuha Matrakčija

Na osnovu izbora stihova iz nekolicine djela Nasuha Matrakčija i *Divana* njegovog mecene, Sulejmana Zakonodavca – Muhibbija, pokušali smo ukazati na odnos mecene vladara i njegovog štićenika umjetnika/znanstvenika, te kroz ideje koje promiču u stihovima ukazali na temeljna obilježja njihovih duhovnih identiteta koji, po nama, predstavljaju bitni segment njihovih ličnosti kao zbira identiteta. U tom smislu ukazali smo na činjenicu da Matrakči – nimalo slučajno – od prvog sveska Knjige o Sulejmanu koju počinje njegovim dolaskom na vlast, i samog vladara upozorava na smrt, čak i kada pjeva o smrti poslanika Sulejmana ili utapanju Sulejman-šaha, postavljajući smrt kao upozorenje i korektiv pred osionošću, i podsjećajući na neminovnost Konačnoga Suda. Matrakči će iskazati i oduševljenje svojim vladarom i njegovim pobjedama, pohvaliti njegovu pravičnost – podsjećajući da ona dolazi kao vjerska obaveza, preporuka i naslijeđe vjerovjesnika Muhammeda. Sulejman Zakonodavac – Muhibbi također svojim stihovima jasno iskazuje vlastiti sustav vrijednosti – po kojemu je Bog u središtu, a sebe – bez obzira na tron i krunu – doživljava u poziciji poniznoga sužnja kojega jedino okrenutost Bogu, pravednosti, vrlinama, vjerovjesniku Muhammedu kao uzoru – mogu sačuvati od gubitka nade u spokoj, u Vječnosti i susret s Bogom kao Voljenim.

Piše: **dr. Amina Šiljak-Jesenković**

Prije izlaganja o pjesničkom identitetu Nasuha Matrakčija i njegovog mecene, sultana Sulejmana Zakonodavca, u nastojanju da kroz njihove stihove proniknem u njihov unutarnji svijet, u svijet koji ih je bitno oblikovao i postavio temelje iz kojih su izrastali – prvi kao znanstvenik, povjesničar, iluminator i pjesnik, drugi kao državnik, intelektualac i pjesnik, podsjetit ću na neka obilježja osmanskog pjesništva kao bitnog segmenta književnoga naslijeđa Islamskog Parnasa, i s tim u vezi, na odnos države i državnika spram znanstvenog, umjetničkog i književnog rada. Naravno, o poetici, temama i motivima, formama osmanske poezije, historiji osmanske književnosti, stilskim odlikama ove poezije napisane su čitave knjižnice ozbiljnih djela, na turskom, engleskom, francuskom, njemačkom, pa i na bosanskom jeziku.

Pored činjenice da je osmanski pjesnik nužno poštivao zadatu formu i metar, preuzete iz arapske pjesničke tradicije i dograđene u perzijskoj, te razvijane u centralno-azijskoj i anadolskoj književnosti, on je izuzetno brinuo i o samom sadržaju poruke koju će izreći stihom, naslanjajući svoje sadržaje na ono što nazivamo temeljnim izvorima divanske poezije: Kur'an, tradicija poslanika Muhammeda (hadis), predaje o poslanicima i vjerovjesnicima i nadnaravnim darovima Božijim odabranicima, predaje o bogougodnicima, povijesne događaje, legende o mitskim ličnostima, islamsku gnozeologiju u koju je duboko ugrađen tesavvuf s različitim putevima promišljanja i praksisa u derviškim redovima, temelj perzijske epike – Firdusijeva Šahnama, znanost (hemija, matematika, astronomija, astrologija, karakterologija, muzikologija i dr.), svakodnevni život (običaji, blagdani, svečanosti, prigode).[1]

Kada se radi o temama i motivima, opće je poznato da divanski pjesnik pjeva o Ljubavi (a ljubav prema stvorenom zrcaljenje je Ljubavi prema Tvorcu i od Tvorca kao Apsolutne Istine, Onoga koji voli i voli biti voljen), prirodi (u kojoj se zrcali Ljepota i Moć njenoga Stvoritelja), društvu u kojem žive, na koje kao učeni, hrabri i uvaženi ljudi nastoje djelovati mudrošću, savjetom, upozorenjem, čak i očitati im lekciju kritikom, bohemstvo (rindlik, u islamskoj književnoj tradiciji bohem – rind je zrela osoba, mislilac koji ne mari za sud masa i ne obraća pažnju na trivijalije, gnuša se licemjerja i laži, i okrenuta je isključivo Apsolutnoj istini), vjera, junaštvo, smrt. Osmanskog pjesnika, čiju misao

[1] Upor. Agah Sirri Levend, Divan Edebiyatı, Enderun Kitabevi, 662 str. U ovom djelu široko su objašnjeni i primjerima prikazani izvori divanske književnosti.

oblikuje okrenutost onostranom, odlikuje i pesimističan stav prema zemnom životu – često je nezadovoljan vremenom u kojem živi.[2]

U vrijeme u kojem nastaje ovaj tekst, kada su intelektualni rad i autorska prava kao izvori kojim autor treba osigurati svoje životne potrebe malo poštovani i nikako ili mizerno plaćani, potkradani (od drugih autora ili neovlaštenim kopiranjem), osjećamo potrebu ukazati na instituciju mecena, koji su sponzorirali razvoj znanosti, književnosti i umjetnosti.

Veliki turski historičar Halil Inalcık u svojoj sociološkoj analizi odnosa patrimonijalane države i umjetnosti *Pjesnik i mecena* veli: "Sve do pojave štamparija koje su širokim masama omogućile pristup znanstvenoj i stručnoj literaturi ili lijepoj književnosti, a i autorima izvor prihoda, znanstvenici i umjetnici bili su ovisni o pomoći vladara i pripadnika privilegirane klase. Monarh je prednjačio kao zaštitnik i mecena znanstvenika i umjetnika."[3] Pozivajući se na Maxa Webera, Halil Inalcık ukazuje na činjenicu da su srednjevjekovne monarhije i na Istoku i na Zapadu, u svojoj patrimorijalnoj strukturi apsolutnu moć, vlast nad posjedima i podanicima prihvatale kao neprikosnoveno pravo vladarske porodice, tako da su isključivo oni koji su uspijevali biti pod njihovom zaštitom i pokroviteljstvom mogli činiti privilegiranu, bogatu klasu. Borba za nadmoć među vladarima nije se ogledala samo u grandioznosti dvoraca i palača i brojnosti sluga, već i u podupiranju znanstvenika i umjetnika."[4] Znano je da su najbolji arhitekti kod Osmanlija bili dvorski arhitekti, najvještiji majstori određenog zanata imenovani glavnim dvorskim majstorima, pjesnici koji bi zavrijedili najvišu zaštitu i milodare vladara bili proglašavani sultanima pjesnika, odnosno prvacima među dvorskim pjesnicima. Znanstvenici i umjetnici bili su nužni faktori kojima su dvor i vladar zadobijali prestiž.[5] Centralna Azija i srednjovjekovna Perzija imaju bogatu povijest pružanja potpore znanstvenicima i umjetnicima, tako da je Osmanska država preuzela tu tradiciju, a iz povijesti književnosti, kao i iz velikog broja pojedinačnih primjera u povijesti različitih grana umjetnosti i različitih znanstvenih oblasti, sasvim je bjelodano koliko su osmanski vladari bili spremni uložiti kako bi na svoj dvor doveli vrhunske umjetnike i znanstvenike svoga vremena. Također, znano je da su vladari prilikom osvajanja novih teritorija gdjekada i na silu u osmansku prijestolnicu dovodili vrhunske umjetnike i znanstvenike. Možemo navesti primjer Sulejmanova oca, Yavuza Selima, koji je po osvojenju Egipta iz Kaira doveo brojne učenjake i umjetnike, među kojima i umjetnike teatra sjenki, odnosno iz Tabriza vrsne iluminatore koji su dali bitan pečat razvoju umjetnosti u Osmanskoj državi. Dok su u Osmanskoj državi uz vladara mecene bivali i drugi državni dužnosnici, namjesnici, veziri, dakle korisnici posjeda u službi sultana, dotle su u renesasnoj Italiji tu ulogu, namjesto feudalnih posjednika, počeli preuzimati bogati trgovci i industrijalci.

Iz povijesti književnosti, kao i iz velikog broja pojedinačnih primjera u povijesti različitih grana umjetnosti i različitih znanstvenih oblasti, sasvim je bjelodano koliko su osmanski vladari bili spremni uložiti kako bi na svoj dvor doveli vrhunske umjetnike i znanstvenike svoga vremena. (...) Zahvaljujući visokoj kulturi koju su osmanski sultani stjecali uz svoje vrhunske učitelje, oni su bili sposobni procijeniti vrijednost umjetničkoga djela, ili valjanost znanstvenih i teorijskih postavki učenjaka.

Značaj mecene za jednog osmanskog pjesnika, i privilegije koje si je mogao isposlovati svojim djelom, možemo ilustrirati primjerom pjesnika Ahmet-paše (u. 1496-7), koji je, stekavši visoko obrazovanje, dospio na dvor i dobio ministarsku, vezirsku titulu. On je bio taj koji je vodio književnu politiku osmanskoga dvora, predstavljao sultanu Fatihu druge pjesnike i dovodio ih na okupljanja u dvor, sve do momenta kada biva utamničen i osuđen na smrt, zbog toga što je jednom od sultanovih dvorjana pokazivao ne samo platonske i prijateljske naklonosti. Od sigurne smrti spasila ga je kasida s rimom "kerem" (milost), u kojoj, između ostalog, veli: "Šta ako podanik zgriješi, pa gdje je Gospodara oprost. Da su mi ruke krvave, o kamo, kamo milost!" Život mu je bio pošteđen, ali je bio protjeran s dvora i data mu je pozicija mutevelija Orhanove i Muradove medrese, a potom je postavljan na službe u provincijama Sultanönü, Tire i Ankara.[6]

Na primjeru pjesnika Zatija (1471-1546) – čizmeđije iz Balikesira, koji bez obzira na svoj raskošan pjesnički talent, zbog odsustva formalnog obrazovanja nije uspijevao dospjeti na dvor, potvrdit ćemo kako su mecene bili ne samo monarh i visoki državni dužnosnici već i niži službenici. Pored pet djela u formi mesnevije, u Zatijevoj književnoj ostavštini je i Divan pjesama koji sadrži oko 1600 gazela i više od 400 kasida (!) – a koliko nam je poznato to je najveći broj kasida iz pera jednog pjesnika – budući se Zati izdržavao pišući kaside – ode državnim velikodostojnicima, pa čak i niže rangiranim državnim službenicima. U njegovom dućanu u haremu sultan Bajezidove džamije u Istanbulu okupljali su se brojni pjesnici njegova vremena, pa čak i veliki Baki, koji je kao pjesnik izrastao pod njegovim utjecajem, i kasnije na Sulejmanovu dvoru ponio laskavu titulu sultana

[2] Upor. Ahmed Kabaklı, Türk Edebiyatı, c. 2, 401.-404.
[3] Halil Inalcık: Şair ve Patron (Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2003, pp 9.
[4] Ibid, pp. 9-10.
[5] Ibid.
[6] Upor: Büyük Türk Klasikleri 2, 193-196.

pjesnika, a sam Zati je potkraj života egzistenciju osiguravao praveći zapise i "otvarajući zvijezdu".[7]

O načinu na koji su znanstvenici i umjetnici zadobijali naklonost svojih mecena, o udvorničkoj poeziji, o djelima pisanim po želji i ukusu potencijalnog mecene, mnoštvo podataka možemo pronaći u arhivskoj građi, pjesničkim kronikama, u samim divanima pjesnika, na osnovu čega je napisano veoma mnogo studija i znanstvenih radova.[8]

Naravno, činjenica da je biti zaštitnik i mecena znanstvenika i umjetnika bila stvar prestiža vladara, i pokazatelj njegove osobne, ali i moći države, stvorila je povoljnu klimu za razvoj znanosti i umjetnosti, za nadmetanje i znanstvenika i umjetnika da zadobiju naklonost vladara, kako bi time osigurali egzistenciju. Za ovu naklonost i znanstvenik / umjetnik morao je ponuditi visoke uloge: veliko znanje, dokazano iskustvo, provjereni raskošni talent, jer – udvorništvo i lojalnost nisu bili oruđe kojim je vladar / državnik, pa makar kojim slučajem sam i nemao vrhunske znanstvene i estetske kriterije, mogao dokazati svoju nadmoć i proglasiti nekoga vrhunskim dvorskim učenjakom, predavačem na najprestižnijoj školi ili sveučilištu, glavnim dvorskim majstorom ili sultanom pjesnika. Zahvaljujući visokoj kulturi koju su osmanski sultani stjecali uz svoje vrhunske učitelje, oni su bili sposobni procijeniti vrijednost umjetničkoga djela, ili valjanost znanstvenih i teorijskih postavki učenjaka.

Dolaskom sultana Sulejmana na osmanski prijestol, događaju se neke bitne promjene u kulturnom i znanstvenom životu: kultura, umjetnost i znanost, kao i same teritorije države doživljavaju svoj vrhunac; dok su za njegovih prethodnika pored prijestolnice kulturni i znanstveni centri bili i Konya, Bursa, Edirne i Bagdad, Sulejman svu umjetničku i intelektualnu elitu okuplja u Istanbulu. Kemalpaşazade, Ebu Suud Efendi, Kınalızade Ali Çelebi, Taşköprüzade İsameddin, Mustafa Bostan Efendi, Ahteri Mustafa Efendi, Celalzade Salih, Abdullah Perviz bili su najznamenitiji učenjaci njegova vremena. Pored toga što je bio vješt umjetnik za izradu nakita, sultan Sulejman bio je i vrstan pjesnik. Nakon njegovih savremenika, Nazmija iz Edirne čiji *Divan* broji oko 7777 gazela i Zatija, možemo kazati da je Kanuni, koji je koristio pjesnički mahlas Muhibbi, ostavio najobimniji *Divan*, sa 2802 gazela, 23 muhammesa i tahmisa te 30 murabba.[8] Još od vremena kada je kao osmanski princ bio namjesnik u Manisi, štitio je, okupljao i pomagao znanstvenike i pjesnike, a dolaskom na tron imao je još više moći podržavati i promicati razvoj znanosti i umjetnosti. Njegovom književnom opusu i idejama koje u svom *Divanu* promiče vratit ćemo se nakon što kroz nekoliko primjera ukažemo na stihove kojima o njemu govori i koje mu upućuje njegov štićenik, Nasuh Matrkačija.

Za očekivati je da autor glorificira svoga mecenu, da mu se dodvorava i da mu povlađuje, samim tim očekivano je odsustvo bilo kakvoga kritičkog odnosa, prijekora, pa čak i savjeta. Međutim, Nasuh svoju prvu knjigu o vladaru Sulejmanu započinje 1520. godine, i na samom početku djela, prije nego će uvesti u kazivanje o inauguraciji sultana Sulejmana po smrti njegova oca sultana Selima II, Nasuh navodi ove stihove:

Nazm
Bu nevbet-hânede bu oldı âdet
Ki nevbetce selâtîn urur nevbet
Olur her âlemün bir kâm-rânı
Ki ol karnın olur sâhib-kırânı
Cihândan ol gider bir gün yirini
Biri dahi tutar anun yirini
Hakīkat bu cihân bir reh-güzerdür
Giden gitti kalanda gidesüdür[9]

Običaj je ovdje gdje muzika mehtera zvoni
Svi sultani su po redu bubanj udarali
Svaki svijet ima nekoga sretnika
Koji bi bio nadmoćni vladar vremena
S ovoga svijeta će jednom otići
Na njegovo mjesto drugi će doći
Istina, ovaj svijet je put kojim se prolazi
Ko je otišao – otišao, ko je ostao – i on odlazi

Jasno je da Nasuh svoje djelo posvećuje novom sultanu, međutim, istovremeno on i novog sultana, mladoga Sulejmana, upozorava na prolaznost ovoga svijeta, koja mora biti na umu kao graničnik pred mogućim porivima za nanošenje nepravde, zloupotrebom moći i niskim strastima.

Nakon dove u kojoj moli za dug život i strpljenje novom sultanu, Matrakči stihovima kazuje o nepostojanosti ovoga svijeta i svega što jesu kategorije ovostranoga, upozorava ga na to da moćnik i sretnik u trenu mogu postati nemoćni i nesretni, da bi ga pozvao da priđe tronu i svojom vladavinom skine "prašinu" sa svoga roda i onog što im je usud donio:

Za očekivati je da autor glorificira svoga mecenu, da mu se dodvorava i da mu povlađuje, samim tim očekivano je odsustvo bilo kakvoga kritičkog odnosa, prijekora, pa čak i savjeta. Međutim, Nasuh svoju prvu knjigu o vladaru Sulejmanu započinje 1520. godine, i na samom početku djela, prije nego će uvesti u kazivanje o inauguraciji sultana Sulejmana po smrti njegova oca sultana Selima II (...) novog sultana, mladoga Sulejmana, upozorava na prolaznost ovoga svijeta, koja mora biti na umu kao graničnik pred mogućim porivima za nanošenje nepravde, zloupotrebom moći i niskim strastima.

[7] Upor.: Büyük Türk Klasikleri 3, 204, 289.
[8] Upor: Büyük Türk Klasikleri 3, 197.
[9] Davut Erkan, *Matrâkçi Nasûh'un Süleymân-nâmesi*, (1520-1537), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmalari Enstitüsü, Türk Tarihi Ana Bilim Dali, Yeniçağ Tarihi Bilim Dali, İstanbul, 2005, str. 2.

Bu topun ki var böyle şitâbı
Cihânun eksik olmaz inkılâbı
Temâşâ eyle bu çarhun işini
Gözet gerdűn-ı gerdân cünbüşini
İder geh nâ-műrâdı bir műrâd ol
İder geh bir műrâdı nâ-murâd ol
Kürűbun hâka ol devlet-künânı
Gurűb itdi sa'âdet-âfitâbı
İriş devlet gibi sür'atle tahta
Gubârından safâ vir raht u bahta[10]

Svojstvo ove lopte vel'ka je brzina
Na svijetu nikad neće falit' mijena
Promatraj šta sve to ovaj kotač čini
Gledaj igre što ih igra sv'jet vrtljivi
Nesretnika nekad on silno usreći
A sretnika nekad, opet, unesreći
Sretnika (državnika) je zemljom zatrpao
Sunce mu je sreće na zapad poslao
Poput sreće, brzo, ti se na tron spusti
S roda i usuda prašinu očisti

Tuga koju Sulejman osjeća za ocem inspirira Matrakčija da govori o tuzi koja dotiče čovjeka po gubitku voljene osobe. Potom i samog mladog vladara upozorava na neminovnu smrt, i poziva da u svojoj mladosti kao vladar ne bude ohol i osion:

Nazm
Gırra olma bâğ-ı ömrün olduğına nev-cüvân
Her bahârun rüzgârile olur sonı hazân
Yusűf-ı gül andelîbe nâzını az eylesün
Dâmenini çâk ider âhir Zelîhâ-yı zamân[11]

Ne gordi se ti mladiću što imaš života bašču
Jer su jesen i vjetrovi konac svakome proljeću
Nek se Jusuf ruže manje gordi prema tom slaviću
Jer Zulejha vremena će poderat mu košuljicu

Kako Nasuh zapisuje povijest, i onu o kojoj saznaje i onu koju živi, tako je smrt i smrtni čas, čest motiv u njegovim stihovima. U prvom svesku *Mecma' el-Tevarih* govori o smrti poslanika Sulejmana, nimalo slučajno – odabira primjer Božijeg poslanika, mudraca i vladara, koji još nosi ime Sulejman – i taj govor završava stihovima u kojim iskazuje čvrsto uvjerenje o tačno određenome času mrijenja, kao datosti u savršenome Božijem znanju:

Istina nije nigdje negoli u ovim riječima,
Suđeni čas će stići svakog čovjeka
Nema žurbe ni odgode nikome ni trena
Nema promjene sata, ni odlaganja
Nemoguće, nema zbora, sve što dušu ima
Dok ne dođe do svog časa, savršeno obećana.
Ko god tako šta želio, Višnji Bog ga usmrtio
Dabogda se on srušio, namah dušu ispustio.[12]

I u trećem svesku *Suleymaname*, nakon opisa kako se Eufratu utopio Sulejman-šah (moguća slučajnost u imenu?), dodaje:

Svakome kom smrtni čas je već određen, suđen bio
Ni za sat ga odgoditi, požuriti nikad niko nije mog'o
Prolazan je ovaj svijet, da je vječan ne pomišljaj
Kamo Muhammed, Mustafa ode, razmisli, malo pogledaj.[13]

Sulejmanov dolazak iz Manise Nasuh opisuje sljedećim stihovima:

Hemân-dem taht-ı Mâğnissâ'dan indi
Süleymân-veş serîr-i bâda bindi
Yanınca nîce bin deryâ-ı pür-cűş
Çü çarh-tîriz ve cümle zırh-pűş
İnân elden dil ü câniyle salup
Biş on günlük yolı bir günde alup[14]

Odmah je sa trona Manise sišao
Sulejmanovski hitri vjetar uzjahao
Kad se zapalio, mora je uzburkao
Jer je kao točak, sav se u oklop zavio
Srcem i dušom je svom snagom jurio
Put od pet dana za jedan dan prešao

A prispijeće u Istanbul stihovima:

İrişdi devletile tahta nâ-gâh
Kudűm-ı şehden oldı halk âgâh
Haber erdi sipâh-ı zer-külâha
Beşâret doldı yekser taht-gâha[15]

Do prijestolja časom on stiže sa srećom
Razglasi se svijetu to carskim kudumom
Vijest stiže do spahije pred dvor skom kapijom
Radost se ispuni cijelom prijestolnicom

Nasuh ne skriva oduševljenje snagom svoga mecene i sultana, divi se njegovim pobjedama, tako da u poglavlju u kojem govori o tome kako je "sultan sa svojom brojnom vojskom iskazao čast došavši pod tvrđavu Beograda, a crvene zastave njegove vojske koja zadaje strah neprijatelju, njihova koplja što nalikuju nemanima i stjegovi s likom lava okolna polja pretvorila u jako ocvali ružičnjak" – veli:

U tijelo njegove vlasti udahnuta je duša
Svijet je ugledao Sulejmana svoga vremena
Od radosti su kape bacali u zrak
I izricali hiljade hvala i molitvi za padišaha
Prvaci ovoga svijeta su sužnji s njegovih kapija
Hakan i Hozorje[16] *molitelji da kod njeg budu primljeni*
Vladar Egipta rob tvoj je ubogi
Nebesa tron, a pod tvojom komandom anđeli

[10] Davut Erkan, *Ibid*, str. 4.
[11] Davut Erkan, *Ibid*, str. 6.
[12] Nasuhü's-Silahi (Matrakçı), *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i lrakeyn-i Sultan Süleyman Han, Önsöz, Giriş, Çeviriyazı* ve *Dizinlerle Tıpkıbasımı* yayına hazırlayan: Prof. Dr. Hüseyin G. Yurdaydin, Türk Tarih Kurumu I.Dizi-Sa.3, Ankara, 1976, ss. I-XXIII + I-307 + la-l09b, 2500, str. 28.
[13] *Ibid.*
[14] Davut Erkan, *Ibid*, str. 6.
[15] Davut Erkan, *Ibid*, str. 7.
[16] Enuširvan, perzijski vladar iz dinastije Sasanida.

Služinčad uboga tvoja su svjetski vladari
Neka te prijestolje i sreća uvijek vodi,
Nek ti je Božija pomoć prijatelj, a pobjeda drug vjerni.[17]

Nasuh će svoga sultana i njegove podanike, vojskovođe, opisivati u tomovima *Suleymanname*, o čemu se govori i u drugim za ovu prigodu priređenim tekstovima. Ilustracije radi, mi ćemo ovdje citirati prijevod nekoliko stihova iz *Suleymanname – Tarih-I Feth-I Siklos Estergon ve Istol Belgrad*, u kojima govori o pravdi i pravednosti svoga sultana i mecene:

...U smislu ideje da se "moć zadobija preko državnih dužnosnika, državni dužnosnici imetkom, imetak preko naroda, a narod pravdom" sultan je rješavao pritužbe naroda. A narod je spokojno živio pod njegovom pravednom vlašću:

Čisti, Safa – predaja je baš od Ka'ba
Muhammed mi ovo kaza:
Kada vladar makar i sat pravedno vlada
Kao za pedeset godina molitve ima sevaba.[18]
Glas pravde razliježe se nebesima
Soko i golub zajedno lete visinama
Otkako je pravda pastirom postala
Poljem vuci šeću skupa s ovcama
Vladar ove zemlje ni za korak mrava
Ne odmače s puta Prvog Sulejmana (poslanika)
Lijepoga li padišaha, kad ukrasi od sultana
Kisra, Grederab i Dara oko njega
Jesu kao oko lune puna sjaja oreola
Poput sunca drže sjenu iznad njega
Kako njegova sablja postade čelična brana
Sakri se Jedžudž, ko zlo i nepravda
Otkako je uhvatio mač zlaćani sunčani
Svijet se, ko Džemšidu pred njim pokori
Vlastita su prsa razorili njegovi dušmani
A on svijet od nasilja, zuluma očisti...[19]

Premda je iznimno mnogo radova napisano o Sulejmanu Zakonodavcu, ovdje ćemo podsjetiti na osnovne biografske podatke o ovom osmanskom vladaru. Sulejman, sin Sultana Javuza Selima i Hafse Sultanije, rođen u Trabzonu 1494. godine. Na prijestolje stupio 1520. godine. Sultan za čije je vladavine Imperija dosegla svoj politički, diplomatski i kulturni vrhunac. Naime, valja podsjetiti da je XVI stoljeće u kojem je živio i vladao sultan Sulejman, kako ga evropski izvori nazivaju Veličanstveni, obilježeno pjesnicima kakvi su bili Baki i Fuzuli, graditeljem kakav je bio Mimar Sinan, politikom kakvu je na istoku vodio sam Sulejman Veličanstveni i provodili njegov veliki veziri Pargali Ibrahim, Rustem-paša Bošnjak i Mehmed-paša Sokolović, usavršavanjem prava i stvaranjem zakona kojeg je sultan pisao zajedno sa svojim šejhul-islamom Ebu Suud efendijom. To je vrijeme u kojem su u Evropi vladali Charles Quint i Kralj François.

Stoga nije čudno što je u takvom ozračju sam Sultan, koji je pored poznavanja tri bitna jezika islamske kulture – turskog, arapskog i perzijskog, govorio i bosanskim jezikom, bavio se kaligrafijom, bio kolekcionar dragog kamenja, i među umjetnicima i učenjacima bio hvaljen mecena.

Ovaj sultan, koji je vladao najduže u osmanlijskoj, a time i modernoj turskoj povijesti, na prijestolju je proveo samo petnaest dana manje od 46 godina, od čega je deset godina, sedam mjeseci i sedam dana proveo u vojnim pohodima, predvodeći svoju vojsku.

Imao je petericu sinova, prinčeve Mustafu, Mehmeda, Selima, koji će ga, nakon brojnih dvorskih intriga što su ih smišljale majke sultanije, naslijediti na prijestolju, Bajezida i Džihangira, te kćer jedinicu, Mihrimah sultaniju, miljenicu čiju će ruku dati Bošnjaku Rustem-paši, jednom od ljudi koji su mu bili veoma bliski i odani.

S. N. Ficher u svome djelu *The Middle East, A History*, (New York, 1959) o njemu veli: "Niti jedan vladar njegovog vremena nije stekao bolje obrazovanje od jedinog nasljednika Javuzova, Sulejmana Zakonodavca, niti u praktičnom smislu sazrio da bi poput njega mogao voditi jednu golemu državu."

Sedamdeset i jednu godinu duga životna priča Sultanova, isprepletena namjesništvima, vojnim pohodima, druženjima i razgovorima s učenjacima i pjesnicima, dvorskim intrigama, pisanjem stihova, povlačenjem mudrih političkih poteza, borbama, priča u koju se upliće i nit zaljubljenosti do robovske potčinjenosti jednoj od žena iz harema, Rokselani – Hurem sultaniji, zakonodavstvo, teške ljudske odluke, pero koje će svjedočiti o umješnosti ruke kaligrafa, priča koja završava pod sigetvarskom tvrđavom, gdje Sultan biva ubijen, i kako među vojskom ne bi pometnju unijela vijest o pogibiji Sultanovoj, to na instistiranje Mehmed-paše Sokolovića, njegova pogibija biva danima čuvana tajna, a prema predaji, unutrašnji organi Sultanovi bijahu zakopani pod samom tvrđavom sigetvarskom, gdje se najprije podiže turbe, koje je naknadno pretvoreno u crkvu. Tijelo mu je preneseno i ukopano u carskom gradu Istanbulu, u turbetu unutar kompleksa (džamija, medresa, imaret, biblioteka) koji je zaviještao.

Životna priča Sulejmana Zakonodavca bivala je snažnom inspiracijom brojnim autorima da napišu mnoštvo klasičnih književnih i muzičkih djela

[17] *Süleymanname Tarih- i Feth- i Şikloş Estergon ve İstol- Belgrad, Süleymanname History of The Conquest of Şikloş*, Üstürgon And Üstol- Belgrad (Sinan Çavuş ???), Istanbul, 1998, str. 227.

[18] *Ibid*, str. 251.

[19] *Ibid*, 253.

[20] Podaci o pjesniku Muhibbiju, Sultanu Sulejmanu Veličanstvenom, preuzeti su iz Türk Ansiklopedisi, tom 30, Ankara, 1981, str. 34-79; Yılmaz Öztüna, *Osmanlı Tarihi*. Stihovi su birani prema kritičkom izdanju njegovog *Divana*, kojeg je dr. Coşkun Ak priredio na osnovu devetnaest rukopisa – autografa i prijepisa, ili prijepisa među kojima ima i stihova pisanih rukom samoga autora, pohranjenih u različitim zbirkama, te 1308. godine štampanog primjerka *Divana* ovoga autora, a označeni su brojem kao u ovom izdanju.

s motivima njegovog života. A kada se spomene Sigetvar – kaže se da tamo leži srce Sulejmanovo.[20]

"A ono je, zaista, od Sulejmana", pretočeno i u pečat i mudrost njegovih stihova.

Šta je to što je Sulejmana, sina Selima i Hafse izgradilo, učinilo zrelim da može voditi tada najjaču svjetsku imperiju, šta je to što je izgradilo njegov sustav vrijednosti? Odgovore tražimo u njegovim stihovima, u *Divanu* koji počinje Molitvom:

Spominjem: U ime Boga,
Milostivog, Samilosnog
Ti znalac si tajni svijeta pojavnog
i skrivenog

Bolan sam, pronađi bolu mome
lijeka
Jer ti si vidar za rane svakog
bolesnog

Neka je hvala Tebi, Plemeniti,
što učini
Da robovi ovi slijede put
Muhammedov

Sačuvaj moju vjeru do smrtnog
časa mog
Zatvori pute do nje za vraga
prokletog.

Preklinjem Te ljubavlju Tvojom
prema Mustafi,
Podari nam blagodeti Naim vrta
džennetskog.

Milostivi, bez Svoje milosti ne
ostavi
Na dan Mahšera, Muhibbiju,
roba svog.

U jednoj drugoj molitvi Muhibbi veli:

Pobožnjaku Ti si vrelo, djeve i raj
obećao
A Muhibbi, rob Tvoj skromni, u
Tvoj lik se zaljubio.

Muhibbi je svjestan svoje sultanske moći, ali i činjenice da je njegov Jedini skrbitelj i darivatelj zemaljske moći, Onaj u čije ime vodi sve svoje borbe – njegov Gospodar.

Otkako si me stvorio, nikad me
gladnog nisi pustio
O Bože, nemoj, molim Te, da bi me
od drugog ovisnim činio

Oprosti moje grijehe pošto sam
grijehe činio
Zarad onoga što je noću na nebesko
putovanje išao

S mačem u ruci, kako je Istiniti
naredio
Porobit valja svijet koji je Istinu
porekao

Ako mi On darom Svojim bude
pomogao
Opet bih od mušrika porez ubirao

Blagoslovi, Gospodaru, borbu u
koju sam za Te krenuo
Da bi Muhibbija opet priliku
poput Mohača dobio (G. 275)

Uzor Muhibbijin, zemaljsko biće u kojemu se zrcali savršenstvo Božijeg stvaranja, jeste poslanik Muhammed, prema kojemu Sulejman kao halifa razmjerava svoj životni put:

U noći kad si Buraka uzjahao,
doživio si nebesko uznesenje
Meleki su od zemlje pod Tvojim
stopama sebi pravili krune

Nisi mario za niskim svijetom,
na siromaštvo si bio ponosan
I nikad nisi nosio baršun, nit si
u svilen bio zagrnut kaftan

Premda je svijet bio pun nevjerstva,
dolaskom Tvoga časnog zakona
Porez se ubira od skupine
poricatelja Božijih istina.

Pun stida, prag Tvoj licem potire
Muhibbija
On nikog, osim Tebe, svom svojom
dušom ne treba

Smiluj se, ne daj da nad njim
vjetar pobune zapuše
Jer će raznijeti sve iskrene
pobožnosti riznice (G. 276)

Premda živi u obilju ovosvjetskoga dobra, svjestan obaveze da s ovog prolaznog svijeta ode čist, ne podlegavši njegovim varkama, Muhibbi jasno čezne za mjestom prabitka – mjestom na kojem je potvrdio da je rob Jedinoga Gospodara, Onoga koji voli i voli biti voljen:

Tvoje su nausnice porobile blago
zemlje Kitajske
Od sedam kneževa ubire stalne
dažbine

Ve'd-Duha je Tvoje čelo, a Ve'š-Šems
je tvoje lice,
Zar bi čudo bilo da su noć
miradža – solufi ti, kovrdžice

Ko krunu od zemlje stavi na koju
si Ti kročio
Taj po sebi već je vr'jednost
do nebesa dosegao

Iz Dženneta Adema je Iblis, eno,
istjerao
Iz Tvog sela mene takmac
sirotoga protjerao

Muhibbijo, ne nadaj se ti vjernosti
nevjernoga
Otvor' oči, ne 'podl'ježi čarim'
sv'jeta varljivoga (G. 277)

Okružen čarima prolaznoga svijeta, Muhibbi sam sebe poziva, upozorava kako im ne bi podlegao:

Srce, budi nago poput Medžnuna,
prođi se košulje
Ako želiš postati mučenik ljubavi,
ćefina prođi se

Ne lijevaj suze kad god da ugledaš
vite čemprese
Ruža i svijet su nevjerni, kad
užitak ne pruža, prođi se tratine

Ovo znadem, vilolika ni ne gleda u
čovjeka prostog lice
Nećeš da se draga vr'jeđa, prođi se
rivala s licem sotone

Daj sokolu srca krila, neka leti i
posmatra horizonte
Ko poleti iz klete stupice, čavki i
vrana nek kloni se

Nemoj, srce, da t' obmane dun'ja
bašče miris, boje
Kraj nesretan uv'jek bude, ukloni se,
pusti ruže, a i trnje

Ako ciljaš na bisere, gospodine,
njima su ti nalik suze
Pa s ljubavlju kopnu kreni, a mora
Adenskog prođi se

Niotkud mi nema l'jeka, bol
ljubavna me obuze
Muhibbijo, l'jek jedini ovom bolu –
sjedinjenje (G. 280)

Stalno podsjećanje na varljivost i prolaznost ovoga svijeta, kušnje koje ima kao najmoćniji zemni vladar svoga vremena, strah od valjanosti vlastitih procjena i znanja stoga što čitav život "živi na državnim jaslama," spremnost da položi život na Božijemu putu, jesu i njegov korektiv:

Ko na ovaj svijet dođe, avaj, ipak
mora ići
U ovoj mi patnji t'jelo lopočevu
cvijetu sliči

Budi uman, ne daj da te dragulj
zemni obmanjuje
On i kamen prosti – isti,
niti jedan ne ostaje

Šta o tome što na svijetu ima jela,
ima pila
Znade onaj što ml'jeko pije sa
mindera državnoga

Prijatelji, ako pjesma moja nešto,
vele, vrijedi
Red je onda malo ljepše nanizati
struke riječi

Muhibbijo, ako želiš sa Dragim
se sjediniti
Valja tebi na tom putu glavu,
dušu položiti (G. 705)

On se podsjeća kako mu se valja držati zavjeta datog u Prabitku, kada su duše potvrdile kako je Allah njihov Gospodar:

U prabitku s' prihvatio, i "bela" si
kad kazao
Sad ti valja držat zavjet što si tada
položio (G. 987)

On prepoznaje kušnje kao korektiv, kao put iskupljenja s kojim će zaljubljeni postavljen na kušnju imati razumijevanja, i imati riječi molitve za sve nesretne:

O Vladaru, ašicima ne daj da od
vatre Tvoje, i od Tvoje srdžbe Silne
Okrenu se; jer kome bi pored Tebe
zavapili za nesretne (G. 393)

Pravičnost, umnost, snaga, autoritativnost kakvu svjedočimo kod Sulejmana Zakonodavca mogli su opstati jedino u ličnosti iz čije duše potiču riječi:

Meni ne treba ni prijestolje, ni
kruna, ni blago Iskendera
Najviše želim postati robom
Jedinog Padišaha

Želio bih imati krila kako bih
svakog trena poput leptira
spržit ih mog'o vidjevši svijeću
ljepote Dragoga

Poput Medžnuna bih želio hoditi
ovom pustinjom briga
Poput Ferhada bih želio mjesto
na brdu nevolja

Meni bi dovoljni bili prašina i
kamen sa kapije Dragoga
Želio bih da jedno od tog mi jastuk
bude, a drugo postelja

U svojoj nakani da me ubije okom
se lati oštrog bodeža
Moja je davna još želja da na tom
putu položim glavu s ramena.

Muhibbi, tražio je cijeli svijet, i ja
nisam prihvatio
Tvoju je ljepotu pokazao, Junaka
želim, rekao.

I Sulejman, i njegov životopis, i njegova poezija, i Nasuh i njegove knjige o Sulejmanu, i njegovo iščitavanje povijesti koju uči, kojoj podučava i koju piše, i prizori po Bogu stvorenog i po stvorenome sazdanog – koje slika u svojim minijaturama, i njegov znanstveni rad u oblasti matematike – samo su dio hiperteksta, beskonačnoga teksta o Savršenstvu, svjedočenje Jednosti, njihovo čitanje Istine. Beskonačnoga teksta iz kojeg nam je učiti i prema kojemu valja uspostaviti odnos spram Tvorca i stvorenoga, pobjede i žrtve, vladara, vlasti i podaništva, prolaznoga i vječnoga.

Umjesto tumačenja Muhibbijevih duhovnih, intelektualnih i emocionalnih horizonata, čitateljima koji žele upoznati i njegov pjesnički identitet darujemo omanji izbor iz njegova *Divana*, u prijevodu na bosanski jezik:

Molitva (I)

Spominjem: U ime Boga,
Milostivog, Samilosnog
Ti znalac si tajni svijeta pojavnog
i skrivenog

Bolan sam, pronađi bolu mome
lijeka
Jer ti si vidar za rane svakog
bolesnog

Neka je hvala Tebi, Plemeniti,
što učini
Da robovi ovi slijede put
Muhammedov

Sačuvaj moju vjeru do smrtnog
časa mog
Zatvori pute do nje za vraga
prokletog.

Preklinjem Te ljubavlju Tvojom
prema Mustafi,
Podari nam blagodeti Naim vrta
džennetskog.

Milostivi, bez Svoje milosti
ne ostavi
Na dan Mahšera, Muhibbiju,
roba svog,

(V)

Dok ničega nije bilo Ti si rukom
svoje moći čitav svijet satvorio
Nekome si islam dao, a nekoga
nevjernikom učinio

Iz trnja si ruže promakao, palmu
si datulom okitio
Da uzmu poruku ljudima svoju
si mudrost pokazao

Nekom si dao raj, i kaftan,
i krunu i pas
A nekom pakao – stan, i vatru –
konak sav dosudio

Nekom si dao stas od čempresa i
jele viši
Nekom, pak, sudbu kletu, kako bi
potokom suze ronio

Tvojom se voljom sunce rodilo i dan
bijelim je postao
Noći si mrklim učinio i
zvijezdama ih kitio

U đul-bašči Ti si ruži trnje
drugom stvorio
A slavuja sve do zore samo
na plač tjerao

Pobožnjaku Ti si vrelo, djeve i raj
obećao
A Muhibbi, rob Tvoj skromni,
u Tvoj lik se zaljubio.

(44)

Zaječi naju na mjestu gdje se
osjeća bol, budi mi sapatnik
Ja plačem zbog neba – usuda,
bar na tren budi mi saputnik

Slavuju, ako si u ružu prekrasnu
i ti zaljubljenik
Dođi da skupa učimo o ljubavi,
i budi sa mnom učenik

Vladar Ljubavi mi je dao da
budem sultan-paćenik
Ti oko – vodonoša budi, a čistač –
pogled zavodnik

Sve do jutra da ob'lazimo
krasoticin ružičnjak
Jutarnji vjetre ti jedne noći budi
mi drug, i junak

Muhibbi za malo hrane k dolini
Ljubavi pruži korak
Dosta mi vina – krv iz srca,
i patnja – zalogaj taj gorak

(49)

I brdo, i polje, i bašča bez Drage
meni je tamnica
Sve da se drugim džennet čini, za
me je žalosti kućica

Nisu to zvijezde što noću na nebu,
gor' se pomilja
Već svijet nebeski u me čudom se
čudeć pogleda

Srce od nekog drugog lijek za boli
moje ne prima
A svaka bol što mi naneseš, k'o
lijek je mojim bolima

Srce i dušu mi danju i noću mori
žeđa rastanka
Hodi sultanijo, napoj me šerbetom
s Tobom sastanka

Otići iz zemlje Drage, golema je,
teška muka
Muhibbijo, smrt je meni na spram
toga lahka, slatka.

(70)

Šta je život da ga ne bih za Ljubav
Ti žrtvovao
Da ga za Te ja položim, častan dug
bi to mi bio

Jer Djelitelj iz Prabitka, ružolika
– ovako je dosudio:
Meni dao plač bulbula, Tebi
osmijeh ruže dao

Poput naja su mi grudi izbušene,
s očajem bih uzdisao
I sa svakim dahom Tebi, bolni
uzdah, krik bih slao

Zaljubljen sam, bohem jadni,
bol ponižen prihvatio
Blago tebi sad asketo, lijek sam
tebi ostavio

Ne košulju k'o što misliš, znaj,
grudi sam si razderao
Ovu ranu sakrivenu kao lalu pred
Tobom sam razotkrio

Na putu utonuća, srce, i Kajs,
i Ferhad je nestao
Planinu boli, pustinju tuge sam ja
sam evo dobio

Muhibbi, sliku u ovom značenju
iscrtaj slatko, dražesno
Ko bude slušao, čitao, da bi te
Manijem prozvao

(162)

Danju i noću ja sam za licem
solufa Tvoga žudio
Na kraju sam došao do onog što
sam tražio

Diže se kapija tuge, i Bogu sam
zahvalio
Za moje srce kapije radosti je otvorio

U sjedinjenju je duša i srce
spokojno postalo
Kakve je teško i bolno zbog
rastanka patilo

Lice Ti nazvati ružom, to nije
nimalo pristojno
Nepristojnoga Gospod je Svojih
darova lišio

Pred obrazima Tvojim u leptira
se stvorio
Pa zar bi čudo bilo kad bi Muhibbi
izgorio

(178)

Zaljubih se, u oku mi nikad suze
da usahnu
San na oči ne dolazi, stoga sam
u teškom stanju

Na plamenu srca spržih svoje
grudi, svu nutrinu
Krv džigera svojih pit ću s
društvom na tom skupu bolnu

Ne uspjedoh – a sve činih da
opišem sasvim patnju
Dosta b'ješe za poglavlja, al za
knjigu ne dostanu

Milosno mi Draga veli – kad
utonuh, negdje u snu:
Ustani već, zašto spavaš, kad
nad tobom sunce sinu

Bit ćeš gori od magarca, ne slušaš
li riječ iskrenu
Kad pri tebi dobra nije, Muhibbi,
bježi od zla u daljinu

(257)

Besmisleni su cvijetnjaci i
ružičnjaci kraj draganina lica
Glupost je vodu života poredit
sa slašću njenih usnica

Ako zaljubljenom nije suđeno da
dođe svome Ljubljenom
Šta će mu, onda, na ovom svijetu,
i u grudima dušica

Nije čudo ako pobožnjak ne cijeni
bisere iz mojih očiju
Onom ko žudi vrutka hurija, biser
i merdžani samo su igra perlica.

Slavuju, ne oholi se što si
svjedokom ružine ljepote
Nema smisla što nije vijek ruže već
vrta onaj što traje do beskonca

Opčinio si, Muhibbijo, vilu svojim
stihovima
Ne reci zato, nikada više, da su
pjesme i divan besposlica.

(275)

Otkako si me stvorio, nikad me
gladnog nisi pustio
O Bože, nemoj, molim Te, da bi me
od drugog ovisnim činio

Oprosti moje grijehe pošto sam
grijehe činio
Zarad onoga što je noću na nebesko
putovanje išao

S mačem u ruci, kako je Istiniti
naredio
Porobit valja svijet koji je Istinu
porekao

Ako mi On darom Svojim bude
pomogao
Opet bih od mušrika porez ubirao

Blagoslovi, Gospodaru, borbu u
koju sam za Te krenuo
Da bi Muhibbija opet priliku poput
Mohača dobio

(276)

U noći kad si Buraka uzjahao,
doživio si nebesko uznesenje
Meleki su od zemlje pod Tvojim
stopama sebi pravili krune

Nisi mario za niskim svijetom,
na siromaštvo si bio ponosan
I nikad nisi nosio baršun, nit si
u svilen bio zagrnut kaftan

Premda je svijet bio pun nevjerstva,
dolaskom Tvoga časnog zakona
Porez se ubira od skupine
poricatelja Božijih istina.

Pun stida, prag Tvoj licem potire
Muhibbija
On nikog, osim Tebe, svom svojom
dušom ne treba

Smiluj se, ne daj da nad njim
vjetar pobune zapuše
Jer će raznijeti sve iskrene
pobožnosti riznice

(277)

Tvoje su nausnice porobile blago
zemlje Kitajske
Od sedam kneževa ubire stalne
dažbine

Ve'd-Duha je Tvoje čelo, a Ve'š-Šems
je tvoje lice,
Zar bi čudo bilo da su noć
miradža – solufi ti, kovrdžice

Ko krunu od zemlje stavi na koju
si Ti kročio
Taj po sebi već je vr'jednost do
nebesa dosegao

Iz dženneta Adema je Iblis, eno,
istjerao
Iz Tvog sela mene takmac
sirotoga protjerao

Muhibbijo, ne nadaj se ti vjernosti
nevjernoga
Otvor' oči, ne 'podl'ježi čarim'
sv'jeta varljivoga

(278)

Da j' iskreno voljet Dragog djelo
grješno i kažnjivo
Zaljubljenom, avaj, ništa ne bi tako
teško palo

Zar njem', srca kamenoga, moj bi
uzdah nešto mog'o
Poput mjedi i željeza, srce mu je
čvrsto, tvrdo

Kad bi ćafir tvoje lice sa maljama
ugledao, na islam bi nasrnuo
Već se sprema na pobunu, ustanak
bi sad digao

Do bajrama sjedinjenja post
rastanka zapostio
Otkrij mlađak od obrve, ne bih
li se omrsio

Obrve je podigao, spram mene
se namrštio
Na dva ovna u zavadi sad naliče,
Muhibbijo

(280)

Srce, budi nago poput Medžnuna,
prođi se košulje
Ako želiš postati mučenik ljubavi,
ćefina prođi se

Ne lijevaj suze kad god da ugledaš
vite čemprese
Ruža i svijet su nevjerni, kad
užitak ne pruža, prođi se tratine

Ovo znadem, vilolika ni ne gleda
u čovjeka prostog lice
Nećeš da se draga vr'jeđa, prođi se
rivala s licem sotone

Daj sokolu srca krila, neka leti i
posmatra horizonte
Ko poleti iz klete stupice, čavki i
vrana nek kloni se

Nemoj, srce, da t' obmane dun'ja
bašče miris, boje
Kraj nesretan uv'jek bude,
ukloni se, pusti ruže, a i trnje

Ako ciljaš na bisere, gospodine,
njima su ti nalik suze
Pa s ljubavlju kopnu kreni, a mora
Adenskog prođi se

Niotkud mi nema l'jeka,
bol ljubavna me obuze
Muhibbijo, l'jek jedini ovom
bolu – sjedinjenje

(384)

Otkrij soluf, skini veo, ljepotice,
pokaži sad svoje lice
Nek svijet svjetlost sav obasja, neka
blješte svud svjetlice

Uzdaj se u Boga, opskrbi od
drugog ne nadaj se
On je Opskrbitelj, i neće pustiti
gladne svoje robove

Mišljah da teški boj se vojuje,
kad ugledah ti lice i solufe
Nek pogleda, kakve su bitke
mohačke, ko do sad ne vidje

Zar je u redu na tvoje malje
raspupale spustiti solufe
Pri kome islama ima, na mushaf
ne spušta križeve

Pred nogama mjesecolikih
Muhibbijinih suza biserje
Ne brini, neće ih nestati, on ih bez
prestanka prosiplje

(361)

Pobožnost, molitve i pokornost
ne trpe ljudi ovog vremena
Iako je ranjena, zla duša dobroj
namjeri nije sklona

Prijatelju, sve prolazi, probudi se
iz sna lutanja
Jer znaj da snivanje u zoru ne trpe
vlasnici karavana

Dok krv iz srca ne ispije, sljedbi
ljubavi nema sjedinjenja
Jer ona Draga ne gleda dobro
na prečicu do želja ostvarenja

Kako nema životne razgale ljubavi
bez muke i trpljenja
To sljedbi srca radost i zabava nije
omiljena

Muhibbijo, čuvaj da ti skute buđ i
pogan mraka ne zaprlja
Jer pored sunčana dana, magla se
nikom ne sviđa

(390)

Da l' slavuj zbog trna jeca, ili zbog
pupoljka svježa
Je l' moja od srca bolja, il duši mi
od Drage teža

Surovi Tatarin oka razori kud srce
i duša se pruža
Je l' ovo zlo i nepravda od šećera
il meda?

Pred Tobom gorjeh, istopih se ko
svijeća, milost mi ne pokaza
Je l' srce Tvoje mermer, il je od
kamena tvrda

Kosa i obrve Tvoje smutnje su i
patnje hiža
Ili iz oka što zadaje bol vri svake
nedaće mreža

Muhibbijo, tvoje riječi ljubitelji
poezije primit će sa puno žara
Između se zavaditi, zbog
dragulja il' bisera

(393)

Ljepotice kao lune po gradu su
odjevene u haljine sve crvene
Ko ih vidi, taj pomisli da se vatre
gradom šeću, pomamljene

Hej Voljena, što mi vidiš na
prsima, od tuge su sve to rane
Kako moje kaplju suze, na
grudima rane su mi nebrojene

Kol'ko puta sam ti doš'o na kapiju,
pogledala nisi mene
Šta je činit očajniku, kad ne nađe
lijek za boli neprebolne

O Vladaru, ašicima ne daj da od
vatre Tvoje, i od Tvoje srdžbe Silne
Okrenu se; jer kome bi pored Tebe
zavapili za nesretne

Što bi bila tuga kad bi Muhibbiju
izludjele kose vrane
Vilolike ionako ljudsko biće
opsjednutim, ludim čine

(705)

Ko na ovaj svijet dođe, avaj, ipak
mora ići
U ovoj mi patnji t'jelo lopočevu
cvijetu sliči

Budi uman, ne daj da te dragulj
zemni obmanjuje
On i kamen prosti – isti, niti jedan
ne ostaje

Šta o tome što na svijetu ima jela,
ima pila
Znade onaj što ml'jeko pije
sa mindera državnoga

Prijatelji, ako pjesma moja nešto,
vele, vrijedi
Red je onda malo ljepše nanizati
struke riječi

Muhibbijo, ako želiš sa Dragim
se sjediniti
Valja tebi na tom putu glavu,
dušu položiti

(987)

Sto hiljada je junaka zaljubljenih,
u Jednu Voljenu pogled uprli
Osamnaest hiljada svjetova, njim'
vlada Vladar Jedini

Razdvojenost ko ne kuša, nek
sastanku se ne raduje
Dok ne spozna u jednosti lijek
i patnju, ašik nije

U prabitku s' prihvatio, i "bela"
si kad kazao
Sad ti valja držat zavjet što si tada
položio

Uzeh dušu jer sam jedan cjelov dao,
tako si Ti odredio
Ti si Vladar, a ferman je u vladara
baš jedinstven vazda bio

Iz okna na svome srcu vadiš
dragulj, Muhibbijo,
Samo jedan rudnik ima, sve
dragulje iznjedrio

(1333)

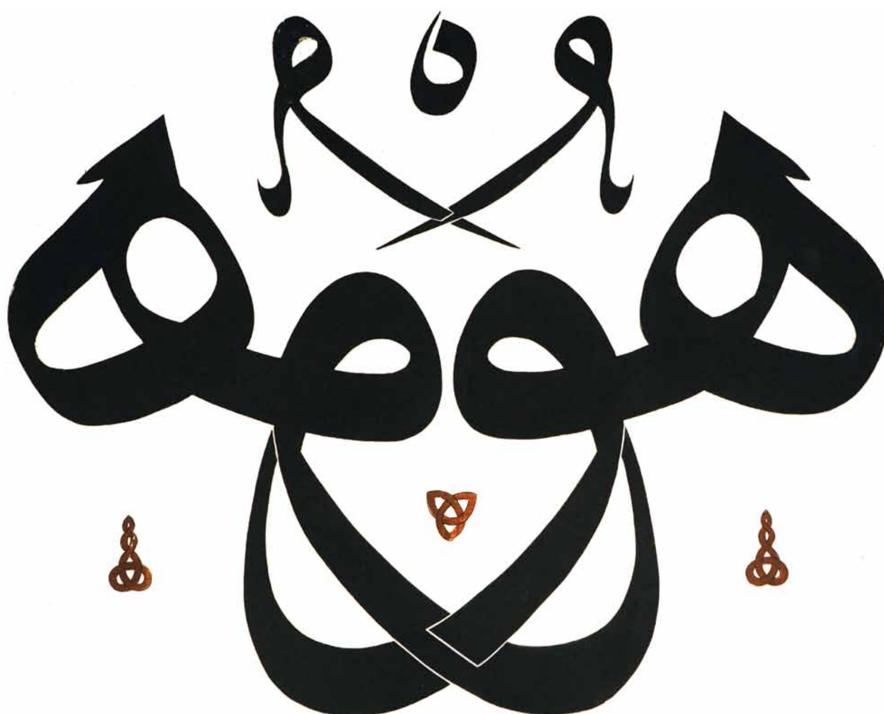
Osjetih žudnju spram tog rumenog obraza
Žedan žarko žudi slatke vode izvora

Sačuvaj vjeru, pobožnjače, ne ljubi
svijeta ovoga,
I hajde, žudnje pun budi, al za
imetkom ne hlepi

Spoznah da sjedinjenja konac
rastanak biva
I od tad ja ne žudim dostići
sjedinjenja

Riječi potvrde ne dolaze u
maštanju i sanjama
Ne žudi, srce, za onim što stvar
je tlapnji i utvara

Tebe je Muhibbijo, duh Savršenoga
obdario blagodeću, svjetlom
I zato ti za savršenošću žudi
svojom pjesmom.

(1564)

Svijeća tvojega obraza dušu mi
stvara u leptira
Kosa tvoja i malje (na tvome licu)
čine da moje srce postane ruina

Ono što ružičnjak čini mirisnim
nisu ni ruže ni zumbuli
Izvori toga mirisa jesu to tvoje lice
i solufi

Ako nikad ne pogledaš oko sebe
u sve one zaljubljene
Niko na to ne ljuti se, jer to
od ćudi tvoje je

Ako na konju koketnosti, ljepotice,
spram oružja kose tvoje, rukom
zamahne
Pripadnik pokreta ljubavi
svoje će glave odreć' se, jer to je
mjesto kraj tebe

Muhibbijo, koji imaju pameti
za tvoje stihove izriču čestitke
A priče što sada kolaju, to su
o tebi laži i objede

(1651)

Tvoje mi zanosno oko magijom
pamet rasulo
Strijela tvojih trepavica za metu
moje grudi uzela

Kamo sreće da je moje bolno tijelo
sad prašina na putima
Da sam umro, da mi lice svojim
skutom nikad nisi ni dotakla

Kako da srce ugleda tvoju
lejlinsku kosu (boje tamne noći) i
ne postane Medžnun (opsjednuti)
Raspuštene kose tvoje jesu lanci
na mojemu vratu

Ja joj rekoh: platio bih dijelom
svoje duše kad bi jedan poljubac
mi darovala
A Voljena odgovori: Da hiljadu
duša imaš, ni za tu te cijenu ne
bih cjelivala

Od dragane nevjernosti naučeni,
tvoje pjesme i divani
Muhibbijo, obilaze bez prestanka,
gdje skupovi jesu kakvi

(1889)

Meni ne treba ni prijestolje,
ni kruna, ni blago Iskendera
Najviše želim postati robom
jednoga padišaha

Želio bih imati krila kako bih
svakog trena poput leptira
Spržit ih mog'o vidjevši svijeću
ljepote Dragoga

Poput Medžnuna bih želio hoditi
ovom pustinjom briga
Poput Ferhada bih želio mjesto
na brdu nevolja

Meni bi dovoljni bili prašina i
kamen sa kapije Dragoga
Želio bih da jedno od tog mi
jastuk bude, a drugo postelja

U svojoj nakani da me ubije
okom se lati oštrog bodeža
Moja je davna još želja da na tom
putu položim glavu s ramena.

Muhibbi, tražio je cijeli svijet,
i ja nisam prihvatio
Tvoju je ljepotu pokazao, Junaka
želim, rekao.

(2649)

Tvoja se kosa rasplete, na lice
tvoje pade, spusti se,
Oblak na dnevnog svjetla lice
sleti, ostade

Ko vidi tvoj mladež crni na licu
tvome
Pomisli kako Indijac u Rumeliju
pristiže

Čempres i jela od vatre zavisti
zaplamte
Kad stas tvoj rajskoga drveta
vidješe

Kad nebeski krojač odoru ljepote
tvoje spoznade
On začuđen i zadivljen sam u očaj
zapade

Zašto plače moje srce kada ljubav
ga snađe
"Sam je pao, sam s' ubio" stara
riječ to ti je

Poput leptira na svijeći tvoje
ljepote
Muhibbi srcem i dušom zauvijek
izgorje

Tlocrti gradova iz mape bošnjačkog genija: minijaturno slikarstvo Nasuha Matrakčija

Piše: **mr. Aida Smailbegović**

U tekstu skrećemo pažnju na umjetničko stvaralaštvo bosanskog erudite Nasuha Matrakčija koji je djelovao na dvoru sultana Sulejmana Zakonodavca u periodu kada je Država na vrhuncu svoje moći, a kulturno-umjetnički život bilježi najblistavija poglavlja svoje povijesti. Najprije donosimo, u najkraćim crtama, neke od bazičnih odlika islamske umjetnosti iluminiranja, odnosno njezin historijat, prateći razvoj perzijske i osmanske minijature. Potom, u kontekstu vremena i prilika u kojima je djelovao, sagledavamo i analiziramo minijature gradova nastale tokom Sultanova putovanja kroz Irak i južni dio Irana, a u čijoj je sviti bio i Matrakči. Potonjim minijaturama minuciozno su urešene stranice carske hronike Menāzil-i Sefer-i ʻIrāḳeyn (Konačišta pri putovanju kroz Irak i južni dio Irana). Konačno, naročitu pažnju obraćamo na Matrakčijinu minijaturu Istanbula iz 1535. godine a koja je dio hronike, i uspoređujemo je s prikazom Konstantinopolisa – tada centra kršćanskog Bizanta – Cristoforo Buondelmontija, nastalu desetljećima prije.

Mjeri li se talent iluminatora prema sposobnosti da sve nacrta poput starih majstora, dakle – savršeno, ili prema sposobnosti da u crtež unese motive koje nikada niko nije vidio?
Crtati znači prisjećati se.

Orhan Pamuk, *Zovem se Crvena*[1]

1.0. Uvod

Razvoj minijaturnog slikarstva islamske provenijencije jasnije pratimo od početka XIII stoljeća, s bagdadskom školom minijatura[2]. Potonji vid umjetničkog stvaralaštva sačinjava najmaštovitije stranice u poglavljima svekolikog muslimanskog stvaralaštva; ono je kaleidoskop sazdan od prizora koji osciliraju između zadivljujućeg, fantastičnog, čudesnog (*ʻağā'ib*), svetog, povijesnog, ali i ljubavnih scena, scena uživanja u ovozemaljskim zadovoljstvima ili pak znalački predočenih osjećaja čežnje, boli i tuge što se nerijetko doimaju kao žive slike (*tableaux vivants*)[3]. S druge strane egzistira svijet minijatura u odsutnosti ljudskih figura, čuvajući i dokumentirajući izgled gradova i nebrojenih djela arhitekture koja krase stranice Knjige Prirode. Tu se svrstavaju (carske) prozne hronike koje su sadržavale opise ratnih pohoda ili mjestā takovrsnih zbivanja, odnosno, takva djela koja predstavljaju "ilustrirani itinerar kretanja osmanske vojske"[4], i koja su, istodobno, vrijedni dokumenti – vodiči kroz gradove.

Budući da pripada onom dijelu umjetničkog stvaralaštva koji nije nužno

[1] Orhan Pamuk, *Zovem se Crvena* (prev. s turskog Ekrem Čaušević i Marta Andrić), Buybook, Sarajevo, 2010.

[2] Katarina Oto-Dorn, *Islamska umetnost*, Bratstvo-Jedinstvo, Novi Sad, 1971, 222.

[3] Oleg Grabar, *Mostly Miniatures: An Introduction to Persian Painting*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2000, 144.

[4] Medžida Selmanović, "Matrakçı Nasuh u domeni osmanske minijature", *POF* 40/1990, Sarajevo, 1991, 385.

nastajao za potrebe vjere, islamska minijatura prekršit će prohibiciju figurativnog predstavljanja i postati medijem oko kojeg se, shodno načelima vjere, razilaze mišljenja vjerskopravnih učenjaka. Naime, većina historičara islamske umjetnosti drži da je islamska umjetnost po svojoj naravi aikonična, strogo podređena nalozima temeljnoga Teksta islamske kulture i pravorijeku Poslanika Muhammeda, mir s njim, te stoga isključuje svaki likovni prikaz živih bića. Potonji Izvori nedvojbeno izdvajaju Boga – Gospodara svjetova kao jedinog stvoritelja, te su stoga figurativne predstave bile razlogom osporavanja takvog aspekta umjetničkog stvaralaštva, iz bojazni da bi se moglo oponašati stvaranje koje je privilegija samo Boga Stvoritelja. Pa ipak, minijaturno slikarstvo nedvojbeno će postati "najsavršenija figurativna umjetnost na tlu islama"[5], čijem će razvitku ponajviše doprinijeti glasoviti perzijski majstori minijature, a potom i slikari koji su djelovali unutar granica Osmanske države. No, minijaturno slikarstvo ostat će neraskidivo vezano za umjetnost knjige – njezino ukrašavanje i opremanje – nadopunjujući, na stanovit način, tekstove različitog karaktera, izuzev kur'anskoga. Glavni pokrovitelji uresivanja i ilustriranja prepisanih djela bili su vladari i sultani, ali i drugi uglednici i moćnici. Kvalitet jednog takvog djela podjednako je odražavao kako ugled pokrovitelja i njihovo oduševljenje spram umjetnosti tako i talent umjetnika.[6]

Govor o osmanskoj minijaturi skoro je nezamisliv bez osvrta na neka od glavnih stilskih obilježja i motive perzijskog minijaturnog slikarstva pod čijim će snažnim utjecajem nastajati djela većine osmanskih minijaturista. Uvriježeno je mišljenje da perzijsko minijaturno slikarstvo nastaje pod naročitim utjecajima kineske umjetnosti,[7] odnosno likovne umjetnosti Dalekoga istoka, što je osobito primjetno u načinu slikanja ljudskih likova, te da se, nadalje, javlja nakon mongolskih osvajanja islamskoga svijeta u drugoj polovici XIII stoljeća. Prva značajnija ostvarenja, sa sve izraženijim osobenim stilom, perzijska minijatura doživjet će s Ilhanidima (1258–1335), a potom s Timuridima (1380–1501) i nedostižnim majstorom perzijske minijature Kamaluddinom Behzadom (1450–1535), i, konačno, s dinastijom Safavida (1501–1737). Potonji će majstor, bez sumnje, obilježiti umjetnički život dinastije Timurida u Heratu, a potom i dinastije Safavida u Tebrizu, njihovoj prvoj prijestolnici, i ostati najveće ime perzijskog minijaturnog slikarstva.

U vrijeme kada u Perziji nastaju neka od najuspjelijih djela minijaturnog slikarstva, negdje u okvirima Osmanske države buja stvaralačka imaginacija misterioznog minijaturista snažnog duha, genijalca i usamljenika Muhammeda Siyah Kalema, koji, po mišljenju većine stručnjaka, živi u XV stoljeću. Muhammed Siyah Kalem usamljen je u svijetu nadnaravnih stvorenja, demona i ljudi; u svom svijetu nadljudskog, nestvarnog, magičnog i fantastičnog.[8] U misterioznom kraljevstvu Siyah Kalema vladaju ljudi, životinje i nadnaravna bića, prikazani na groteskan način. Svojom se kreativnošću, stilom i jezikom boje Siyah Kalem ponajviše približava zapadnim idejama i uzusima slikarstva, zbog čega bi se mogao usporediti s glasovitim evropskim umjetnicima. U smislu slijeđenja stilskih ili kakvih drugih odlika njegova slikarskog umijeća Muhammed Siyah Kalem ostat će usamljenik bez nasljednika.[9] No, nekoliko desetljeća kasnije, na dvoru se formira jedan drugi umjetnički kružok koji okuplja umjetnike-minijaturiste koji će, između ostaloga, ilustrirati i naprijed spomenute carske prozne hronike, formirajući jedan novi stil u osmanskoj minijaturi. To se naročito odnosi na period vladavine sultana Sulejmana Zakonodavca, kada je osmanska minijatura bila u svome zenitu.[10] Uvidom u sačuvane dvorske spise moguće je tačno utvrditi koja je skupina umjetnika radila na rukopisu. Zahvaljujući ovim dokumentima poznata su imena dvorskih umjetnika XVI stoljeća, a to su: minijaturisti Şahkuli, Nakkaş Osman, Ali Çelebi, Veli Can, Nakkaş Hasan-paša i Nasuh Matrakči. Pojedini istraživači, sudeći po različitim dokumentima, navode brojku od dvadeset devet prominentnih umjetnika-minijaturista koje je u to doba okupljao sultanov dvor u prijestolnici.

2.0. Slovo o Nasuhu Matrakčiju i njegovu stvaralačkom opusu

Svako ko iole poznaje povijest Osmanske države i civilizacije neće moći ne zapaziti da Matrakči živi i stvara u najblistavijoj epohi koju bilježe stranice osmanske povijesti, odnosno pod zaštitom i pokroviteljstvom najmoćnijih sultana. O životu i djelu Nasuha Matrakčija saznajemo ponajviše zahvaljujući zalaganjima turskog naučnika Hüseyina Gazija Yurdaydına, a potom i bosanskohercegovačkih kulturnih i naučnih radnika koji su nas upoznali s Nasuhom matematičarom, književnikom-pjesnikom, umjetnikom, kartografom, povjesničarom i vitezom. Njegovo puno ime, kako navodi Yurdaydın, je Nasuh b. Karagöz el-Bosnevî.[11] Godina njegovog rođenja nije nam poznata. No, vrlo je izvjesno da se rodio u Bosni. Školovao se na dvoru osmanskih sultana u periodu posljednjih godina vladavine sultana Bayezida II. Istraživači se, bez izuzetka, slažu u tome da je znanje stjecao na elitnoj dvorskoj školi Enderun, a njegov učitelj

[5] Titus Burckhardt, *Art of Islam: Language and Meaninig,* World Wisdom, Bloomington, 2009, 37.

[6] Zeren Tanındı, "Illustrated Historical Texts in the Islamic Manuscripts", u: *Islamic Art : Common Principles, Forms and Themes*, Dar Al-Fikr, Damascus, 1989, 250.

[7] T. Burckhardt, *Art of Islam: Language and Meaninig*, 37.

[8] Metin And, *Turkish Miniature Painting: The Ottoman Period*, Dost Yayınları, Ankara, 1978, 23.

[9] K. Oto-Dorn, *Islamska umetnost*, 231.

[10] M. And, *Turkish Miniature Painting: The Ottoman Period*, 27.

[11] Naṣūḥü's-Silāḥī (Maṭrāḳçī), *Beyān-ı Menāzil-i Sefer-i ʻIrāḳeyn-i Sulṭān Süleymān Ḫān*, hazırlayan: Hüseyin Yurdaydın, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1976, 1.

[12] Hüseyin Gazi Yurdaydın, "Matrakçı Nasuh", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, cilt 28, 2003, 143.

bio je glasoviti Sa'ī[12]. Stvaralačku djelatnost Nasuha Matrakčija pratimo od vremena vladavine sultana Selima I, tačnije poznih godina njegova stolovanja. U tom periodu Matrakči započinje svoje prvo djelo, a koje je pripadalo matematici. Nakon stupanja na prijesto sultana Sulejmana Zakonodavca, počinje s prijevodom Taberijeve *Historije* (*Tārīḫ al-rusul wa al-mulūk*), prevodeći arapski tekst u osmanski.[13] Potom piše jednu zanimljivu raspravu o ratovanju i ratnim tehnikama. Najzad, dolazimo do njegova djela iz 1537. godine, djela koje je i predmetom našeg rada: *Mecmû-î menâzil* (Skup konačišta), poznatog i pod naslovom *Beyān-ı Menāzil-i Sefer-i 'Irāķeyn-i Sulṭān Süleymān Ḫān*.

Kako čitamo i iz naziva samoga djela (*Beyān-ı Menāzil-i Sefer-i 'Irāķeyn-i Sulṭān Süleymān Ḫān*), posvećeno je sultanu Sulejmanu Zakonodavcu, te prati njegov put kroz Irak i Iran. Po svim njegovim osobenostima ovo djelo možemo svrstati u "zaseban žanr historijskih carskih putopisa"[14], a osobina takve vrste djela bio je realizam, s dosta preciznim opisom mjesta zbivanja i bojnoga polja, iznoseći dosta realan broj učesnika bojeva te precizan datum kakvog događaja.[15] U djelu čije su minijature predmetom naše analize, Matrakči nas provodi kroz gradove – bilo riječju ili pretvorbom takovrsnog opisa grada ili krajolika u slike. Polazna stanica je Konstantinopolis odakle, preko Tabriza, putujemo u Bagdad. Istim će nas tokom putovanja Matrakči vratiti u prijestolnicu. No, zastat ćemo u svakom prenoćištu, zajedno s članovima Zakonodavčeve svite i vojske i pritom, iz Nasuhove tačke gledišta, zaviriti u tlocrte gradova i vidjeti mnoge znamenite građevine, od kojih danas neke i ne postoje. Stoga su minijature Nasuha Matrakčija važan 'izvor' za izučavanje povijesti i stila orijentalno-islamske arhitekture iz prvih decenija XVI stoljeća. Po tome što Nasuhove minijature jasno nude tlocrte pojedinih gradova, ponajviše mogu biti korisne i zanimljive povjesničarima arhitekture. Stručnjaci navode da su upravo neke od rečenih minijatura gradova i kartografski precizne, te stoga pomiruju umjetničku i dokumentarnu vrijednost. Djelo *Mecmû-î menâzil* broji najviše minijatura naslikanih kistom Nasuha Matrakčija: stotinu sedam minijatura i dvadeset pet stranica koje sadrže i tekst i sliku.[16]

Analizirajući Matrakčijev opus minijatura iz Skupa konačišta vidjet ćemo da on upravo razvija jedan drugačiji stil, donekle blizak evropskim majstorima slikarstva, nešto kasnije mu dodajući, istina, i elemente perzijskog minijaturnog slikarstva, koje će suptilno ispreplesti s ostalim elementima na slici. Takav će se utjecaj poslije osjetiti i u odabiru korištenih boja; naime, u ranim Matrakčijevim radovima primjetan je utjecaj renesansne firentinske i kasne bizantske tehnike slikanja, dok se u kasnijoj fazi, nakon osvajanja Perzije, osjeti odabir i upotreba življega kolorita.

Zavirimo li dublje u pozadinu osmanskog umjetničkog stvaralaštva, otkrit ćemo da su zapravo topografske karte i planovi gradova jedna nova 'tema'.[17] Među djelima koja su svojevrsno slikovno predočenje gradova, osim onih na pomorskim kartama, najvažnije mjesto zauzimaju djela Nasuha Matrakčija. Tako, prelistavajući stranice onog poglavlja koje se odnosi na minijaturu, a u sklopu štiva koje se tiče svekolikog umjetničkog stvaralaštva Osmanlija, otkrit ćemo neke vrijedne i zanimljive podatke koji se odnose na Matrakčija. Između ostalog, predočavajući slikovno gradove i dijelove krajolika, Matrakči je postao prvi majstor osmanske minijature koji je slikao pejzaže.[18] Zeren Tanındı, historičarka umjetnosti koja se u svom naučnoistraživačkom radu bavi umjetnošću knjige, navodi upravo kako je "ilustriranje historijskih tekstova u ovom žanru svojstveno turskoj minijaturi".[19] U evropskoj umjetnosti, primjerice, slikarski žanr vedute proći će mnoga eksperimentiranja od kraja XVI stoljeća,[20] ali kao samostalni slikarski žanr razvit će se s baroknim majstorima u XVII stoljeću.

Analizirajući Matrakčijev opus minijatura iz *Skupa konačišta* vidjet ćemo da on upravo razvija jedan drugačiji stil, donekle blizak evropskim majstorima slikarstva, nešto kasnije mu dodajući, istina, i elemente perzijskog minijaturnog slikarstva, koje će suptilno ispreplesti s ostalim elementima na slici. Takav će se utjecaj poslije osjetiti i u odabiru korištenih boja; naime, u ranim Matrakčijevim radovima primjetan je utjecaj renesansne firentinske i kasne bizantske tehnike slikanja,[21] dok se u kasnijoj fazi, nakon osvajanja Perzije, osjeti odabir i upotreba življega kolorita. I zaista, dobrim dijelom putovanja prate nas nijanse zagasite (maslinasto)zelene i smeđe boje, koje gotovo

13 Hüseyin Yurdaydın, "Maṭrākçī Naṣūḥ'un Minyatürlü İki Yeni Eseri", *TTK Belleten*, cilt 28, No 110, 1964, 230.

14 Adnan Kadrić, „Osvrt na simbiozu poetskog i proznog narativa u djelima Nasuha Matrakčija Bošnjaka (? – 1564)", *Anali GHB*, br. 39/2010, 180.

15 Adnan Kadrić, "Osvrt na razvoj duhovnog života u Bosni pod utjecajem osmanske vladavine: O izostanku renesansne književnosti evropskog tipa (od osvajanja 1463. do 18. stoljeća), *POF* 60/2010, Sarajevo, 2011, 131.

16 Naṣūhü's-Silāḥī (Maṭrāķçī), *Beyān-ı Menāzil-i Sefer-i 'Irāķeyn-i Sulṭān Süleymān Ḫān*, hazırlayan: Hüseyin Yurdaydın, 10.

17 Banu Mahir, *Osmanlı Minyatür Sanatı*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2012, 162.

18 Ibid., 164.

19 Z. Tanındı, "Illustrated Historical Texts in the Islamic Manuscripts", 252.

20 Mary Hollingsworth, *Umjetnost kroz povijest čovječanstva*, Andromeda, Rijeka, 1998, 398.

21 Adnan Kadrić, "Kulturni život u Visokom u osmanskom periodu: Obrazovanje i pisanja riječ: književnost, umjetnost, znanost", u: *Visoko i okolina kroz historiju II : Osmanski period*, 172. [neobjavljeno djelo]

redovito prati modroplava krivudava rijeka ili jezero, ili pokoji potez kista namočen u zagasito žutu. No, nedvojbeno dominira zelena koja predstavlja svojevrsnu podlogu na kojoj su rađene minijature gradova ili pojedinih usamljenih zgrada. Zelenu podlogu slike dodatno krase vlati trave, obojene nešto tamnijom nijansom od one na podlozi, i poneki cvijet, koji su, u poređenju sa zgradama predstavljenim na minijaturi, naslikani u natprirodnoj veličini. Nerijetko im je pridruženo i pokoje stablo, naslikano s dosta pažnje. Zadivljuje snaga pritajene emocije i strpljenja u svakom naslikanom cvijetu ili drveću u cvatu, iz čijih se grana probijaju ružičasti cvjetovi, jednako sjajni kao oni na Van Goghovom *Bademu u cvatu*. Tako oblikovani krajolici nerijetko su i okviri u koje Matrakči smješta tlocrte gradova ili kakvog mjesta, dajući pri tome prirodi i pomalo uzvišeni karakter. Na Matrakčijevim minijaturama gradova zgrade su gotovo uvijek prikazane frontalno – nerijetko u kosoj projekciji, a elementi slike nanizani su jedni iznad drugih, u odsustvu perspektive. Istina, na pojedinim minijaturama Matrakči znalački koristi perspektivu. Takovrsno različito predstavljanje pojedinih gradova ili kakve zgrade može donekle biti i odraz umjetnikova viđenja ili poimanja svijeta u datom trenutku. Takvim nagađanjima evociramo misli Williama Blakea: *Talent misli ali genij vidi*, koji upravo ističe umjetničko djelo kao izraz umjetnikove osobnosti.[22] Konačno, uvriježeno je i ono mišljenje da minijatura odražava umjetnički doživljaj svijeta jednog majstora.

Iako se u prvi mah pojedine minijature gradova doimaju dosta sličnima – ponekad skoro preslikane jedna na drugu – na svakoj od njih pronalazimo poneki zadivljujući detalj koji ih čini dragocjenim. Nadasve, zadivljuje nas i Matrakčijev potez kistom, miran, precizan i siguran, što nas ponekad navodi na misao da je Nasuh bio i vrsni arhitekt.

I, kako naše putovanje napreduje, tako intenzivnije doživljavamo jedno izvanredno bujanje stvaralačke imaginacije našeg umjetnika-vodiča kroz gradove. Matrakčijev crtež se razvija, a boje cvjetaju. Cvjetaju upravo u onom trenutku kada prolazi magičnom Perzijom.

3.0. Konstantinopolis u očima evropskog kartografa i majstora minijature s Istoka

Pod utjecajem slikovnog prikaza Konstantinopolisa jednog firentinskog monaha i kartografa iz XV stoljeća, Cristoforo Buondelmontija (1386–c.1430), nastat će jedna od najuspjelijih minijatura Istanbula.[23] Zanimljivo je da u prvim decenijama XV stoljeća – kada Buondelmonti slika Konstantinopolis – imamo poplavu veduta Firence koje su naručivali moćnici iz firentinskih cehova a nakon što su izbjegli poraz od milanske vojske koja je 1401. godine držala Firencu pod opsadom. Vedute su trebale istaknuti oživljeni ugled grada.[24]

Uspoređujući upravo dva gore spomenuta djela: ono djelo Firentinca Cristoforo Buondelmontija te djelo Nasuha Matrakčija Bošnjaka, Adnan Kadrić govori o utjecajima evropskog renesansnog slikarstva na slikarstvo onih majstora koji su stvarali na osmanskom dvoru, a poglavito na slikarski stil Nasuha Matrakčija.[25] Razumljivi su takvi utjecaji, naročito oni koji se tiču nekih evropskih minijatura

[22] M. Hollingsworth, *Umjetnost kroz povijest čovječanstva*, 415.

[23] Za ukazivanje na utjecaj koji je Buondelmontijev prikaz Konstantinopolisa imao na minijaturu Istanbula Nasuha Matrakčija zahvalnost dugujem dr. Adnanu Kadriću. O rečenim vedutama grada Istanbula dr. Kadrić pisao je u monografiji *Visoko i okolina kroz historiju II: Osmanski period*, a koja još uvijek čeka na svoje objavljivanje.

[24] M. Hollingsworth, *Umjetnost kroz povijest čovječanstva*, 213.

[25] A. Kadrić, "Kulturni život u Visokom u osmanskom periodu: Obrazovanje i pisanja riječ: književnost, umjetnost, znanost", u: *Visoko i okolina kroz historiju II: Osmanski period*, 171. [neobjavljeno djelo]

[26] A. Kadrić, "Osvrt na razvoj duhovnog života u Bosni pod utjecajem osmanske vladavine: O izostanku renesansne književnosti evropskog tipa (od osvajanja 1463. do 18. stoljeća)", 130.

[27] Izvanredan rad o minijaturi Istanbula Nasuha Matrakčija napisao je Walter B. Denny: Walter B. Denny, "A Sixteenth-Century Architectural Plan of Istanbul", *Ars Orientalis*, Vol. 8/1970, The Smithsonian Institution and Department of the histoy of Art, University of Michigan, 49-63. Na ovoj se informaciji srdačno zahvaljujem kolegi Harisu Derviševiću.

[28] W. B. Denny, "A Sixteenth-Century Architectural Plan of Istanbul", 50.

prilikom slikanja Venecije, Liona i Tulona 1543. godine.[26] Tako se može kazati da Matrakči 'uči' od prominentnih velikana evropske umjetnosti. Oni su mu, konačno, mogli biti 'bliski' zahvaljujući i mnogim evropskim slikarima koji su u tom periodu bili blizu osmanskog dvora.

Matrakčijev prikaz prijestolnice iz XVI stoljeća[27] daje nam vrlo precizan opis arhitekture – tačnije, daje nam mapu Istanbula na kojoj jasno prepoznajemo gotovo svaku zgradu, prikazanu na onom mjestu na kojem je i situirana. Iako je naslikano preko dvije stotine zgrada[28], Nasuh svaku od njih znalački postavlja u već zacrtanom prostoru. Ono što dodatno fascinira jeste činjenica da neke od zgrada možemo prepoznati jednostavno na osnovu jednog simbola ili detalja. Kako je većina takvih znamenitih djela arhitekture sačuvano do danas, i letimičan pregled Matrakčijeva Istanbula omogućit će nam njihovo prepoznavanje. Stoga ne treba čuditi kako se i danas arhitektonski stil iz zlatnog doba prijestolnice i Carstva proučava na osnovu Matrakčijevih djela.[29] Upravo ta činjenica nadilazi možda i njihovu umjetničku vrijednost, ali ju ni najmanje ne potire. Zapravo, možemo zaključiti da Matrakčijeve minijature gradova pomiruju njegova znanja iz različitih oblasti, unoseći u svaku ponajbolje od *hiljadu vještina* što ih je posjedovao, a što minijaturama Nasuha Matrakčija itekako daje na vrijednosti. Mogli bismo kazati da je time opravdao i onu mudru izreku: *ars sine scientia nihil est*.

Matrakči najprije radi minijaturu onog dijela grada koji je unutar zidina. Upravo ovaj prikaz Grada ima mnogih sličnosti s prikazom Konstantinopolisa Cristoforo Buondelmontija. Potonji prikaz nudi nam izgled i raspored zgrada unutar zidina Konstantinopolisa prije osmanskog osvajanja, dok nam Matrakči predstavlja izgled Grada stotinu godina poslije osvajanja. Nakon što uporedimo ova dva prikaza, ostajemo zadivljeni brojem izgrađenih objekata i svojevrsne transformacije grada. No, ove minijature jednako mogu poslužiti i za analizu i usporedbu zgrada koje su kasnije zamijenjene nekim novim. Za razliku od Buondelmontijevih zgrada, Matrakčijeve su sve prikazane frontalno.

> **Iako se u prvi mah pojedine minijature gradova doimaju dosta sličnima – ponekad skoro preslikane jedna na drugu – na svakoj od njih pronalazimo poneki zadivljujući detalj koji ih čini dragocjenim. Nadasve, zadivljuje nas i Matrakčijev potez kistom, miran, precizan i siguran, što nas ponekad navodi na misao da je Nasuh bio i vrsni arhitekt.**

Prikazom grada oko kule Galata, Matrakči nas nanovo zadivljuje svojom sposobnošću u slikanju krajolika, i, naravno, samo potvrđuje nevjerovatnu sposobnost za preciznost u prikazu objekata arhitekture. Zelenim i plavim nijansama koje dominiraju oko Galate ostao je vjeran tokom cijeloga putovanja.

Jedrilice Nasuhovoj minijaturi daju posebnu draž, naročito ona naslikana pored zidina Grada; čini se da će svakoga časa isploviti iz slike, ili se prevrnuti u more.

Konačno, ove su minijature odraz kako Matrakčijeva talenta i stvaralačke snage, različitih poimanja svijeta, određenog stila i trenda u umjetnosti u periodu u kojem živi, tako i odraz moći njihova naručioca i odraz moći jednog carstva.

Popis korištene literature

And, Metin, *Turkish Miniature Painting: The Ottoman Period*, Dost Yayınları, Ankara, 1978.

Burckhardt, Titus, *Art of Islam: Language and Meaning*, World Wisdom, Bloomington, 2009.

Denny, Walter B, "A Sixteenth-Century Architectural Plan of Istanbul", Ars Orientalis, Vol. 8 (1970), The Smithsonian Institution and Department of the histoy of Art, University of Michigan, 49-63.

Grabar, Oleg, *Mostly Miniatures: An Introduction to Persian Painting*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2000.

Halbout du Tanney, Dominique, *Istanbul Seen by Matrakçı and the Miniatures of the 16th Century*, Dost Yayınları, İstanbul, 1996.

Hollingsworth, Marry, *Umjetnost kroz povijest čovječanstva*, Andromeda, Rijeka, 1998.

Kadrić, Adnan, "Osvrt na razvoj duhovnog života u Bosni pod utjecajem osmanske vladavine: O izostanku renesansne književnosti evropskog tipa (od osvajanja 1463. do 18. stoljeća)", POF 60/2010, Sarajevo, 2011, 119-144.

Kadrić, Adnan, "Osvrt na simbiozu poetskog i proznog narativa u djelima Nasuha Matrakčija Bošnjaka (? – 1564)", Anali GHB, br. 39 (2010), 169-194.

Kadrić, Adnan, "Kulturni život u Visokom u osmanskom periodu : Obrazovanje i pisanja riječ: književnost, umjetnost, znanost", u: *Visoko i okolina kroz historiju II: Osmanski period*, neobjavljeno djelo, 125-202.

Mahir, Banu, *Osmanlı Minyatür Sanatı*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Naṣūhü's-Silāḥī (Maṭrāḳçī), *Beyān-ı Menāzil-i Sefer-i 'Irāḳeyn-i Sulṭān Süleymān Ḫān*, hazırlayan Hüseyin Yurdaydın, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1976.

Oto-Dorn, Katarina, *Islamska umetnost*, Bratstvo Jedinstvo, Novi Sad, 1971.

Selmanović, Medžida, "Matrakçı Nasuh u domeni osmanske minijature", POF 40/1990, Sarajevo, 1991, 383-392.

Tanındı, Zeren, "Illustrated Historical Texts in the Islamic Manuscripts", u: *Islamic Art: Common Principles, Forms and Themes*, Dar Al-Fikr, Damascus, 1989, 250-260.

Yurdaydın, Hüseyin Gazi, "Matrakçı Nasuh", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, cilt 28 (2003), 143-145.

Yurdaydın, Hüseyin, "Maṭrākçī Naṣūḥ'un Minyatürlü İki Yeni Eseri", TTK Belleten, cilt 28, No 110 (1964), 229-233.

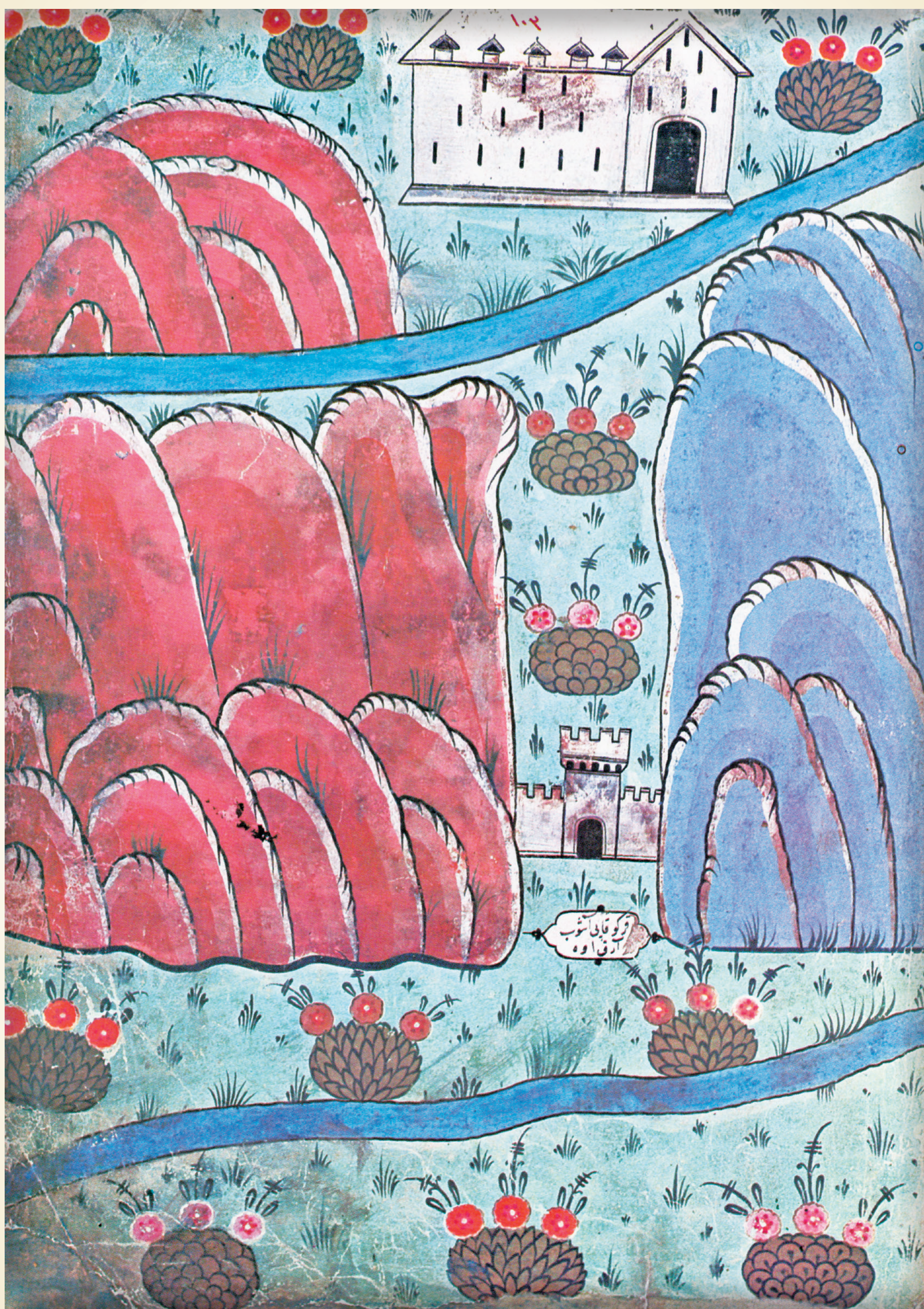
[29] Vidjeti: Dominique Halbout du Tanney, *Istanbul Seen by Matrak*çı and the Miniatures of the 16th Century, Dost Yayınları, İstanbul, 1996.

Nasuh Matrakči Bošnjak

450 godina od smrti (1564 – 2014)

KATALOG MINIJATURA

U blizini Adane i Iskenderuna,
Menāzil-i Sefer-i ʿIrāḳeyn / Konačišta pri putovanju kroz Irak i južni dio Irana,
gvaš, 1535. (İÜ Ktp. 5964, fol. 108a)

Tvrđava na Rodosu,
*S*üleyman-*name / Knjiga o Sulejmanu Zakonodavcu*,
gvaš, 1543.-1551. (TKSM – Hazine ktp. 1608, fol. 19a)

Most Güzelcedere, u blizini Diyarbakıra,
Menāzil-i Sefer-i ʿIrāḳeyn / Konačišta pri putovanju kroz Irak i južni dio Irana,
gvaš, 1535. (İÜ Ktp. 5964, fol. 99b)

Dolina Seğmen,
Menāzil-i Sefer-i ʿIrāḳeyn / Konačišta pri putovanju kroz Irak i južni dio Irana,
gvaš, 1535. (İÜ Ktp. 5964, fol. 26b)

Na povratku iz Bagdada,
Menāzil-i Sefer-i ʿIrāḳeyn / Konačišta pri putovanju kroz Irak i južni dio Irana,
gvaš, 1535. (İÜ Ktp. 5964, fol. 74b)

Tvrđava Berrani, u blizini Bagdada,
Menāzil-i Sefer-i ʿIrāḳeyn / Konačišta pri putovanju kroz Irak i južni dio Irana,
gvaš, 1535. (İÜ Ktp. 5964, fol. 69a)

Bitlis, istočna Turska,
Menāzil-i Sefer-i ʿIrāḳeyn / Konačišta pri putovanju kroz Irak i južni dio Irana,
gvaš, 1535. (İÜ Ktp. 5964, fol. 100a)

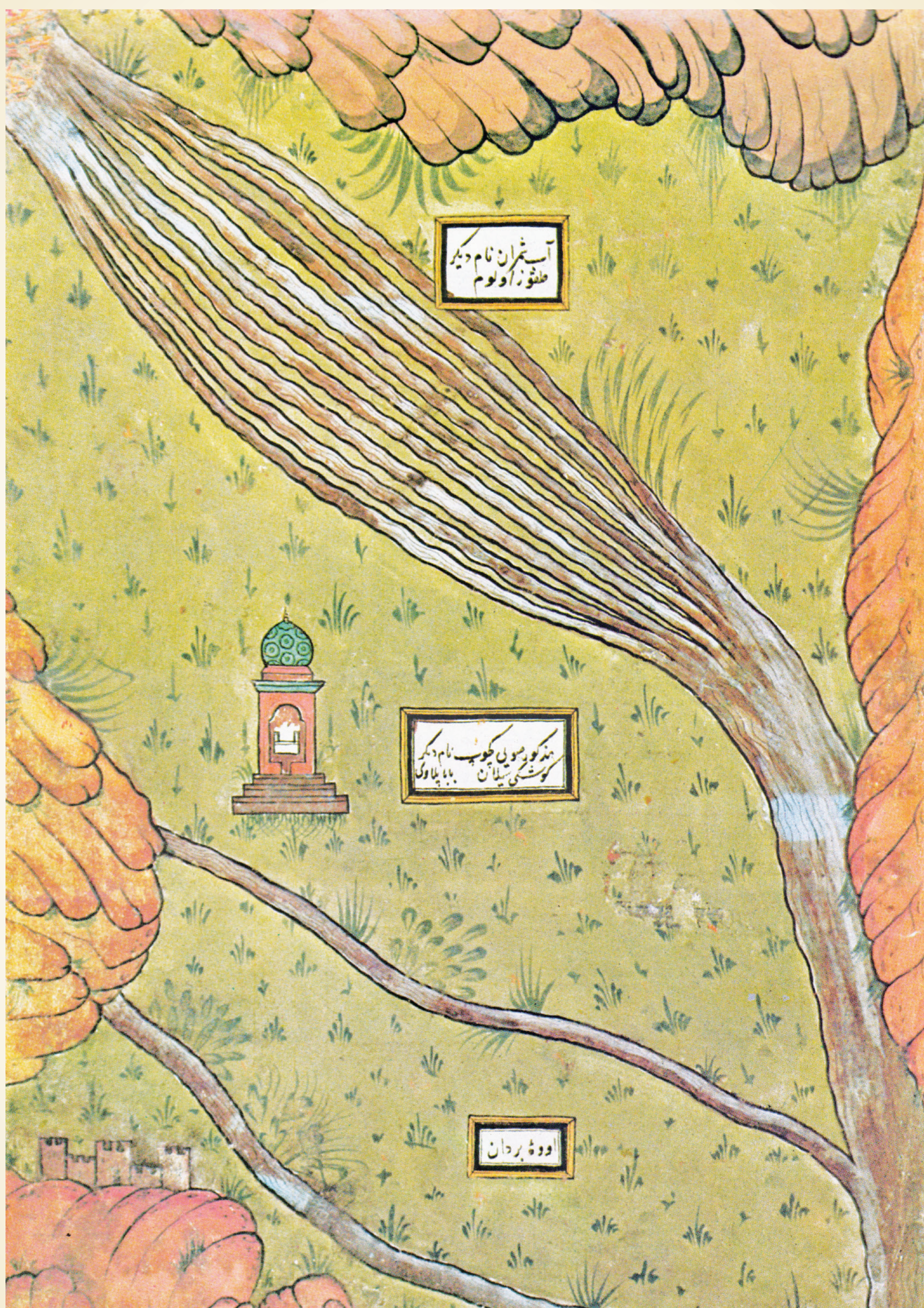
Kasaba Dergezin, Hamadan, Iran,
Menāzil-i Sefer-i ʿIrāḳeyn / Konačišta pri putovanju kroz Irak i južni dio Irana,
gvaš, 1535. (İÜ Ktp. 5964, fol. 89b)

Tvrđava Enhara,
Menāzil-i Sefer-i ʿIrāḳeyn / Konačišta pri putovanju kroz Irak i južni dio Irana,
gvaš, 1535. (İÜ Ktp. 5964, fol. 67a)

Turbeta šejh Surhamija i Selmana Parsa,
Menāzil-i Sefer-i ʿIrāḳeyn / Konačišta pri putovanju kroz Irak i južni dio Irana,
gvaš, 1535. (İÜ Ktp. 5964, fol. 56a)

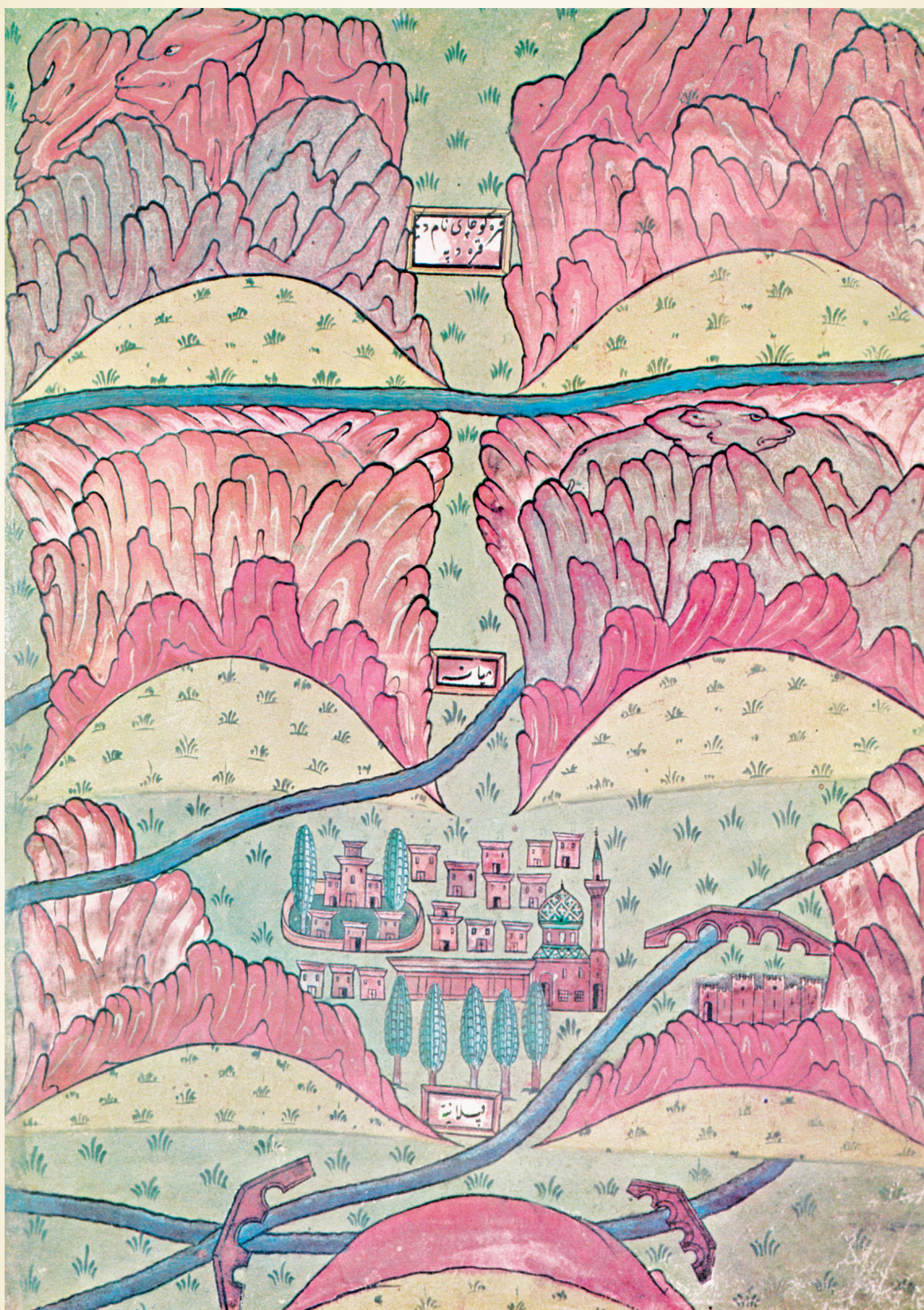
Dolina Berdan,
Menāzil-i Sefer-i ʿIrāḳeyn / Konačišta pri putovanju kroz Irak i južni dio Irana,
gvaš, 1535. (İÜ Ktp. 5964, fol. 43a)

Slika Istanbula unutar zidina oko Dvora,
Menāzil-i Sefer-i ʿIrāḳeyn / Konačišta pri putovanju kroz Irak i južni dio Irana,
gvaš, 1535. (İÜ Ktp. 5964, fol. 8b)

Tvrđava Konya,
Menāzil-i Sefer-i ʿIrāḳeyn / Konačišta pri putovanju kroz Irak i južni dio Irana,
gvaš, 1535. (İÜ Ktp. 5964, fol. 17a)

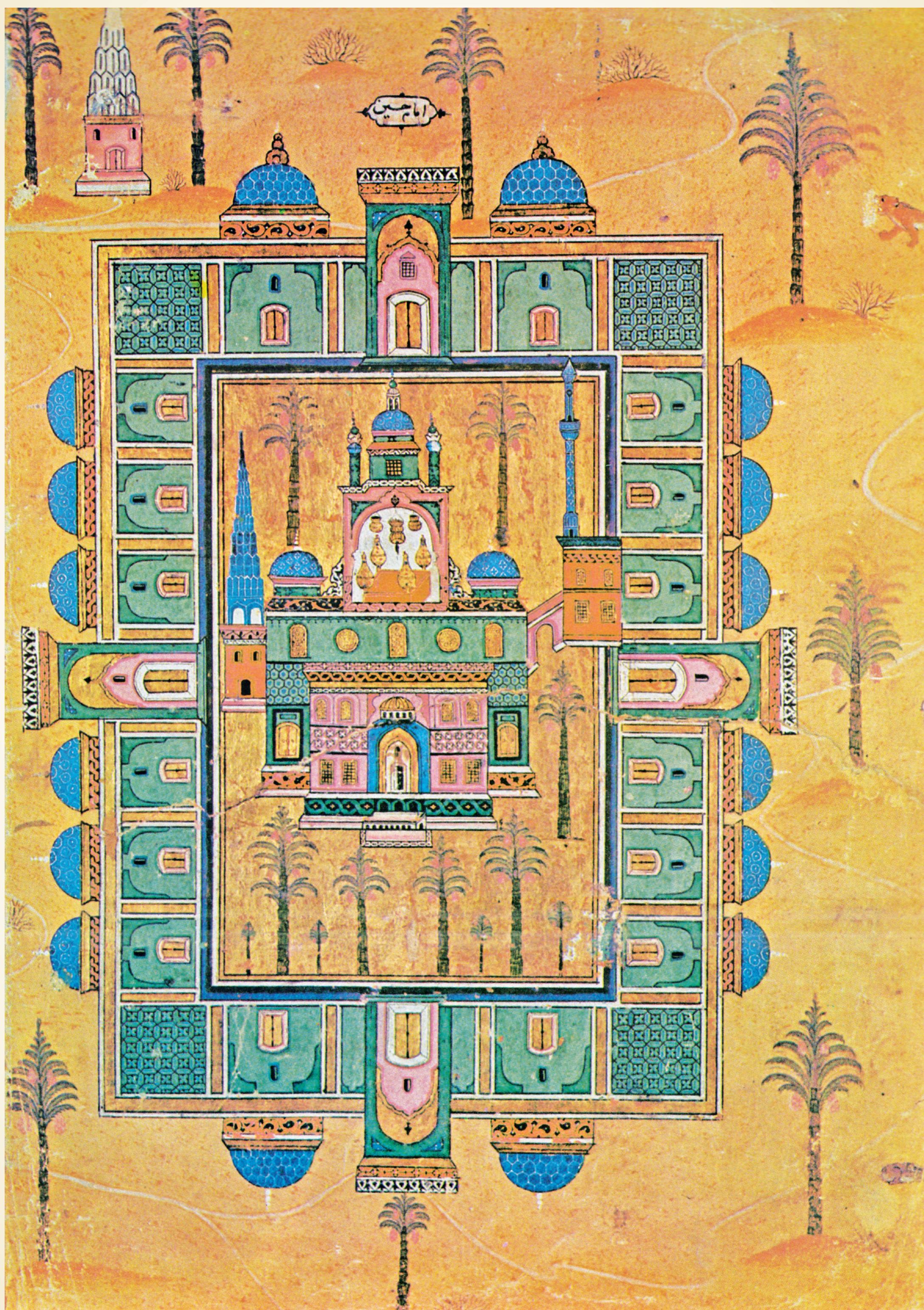

Miyane, Iran,
Menāzil-i Sefer-i ʿIrāḳeyn / Konačišta pri putovanju kroz Irak i južni dio Irana,
gvaš, 1535. (İÜ Ktp. 5964, fol. 30b)

Venecija,
Süleyman-name / Knjiga o Sulejmanu Zakonodavcu,
gvaš, 1543.-1551. (TKSM – Hazine ktp. 1608, fol. 32b-33a)

Turbe hazreti Huseina, Irak,
Menāzil-i Sefer-i ʿIrāḳeyn / Konačišta pri putovanju kroz Irak i južni dio Irana,
gvaš, 1535. (İÜ Ktp. 5964, fol. 62b)

Grad Halep, sjeverna Sirija,
Menāzil-i Sefer-i ʿIrāḳeyn / Konačišta pri putovanju kroz Irak i južni dio Irana,
gvaš, 1535. (İÜ Ktp. 5964, fol. 105b)

Okolina tvrđave Valpovo,
*S*üleyman-*name / Knjiga o Sulejmanu Zakonodavcu*,
gvaš, 1543.-1551. (TKSM – Hazine ktp. 1608, fol. 74a)

Tvrđava Estergon,
Süleyman-name / Knjiga o Sulejmanu Zakonodavcu,
gvaš, 1543.-1551. (TKSM – Hazine ktp. 1608, fol. 91b)

Tvrđava Tata, zapadno od Budima,
S*üleyman-name / Knjiga o Sulejmanu Zakonodavcu*,
gvaš, 1543.-1551. (TKSM – Hazine ktp. 1608, fol. 116b)

Antiparos, otok u Grčkoj,
S*üleyman-name / Knjiga o Sulejmanu Zakonodavcu*,
gvaš, 1543.-1551. (TKSM – Hazine ktp. 1608, fol. 143b)

Turbe šejh Siradžudina, šejh Numanija i šejh Fetavija,
Menāzil-i Sefer-i ʿIrāḳeyn / Konačišta pri putovanju kroz Irak i južni dio Irana,
gvaš, 1535. (İÜ Ktp. 5964, fol. 50a)

Matrakči Nasuh u domeni osmanske minijature

"Matrakči Nasuh u domeni osmanske minijature" kraća je studija o ostvarenjima na području tursko-osmanskog slikarstva, i to na polju minijature. Studija započinje kraćim osvrtom na nastanak minijature i elementarnim utjecajima na razvoj ovog načina slikanja. U analitičkom pristupu Nasuhovih ostvarenja na području minijature poenta je stavljena na one na kojima su prikazani naši gradovi i područja sredinom XVI stoljeća. Radi zaokruženja cjeline date su osobenosti minijatura koje se odnose na gradove i mjesta na Bliskom istoku i gradove i luke Mediterana bez iscrpnijih analiza.

Piše: **Medžida Selmanović**

Među misliocima, naučnicima i umjetnicima koji su obilježili svoje doba u povijesti civilizacije turskoosmanskog perioda svestranošću, širokim obrazovanjem i stvaralaštvom vrlo istaknuto mjesto zauzima Nasuh es-Silahi eş-şehir bi Matrakī. Njegova djela sačuvana su u velikom broju do naših dana. Ovom prilikom upoznat ćemo se s Nasuhom u ulozi slikara tursko-osmanske minijature.

Prije nego se upoznamo s Nasuhomslikarom i njegovim slikarskim djelom, potrebno je da ukažemo ukratko na neke okolnosti koje su utjecale na likovni izraz slikarstva tursko-osmanske minijature.

U osnovi svake duhovne djelatnosti, i duhovne nadgradnje ljudskog bića, jest težnja i potreba za materijalizacijom osjeta usmjerenog ka lijepom. Materijalizacija lijepog je potreba da se uspostavi duhovna komunikacija između materijalizovanog osjeta ljepote, umjetničkog djela, s budućnosti kao svjedokom stepena i razvoja ljudskog uma u vremenu nastajanja.

O pojavi i razvoju tursko-osmanskog slikarstva u formi minijature ovdje možemo govoriti samo na najopćenitiji način i sasvim ukratko. Jer, spoznati semiotiku "istočnog slikarstva" u formi minijature u širem smislu ili os manskog slikarstva minijature u užem smislu, dosta je složeno stoga što je ono nastalo u okolnostima u kojima se razvijala azijska kulturna tradicija.

Ako bismo tursko-osmansku likovnu umjetnost potražili u prošlosti, našli bi je u kulturnoj baštini legendarne zemlje Turana ili još dalje, našli bi je na grobnicama Gök Turaka i drugih, kao praoblike tursko-osmanskog slikarstva u centralnoj Aziji.

Na formiranje centralno-azijskog kulturnog i umjetničkog bića imale su utjecaja, u prvom redu, stare paganske religije Azije, zatim učenja Zaratustre, indijskih, kineskih i drugih religija Dalekog Istoka, sve do pojave islama. Nomadski način življenja, prenošenje tradicija, svi sociološki, ekonomski i drugi odnosi, imali su itekako bitnog utjecaja na ovo likovno izražavanje, što je posebno evidentno kod Ujgurskih Turaka i njihove duhovne tradicije.

U vrijeme "velike seobe naroda" ova centralno-azijska kulturna tradicija, zasnovana na osnovnom postulatu vječnog kretanja, dolazi u dodir s novom civilizacijom, čije se duhovno kulturno biće formiralo na kulturnim tradicijama Antike i osnovnom postulatu mjere. Vječno kretanje, kao osnovni smisao azijskog filozofskog mišljenja, zastupljeno je u svim oblicima kulturne nadgradnje i u svim oblicima umjetničkog izražavanja. Ova kulturna tradicija duhovnog kulturnog i umjetničkog izražavanja, našla se u sukobu sa strogim pravilima islama, s duhovnim stvaralaštvom muslimana koje se naslanja na nasljeđa Antike, judejstva i kršćanstva, čiji je osnovni postulat filozofsko mišljenje o umjetnosti, odnosno postulat mjere. Azijsko iskonsko kulturno biće u tursko-osmanskom društvu, zaživjelo je u novom mediju: u *tasavvufu* i spiritualnoj ezoteričnosti filozofskog mišljenja. Ilustracije radi, podsjetit ćemo se na jednostavnim primjerima sakralnog islamskog graditeljstva. Naime, munara stremi u nebo poput strijele, oblik džamije je poput nomadskog otaga, spiralne munare simbol su beskonačnog kretanja

ka Apsolutu.[1] Daleko bi nas dovelo iznalaženje uticaja *tasavvufa* i drugih spiritualnih gledanja i stavova u okvirima islama na duhovno izražavanje i umjetnost, pa i na slikarstvo u formi minijature. Ovom prilikom dovoljno je da ih samo uzmemo u obzir.

Oni koji su slikali osmanske minijature bili su emotivno vezani za islam kao religiju, pa su nastojali uspostaviti kompromis sa strogim principima ove religije po elementima, načinu crtanja i bojenja, odnosno nastojali su izbjeći treću dimenziju kao privilegiju Stvoritelja. Figure su izvan logičkih odnosa mjere u veličini nacrtanog i bez sjene. Ovakav pristup likovnom izražavanju zahtijevao je potpunu kompozicijsku osmišljenost, ravnotežu po intenzitetu upotrijebljene boje na obojenim površinama da bi se postigli harmonija i kompaktnost cjeline.

Dublja azijska misao izražavana je putem simboličkih značenja boje i putem upotrebe simbola, često prikrivenih dekorativnošću okoliša, pri čemu je slikar-minijaturist unosio svoj vlastiti *zihni*.

Zna se da je prijestonica Osmanske turske države, Istanbul, bila centar u kojem su se okupljali i radili ljudi od nauke i umjetnosti pod mecenatom turskih sultana. Iako je turskoosmansko slikarstvo minijature nastalo u istom dobu i gotovo u istom društvenom mediju u kojem su nastajala djela u istoj formi izrađena od majstora Perzijanaca u perzijskom stilskom izrazu koji svoju osobenost nosi u floralnim motivima tehnički izvedenim do savršenstva ili minijaturama izrađenim u istom mediju i istom dobu, ali od majstora dolutalih iz srednje Azije koji svoju osobenost nose u pustinjskim motivima šamanske mitologije u osobenosti izraženog naturalnog ili drastično naturalističkog, tursko-osmanska minijatura prepoznatljiva je svojom konkretnošću i jednostavnošću.

Pridržavanje stilskog izraza tursko-osmanskog slikarstva do ekstremnosti evidentno je na minijaturama koje je oslikao Nasuh.

Oni koji su slikali osmanske minijature bili su emotivno vezani za islam kao religiju, pa su nastojali uspostaviti kompromis sa strogim principima ove religije po elementima, načinu crtanja i bojenja, odnosno nastojali su izbjeći treću dimenziju kao privilegiju Stvoritelja. (...) Pridržavanje stilskog izraza tursko-osmanskog slikarstva do ekstremnosti evidentno je na minijaturama koje je oslikao Nasuh.

Turski naučnik Husein Yurdaydin posvetio je dobar dio svojih istraživanja Nasuhovoj ličnosti i njegovim djelima. Husein Yurdaydin pretpostavlja na osnovu nekih potpisa da bi Nasuhovo porijeklo moglo biti iz Bosne, tačnije, iz Visokog kod Sarajeva. Naši orijentalisti gotovo su bez rezerve ovog stvaraoca svrstali među Bošnjake. Utvrđeno je da je Nasuh bio učenik Ša'ija na elitnoj dvorskoj školi Enderunu, gdje je i sam kasnije bio profesor sve do smrti. Za njega je rečeno, da je "ma'na ve ma'rifet sahibi", što bi doslovno značilo "gospodar misli i umjetnosti". Za svoga života bio je hroničar, matematičar, kaligraf, slikar i vitez.[2] Ovaj put ćemo govoriti o Nasuhu kao slikaru minijatura i njegovom djelu na ovom području.

Vrijeme u kojem je radio i živio Nasuh jeste vrijeme moći turskoosmanske države, vrijeme pohoda i osvajanja. Sultan Sulejman Zakonodavac poduzima ratne pohode u Aziji Evropi i Africi. Na nekim od pohoda prati ga Nasuh koji je bio uvježban u ratnim vještinama i baratanju oružjem kao vitez i koji je bio šampion i učitelj tada veoma popularne viteške igre koja se zvala *matrak*. U pratnji sultana Sulejmana na ratnim pohodima nastala su Nasuhova pisana i oslikana djela od kojih je za našu historiju najinteresantnija *Suleymannama,* koja se odnosi na događaje iz 1542. i 1543. godine, kada sultan Sulejman poduzima pohod na Mađarsku, a koja predstavlja ilustrirani itinerar kretanja osmanske vojske. Ovom prilikom pratit ćemo Sulejmanovu vojsku u pohodu na Mađarsku u dijelu puta kroz našu zemlju, a kroz minijature koje je iscrtao Nasuh tokom tog pohoda.

Prošavši kroz Bugarsku, vojska ulazi na teritorij naše zemlje i konači u blizini Niša, iznad Čaira.[3] Nasuh je ovu minijaturu slikao s istančanim zapažanjem okoliša onoliko koliko je imao vremena za to, uočavajući pri tom bitne objekte: tri džamije, zatim bunar, crkvu, naselje i most preko Nišave. Dio natpisa na minijaturi oštećen je i stoga teško čitljiv. Inače, minijatura prikazuje u suštini tabor osmanske vojske, što je karakteristika i svih ostalih posmatranih minijatura. Prevladava žuti valer srednjodnevne svjetlosti okoliša.

Vojska se dalje kreće u smjeru Kruševca (Alaca Hisar),[4] a u njegovoj blizini i konači. Za razliku od

1 U transcedentalnoj mistici islama, Bogu se ne daje nikakav lik niti oblik. On u ovoj mistici predstavlja apsolutnu realnost i apsolutno otkrovenje. Izraz se upotrebljava kao tumačenje s arapskog jezika.

2 Nasuh je napisao i oslikao sljedeća djela:
- *Süleymannâme* (1520-1538) TSMK, Revan, 1286.
- *Beyân-i Menâzil-i Sefer-i 'Irakeyn Sultan Süleyman Han* (Mecmu'i Menazil), Istanbul Univerzitesi Kütüphanesi, T 5964 (1533-1536).
- *Süleymannâme* (drugi Kanunijev pohod na Irak 1548-1549) Merburg, Staatsbibliothek Hs. Act. 955.
- *Süleymannâme* (tarih-i Feth-i Şikloş ve Estergon ve Istul-i Belgrad 1542-1543) TSMK, Hazine, 1608.
- *Tarih-i Sultan Sultan Bayezid ve Sultan Selim,* TSMK Revan, 1272.

3 *Süleymannâme,* TSMK, Hazine, 1608.

4 Isto kao bilješka 3.

prethodne minijature, na kojoj je okoliš obojen intenzivnom žutom, na ovoj minijaturi okoliš je obojen zgusnutom plavom, čime je umjetnik htio dati osnovnu karakteristiku terena, vlažnog i teško zelenog. Pored uvijek prisutnih čadora koji predstavljaju vojni tabor, u donjem desnom uglu naslikana je tvrđava u bokocrtu, najvjerovatnije stoga da bi se na taj način označila orijentacija, jer su čadori nacrtani ortogonalno.

Na svom pohodu vojska kreće u smjeru Šapca (Bögürdelen),[5] pa minijatura prikazuje tvrđave i naselja na obali Save. Na tri natpisa na samoj minijaturi ispisana su imena Moravica, Grabovica i selo Gradina. Interesantno je da je slikar rijeku Savu smjestio duž čitave desne strane formata i za nju upotrijebio zgusnutu akvamarin boju u kontrastu sa žutom bojom okoliša, na kome su iscrtani stilizirani oblici trave, drveća i kupine. Na ovoj minijaturi ponovo se javlja žuti valer srednjodnevnog svjetla.

Vojska se duže vrijeme zadržava u blizini Šapca, gdje se postepeno prebacivala preko podignutog pontona na Savi.

Slikar je kao i na prethodnoj minijaturi, okoliš dao u žutoj boji. Znatno blaži tonovi čadora ne narušavaju vrijeme srednjodnevne svjetlosti. U kontrastu je rijeka obojena modro-plavo, čiji tok se kreće od vrha formata i pravi nagli zaokret udesno, da bi potpuno izašla iz okvira i "otekla" preko margine. Ovo daje poseban utisak na posmatrača. Konstrukcija ove minijature veoma je interesantna, ali nije i jedina u Nasuhovim slikarskim djelima.

Smjer kretanja vojske bio je prema Vinkovcima i Vukovaru.[6] Na minijaturi su prikazana naselja na tom pravcu s imenima: Jarka, Stari Budž, Dimitrovice istočno od Grabovice i selo Trnava pored jezera na Bosutu(?)

Na sljedećoj minijaturi prikazana je, najvjerovatnije, rijeka Drava, koja se ulijeva u Dunav, koji "teče" od vrha desnom stranom formata, da bi na donjoj trećini "izašao" preko margine. Na Dravi je iscrtan ponton. Na natpisima je naznačena tvrđava Vukovar do koje se dođe kada se pređe ponton od tvrđave Buhvar(?).[7]

Sultanovu vojsku ćemo "ispratiti" minijaturom koja predstavlja tvrđavu Osijek, most na rijeci Karašici i polje do tvrđave Valpovo.

Minijature, čiji je autor Nasuh i koje smo vidjeli, jednostavne su i čvrsto konstruisane. Oblik predmeta je izdiferenciran s podvučenim identitetom svakog elementa i oblika, što svakoj Nasuhovoj minijaturi daje karakteristiku ozbiljne dorađenosti.

On se je na ovim minijaturama zaustavio na slučajnom, ali i osmišljenom i dorađenom.

Drugo pisano i oslikano djelo je *Beyân-i Menâzil-i Sefer-i 'Irâḳeyn* nastalo u pohodu sultana Sulejmana na Irak 1533-1536. godine. Minijature u ovom djelu kompozicijski su složenije, tehnički dorađenije. Interval valera srednjodnevnog i popodnevnog svjetla dati su od blijede oker boje pustinjskog pijeska do blijede ciglerod boje, zavisno od doživljenog ambijenta. Objekti su iscrtani većinom ortogonalno, ponekad u kosoj projekciji. Plohe okoliša popunjene su oblikovanim i simboličnim rastinjem, zavisno od prirode podneblja na kojem je nastala pojedina minijatura. Iznenađuje da se na minijaturama u ovom djelu pojavljuju veoma diskretno, ali u pokretu i veoma iskustveno iscrtane divlje životinje: veprovi, lavovi, antilope...

I na ovim minijaturama prepoznatljiv je Nasuh sa svojom kompozicijom, jednostavnošću oblika u jednoličnom ritmu, što se stapaju u koherentnost cjeline.

Umjetnički osmišljenija i potpunija djela su minijature na kojima su naslikane mediteranske luke i gradovi u stilu portulano, ali je Nasuhov umjetnički jezik boje, načina crtanja i upotrebe simbola ostao u konstanti vlastite imaginacije. Stječe se dojam da je Nasuh u vlastitoj imaginaciji izgrađivao svoj svijet jednoličnog ritma uz odsutnost ljudskih figura, svijet minijatura na kojima dominira mir doživljenog trenutka.

(Prilozi za orijentalnu filologiju, vol. 40, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1991, str. 383–387)

Vrijeme u kojem je radio i živio Nasuh je vrijeme moći turskoosmanske države, vrijeme pohoda i osvajanja. Sultan Sulejman Zakonodavac poduzima ratne pohode u Aziji i Evropi. Na nekim od pohoda prati ga Nasuh koji je bio uvježban u ratnim vještinama i baratanju oružjem kao vitez i koji je bio šampion i učitelj tada veoma popularne viteške igre koja se zvala *matrak*. U pratnji sultana Sulejmana na ratnim pohodima nastala su Nasuhova pisana i oslikana djela od kojih je za našu historiju najinteresantnija "Suleymannama" koja se odnosi na događaje iz 1542-1543. godine, kada sultan Sulejman poduzima pohod na Mađarsku, a koja predstavlja ilustrirani itinerar kretanja osmanske vojske.

5 Isto kao bilješka 3.
6 Isto kao bilješka 3.
7 Isto kao bilješka 3 (tvrđava Buhvar nije ubicirana).

Nasuh Matrakči kao matematičar

Nasuh b. Karagoz b. Abdullah el-Bosnevi, zvani "Matrakči" svrstava se u značajne stvaraoce XVI stoljeća. Svojim spisateljskim radom istakao se u više naučnih disciplina: historiji, matematici, slikarstvu, minijaturi. Jednom riječju, Nasuh Matrakči bio je "enciklopedijska" ličnost koja se istakla u više područja ljudskog stvaranja. Nas ovdje zanima Matrakči kao matematičar. Svoju stvaralačku aktivnost, Nasuh Matrakči započeo je za vrijeme vladavine sultana Selima Yavuza (1512-1520) kome je posvetio svoje prvo djelo o matematici *Cemal el-kitab ve kemal el-hisab* (Ljepota knjige i savršenstvo aritmetike), završeno početkom safera 923. godine po Hidžri (koncem januara 1517), kako se vidi iz uvoda ovog djela. Godine 940/1533. pojavilo se i drugo Matrakčijevo djelo o matematici pod naslovom *Umdet el-hisab* (Osnovni principi aritmetike), koje je posvetio sultanu Sulejmanu Zakonodavcu (1520-1566). Iz Matrakčijevih osvrta u djelu jasno je da je nastalo poslije ozbiljnih istraživanja i proučavanja matematičke literature i učenja i konsultacija poznatih matematičara njegova doba. Nasuh Matrakči svrstao se s ova dva djela (*Cemal el-kitab ve kemal el-hisab* i *Umdet el-hisab*) u red stvaralaca u matematici, i ostat će kao svjedočanstvo da se i u prvoj polovini XVI stoljeća, u epohi sultana Sulejmana Zakonodavca, nastavio stvaralački proces u egzaktnim naukama, koji je započeo još u IX i X stoljeću.

Piše: **Džemal Ćehajić**

Moderna historija osmanske nauke i osmanske književnosti koja se razvija na Zapadu, u Turskoj, kao i kod nas u Bosni i Hercegovini, uvrstila je Nasuha Matrakčija u značajne stvaraoce XVI stoljeća. Puno mu je ime Nasuh b. Karagöz b. Abdullah el-Bosnevi (um. oko 1564. godine), kako navodi Brusali Mehmed Tahir,[1] kao i suvremeni istraživač i učenjak prof. dr. Huseyin Yurdaydin.[2] Međutim, u rukopisu Matrakčijeva matematičkog djela *Umdet el-hisab* (Osnovni principi aritmetike), koji se čuva u Orijentalnoj zbirci JAZU u Zagrebu,[3] forma njegova imena i porijekla glasi: Nasuh b. Karagöz el-Prištevi (!), što navodi na zaključak da je prepisivač mogao pogriješiti u čitanju njegova imena s originala ili prilikom prijepisa s nekog drugog rukopisa. Naravno, i Brusali Mehmed Tahir i prof. dr. Huseyin Yurdaydin služili su se rukopisima Matrakčijeva djela *Umdet el-hisab*, koji se čuvaju u bibliotekama u Istanbulu. Prof. dr. Huseyin Yurdaydin posvetio mu je više članaka i, uz to, jednu iscrpnu i analitički napisanu monografiju u kojoj su šire prikazani život i djela Nasuha Matrakčija.[4] Samo dvije godine kasnije (1978) pojavilo se i djelo Irene Vaetzoldt pod naslovom *Zu den osmanischen Verbformen des 16. Jahrhunderts nach dem Mecmu i-Manazil des Matraqči* (Freiburg, 1978), u kojem je ispitivala glagolske forme turskog jezika XVI stoljeća na osnovu Matrakčijeva djela *Mecmu i-Menazil*. Naravno, i drugi savremeni istraživači, kao i nešto raniji, posvetili su svoje radove određenim aspektima Matrakčijeva djela. Jer, Nasuh Matrakči istakao se kao višestran učenjak, historičar, matematičar i slikar-minijaturist. Jednom riječju, bio je enciklopedijska ličnost, jer se s uspjehom ogledao u više naučnih disciplina: matematici, historiji, slikarstvu-minijaturi, a pisao je i o viteštvu i rukovanju oružjem.

Prema dosadašnjim istraživanjima, mi danas znamo da se Nasuh Matrakči rodio negdje u Bosni, da se obrazovao na dvoru osmanskih sultana u Istanbulu i da je, kao istaknuti vitez, učestvovao i pobjeđivao u viteškim igrama i natjecanjima u Egiptu i drugdje, a za to dobijao nagrade i pohvale sultanâ, koje je on pratio na njihovim vojnim pohodima. Međutim, nas ovdje zanima Nasuh Matrakči kao matematičar.

Svoju stvaralačku djelatnost, Nasuh Matrakči započeo je u vrijeme sultana Selima I Javuza (1512–1520), kome je posvetio svoje prvo djelo o matematici pod naslovom *Gemal el-kitab ve kemal elhisab* (Ljepota knjige i savršenstvo aritmetike), završeno početkom safera

[1] Bursali Mehmed Tahir, *Osmanli Muellifleri,* III, Istanbul, 1333--42, str. 305.

[2] Prof. dr. Huseyn Yurdaydin, *Nasuhu's-Silahi (Matrakči) Beyan-i Menazil-i Sefer-i Irakseyn-i Sultan Suleyman Han*, Ankara, 1976.

[3] Zagreb, Orijentalna zbirka JAZU, *Umdet el-hisab*, Ms. br. 85, fol. 1a.

[4] Vidi monografiju: prof. dr. Huseyin Yurdaydin, *Beyan-i Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Suleyman Han,* Ankara,1976. str. 119-180.

923. godine po Hidžri (koncem januara 1517), kako se vidi iz uvoda ovog djela. Jedan sačuvani prijepis ovog djela datiran je sa 14. zilkadeta 966. (18. augusta 1559) godine.[5] Ovaj primjerak djela ima 55 folija. Djelo je podijeljeno na dva osnovna dijela. U prvom dijelu autor razmatra aritmetičke brojeve, četiri osnovne vrste računskih operacija (sabiranje, oduzimanje, množenje i dijeljenje), razlomke i mjere, sve dato u 22 poglavlja (*fasl*). Premda je rečeno da će se u drugom dijelu razmatrati razna pitanja, taj drugi dio ne nalazi se u ovom rukopisu.[6]

Upotpunjavajući i revidirajući tekst prvog svoga djela o matematici *Gemal el-kitab ve kemal el-hisab*, o kojem smo ovdje govorili, Nasuh Matrakči napisao je i drugo svoje matematičko djelo pod naslovom *Umdet el-hisab* (Osnovni principi aritmetike), koje je završio 940/1533. godine i posvetio ga sultanu Sulejmanu Veličanstvenom.[7] Pretpostavka M. Cevdeta da je ovo djelo napisano 967/1560. godine nije tačna, jer je to, zapravo, datum prijepisa rukopisa ovog djela, koji postoji u Biblioteci Nuriosmaniji u Istanbulu. Drugi prijepis djela *Umdet el-hisab*, sačinjen 950/1543. godine, koji se nalazi u Biblioteci Britanskog muzeja u Londonu,[8] može se smatrati najstarijim prijepisom danas.

Pojava ovog djela o aritmetici *Umdet el-hisab* 940/1533. godine, u vrijeme vladavine sultana Sulejmana Veličanstvenog (1520-1566), ukazuje na činjenicu da se Nasuh Matrakči, poslije prve knjige *Gemal el-kitab ve kemal el-hisab*, napisane 923/1517. godine, kontinuirano bavio matematikom i sazrijevao, pa je poslije višegodišnjih istraživanja i proučavanja, uz više iskustva i saznanja, napisao drugu knjigu o aritmetici *Umdet el-hisab*, pruživši tu nova saznanja i nove sadržaje, da bi ovo djelo, napisano jasnim i jednostavnim stilom i jezikom, moglo poslužiti onima koji se tek počinju baviti matematikom i da bude podsjetnik za upućene u predmet. Podrobno i sveobuhvatno izložena je građa, uz dosta primjera, "da oni koji se njome služe nemaju potrebe za nekom drugom knjigom".[9] Iz Matrakčijevih osvrta u djelu vidi se da je ono nastalo poslije obimnih i marljivih proučavanja matematičke literature, napisane na arapskom, perzijskom i turskom jeziku, konsultacija i učenja kod mnogih poznavalaca matematike. Stoga nije čudno što je ovaj rad jedna sinteza saznanja Nasuha Matrakčija o matematici. Nije teško otkriti, kao što smo već rekli, i Matrakčijevu ambiciju da *Umdet el-hisab* postane priručnik, što je ovo djelo i bilo, kojim su se koristili studenti, kao i njihovi profesori, za koje je to bio dobar "podsjetnik". Govoreći o historiji razvoja nauka kod osmanskih Turaka, Abdulah Adnan[10] kaže da su djela iz područja egzaktnih nauka "rijetka", i da se rijetko pojavljuju "zapažena djela" iz ove oblasti, budući da se tada više pažnje posvećivala "pravu" i "teologiji". Upravo u takva djela Abdullah Adnan ubraja Matrakčijevu knjigu o aritmetici *Umdet el-hisab*.

Poput drugih islamskih matematičara i Nasuh Matrakči slijedio je klasičnu tradiciju, tretirajući matematiku kao jednu od veoma potrebnih i značajnih naučnih disciplina za praktično provođenje odredaba Kur'ana i islamskog zakona (Šerijata), koje se odnose na "nasljedno pravo" (*fera'iz*) i testamente (*vesaya*). Kao naučna disciplina, on kaže, matematika je potrebna i drugim znanostima. Vjerovatno ovdje misli na astronomiju i astronomsku matematiku, jer na osnovu kretanja nebeskih tijela (mjesečevih mijena) određuju se vrijeme "molitve", početak i završetak "posta" itd., kao što Kur'an kaže: "On je Sunce izvorom svjetlosti učinio, a mjesec sjajnim i položaje mu odredio da biste znali broj godina i računanje."[11]

Matrakčijevo matematičko djelo *Umdet el-hisab* zaprema 69 folija (138 stranica).[12] Podijeljeno je na dva osnovna dijela. Prvi dio sastoji se od 23 poglavlja (*fasl*), a drugi dio obrađuje razna pitanja (postavlja probleme i daje rješenja) iz oblasti aritmetike.

Radi preglednosti i uvida u sadržaj, mi ćemo ovdje navesti naslove poglavlja i dati određena objašnjenja gdje je to potrebno, naravno, prema rukopisu Matrakčijeva djela *Umdet el-hisab* (Ms. broj 85, koji se čuva u Orijentalnoj zbirci JAZU u Zagrebu):

I – poglavlje – arapske brojne serije i arapski sijakat kao matematičke oznake (*el-Fasl el-evvel fi beyan-i es-siyakat el-'arabi*). Matrakči je počeo sa siyakat slovima, jer ih smatra izvornijim, zapravo, osnovicom od koje se počelo (fol. 3a-3b);

II – poglavlje – o indijskim brojevima (*fi beyan-i erqam-i hindi*)(fol. 3b-4a);

III – poglavlje – o računskoj operaciji "sabiranje" (*al-džam*) (fol. 4a-4b);

IV – poglavlje – o računskoj operaciji "oduzimanje" (*el-kesr ve' l-best* ili *kesr-i best*) (fol. 4b-5a);

V – poglavlje – o računskoj operaciji "oduzimanje" s ostatkom (*et-tafriq*). Računska operacija je ista kao i u poglavlju IV. On ovu računsku operaciju naziva "jednom vrstom oduzimanja" (*kesr el-bestin bir nev'idir*), što je po našem mišljenju isto kao i gore u prethodnom poglavlju (fol. 5a-6a);

VI – poglavlje – o dijeljenju na dva jednaka dijela "poloviti" (*et-tesnif*), ili dijeljenje sume s brojem dva (fol. 6a-6b);

[5] Vidi rukopis djela: Istanbul Universite Kutuphanesi, T. 2719.

[6] Isto kao u bilj. br. 5.

[7] Prof. dr. Huseyin Yurdaydin odbacio je kao netačne navode izvjesnih istraživača da je Nasuh Matrakčija napisao jedno drugo djelo o matematici i naslovio ga *el-Kenaniye fi l-hisab*, nekako u isto vrijeme kao *Umdet el-hisab*, i ponudio ga sultanu Selimu I Javuzu. Na osnovu određenih pokazatelja zna se, međutim, da je Matrakčija završio pisanje djela *Umdet el-hisab*, 940/1533. godine i posvetio ga sultanu Sulejmanu zakonodavcu.

[8] Vidi: Ms. Or. 7988 u Biblioteci Britanskog muzeja u Londonu; prof. dr. H. Yurdaydin, ibid, str. 120; Katib Čelebi, *Kešf el-Zanun*, I, Istanbul, 1949, str. 594; II, 1166, 1520/II t. izdat 1955.

[9] Vidi Ms. (*Umdet el-hisab*) br. 85 u Orijentalnoj zbirci JAZU u Zagrebu, fol. 2a.

[10] Abdullah Adnan, *La Science chez Turcs Ottomane,* Paris, 1939, str. 75.

[11] Kur'an, X, 5: *Umdet el-hisab*, Ms. br. 85, fol. 1a.

[12] Pregled djela *Umdet el-hisab* i njegova struktura data je ovdje prema rukopisu koji se čuva u Orijentalnoj zbirci JAZU u Zagrebu (Ms. br. 85), jer smo pri ruci imali samo kopiju ovog rukopisa, pa su i teze urađene na osnovu njega.

VII – poglavlje – o "reduplikaciji, udvajanju" (*et-tad'if*). Autor ovdje množi sumu, rezultat, s brojem dva, ili je dva puta piše i sabire (fol. 7a);

VIII – poglavlje – o *akči* i njenim manjim dijelovima (*kusurat-i dirham*) (fol. 7a-7b);

IX – poglavlje – o "množenju" (*kerrat*). Matrakči i ovdje upotrebljava izraz "jedna vrsta množenja" (*darbin bir nev'idir*) (fol. 7b-8a);

X – poglavlje – o računskoj operaciji "množenje" (*ed-darb*) (fol. 8a-11a);

XI – poglavlje – o množenju sa akčom i dijelovima akče, naime s cijelim i desetičnim razlomcima (*darbu's-sihah me'a'l-kusur*) (fol. 11a-11b);

XII – poglavlje – o matematičkoj operaciji "dijeljenje" (*et-taqsim*) (fol. 11b-13b);

XIII – poglavlje – o *aršinu*, kao mjeri za dužinu (oko 28 inča, ili 68 cm, sada izvan upotrebe) (fol. 13b-17a);

XIV – poglavlje – o mjerama *mud* (šuplja mjera u Palestini, 18 litara), *keyl* (bušel) – šuplja mjera, 35 litara, *sang* (*fi beyan-i imdad ve keyledžat ve sang*) (mud, keyl, seng). Tu donosi i njihove vrijednosti i vrijednosne omjere jednih prema drugima (fol. 17a-19a);

XV – poglavlje – o mjerama za težinu: *kantaru*, *lidri*, *drahmi (kantar, ledre ve dirham hisabinin beyanindadir).* U tekstu spominje i *oku*. Anadolski kantar se razlikuje od arapskog, jer je anadolski kantar 40 oka, a ledra 140 drahmi (fol. 19a-22a);

XVI – poglavlje – o *miskalu i karatu* (u Egiptu 24 karata 4,68 g), *karat (kirat, karait)* – težina (Eg. 1) 16 drahmi = 0,195 g) (fol. 22a-25a);

XVII – poglavlje – o porezima i taksama (*rusumat*). Budući da su porezi, ističe Matrakči, carinske obaveze i druge takse, redovne obaveze i davanja, on im u načinu obračunavanja posvećuje mnogo pažnje, navodeći niz primjera i različitih varijanti (fol. 25a-26a);

XVIII – poglavlje – o "proporcionalnim brojevima" (*a'dad-i erbi a-i mutenasibe*), uz operaciju množenja i dijeljenja (fol. 26b28b);

XIX – poglavlje – o "podjeli duga" umrle osobe između više kreditora (*qismet-i gurema*). Uzimajući u obzir sve moguće slučajeve, dao je toj materiji veliki prostor (fol. 28b-32b);

XX – poglavlje – o izvođenju razlomaka (*istihradž el-meharidž*) (fol. 33a-34b);

XXI – poglavlje – o diobi nasljeđa među nasljednicima u skladu sa šerijatskim propisima (*qismet-i mevaris*). Autor se ovdje ne bavi nasljednim pravom, nego izvodi računske operacije, primjenjujući ih na različite slučajeve (fol. 34a-39b);

XXIII – poglavlje – o pravilu "dvije greške" (*fi beyan-i hatayeyn*). Sam autor je, međutim, to objasnio riječima: "Cilj je s ovim načelom 'dvije greške' da se iz dvije poznate izvede jedno nepoznato (*hateyeynden murad olan iki ma'lumden bir medžhul čikmadir*)." Naime, Ali Abdullah al-Daffa, u svom djelu *The Muslim Contribution to Mathematics* (London, 1978, repr,, str. 60-62) razrađuje ovo načelo i kaže da je to jedan od najstarijih metoda za određivanje približne vrijednosti korijena jedne jednačine $ax + b = 0$. Često se naziva "pravilo duple pogrešne pozicije". Muslimani su nazvali to pravno *Hisab el-hataayn*. Ono se nalazi u radovima Al-Harezmija. Izgleda da je ovo pravilo došlo iz Indije, ali su muslimani upoznali evropske naučnike s njim. (fol. 39a-44a).

XXIII – poglavlje – o sabiranju razlomaka. Ali, tu autor donosi i množenje i dijeljenje raz1omaka s razlomcima. (*Džam el-kusur me'a l-kusur*) (fol. 44a-46b)

Drugi dio dijela *Umdet el-hisab* obrađuje različita matematička pitanja i daje odgovore, na njih. Naime, ovdje je zahvatio i one probleme koji se u praksi rjeđe pojavljuju. Ipak, autor nije ništa izostavio. Moramo reći i to da Nasuh Matrakči ovdje postavlja zadatke (pitanja) i daje za njih rješenja. Zahvatio je ponovo onu materiju izloženu u prvom dijelu, ali ovdje daje samo primjere i rješenja, ne ponavljajući pravila koja je izložio u prvom dijelu knjige. (fol. 46.b-69b).

I na kraju mogli bismo zaključiti da djelo *Umdet el-hisab*, kao rezime svih djela ove vrste koja su napisana na perzijskom, arapskom i turskom jeziku, u određenom smislu predstavlja značajno ostvarenje po svom obimu, strukturi djela, jednostavnosti izlaganja i praktičnom pristupu materiji, kao i preglednošću materijala. Vrlo je teško reći koliko je ono originalno, jer bi za to trebalo uporediti bar vrednije aritmetičke radove njegovih prethodnika, što bi tražilo zasebne napore. *Umdet el-hisab* je, u svakom slučaju, dobar priručnik aritmetike, koristan za početnike, kao i za bolje poznavaoce, a s obzirom na primjere, i sveobuhvatan zahvat matematičkog gradiva. Karakteristika Matrakčijeva rada je što je sve računske operacije propratio praktičnim rješenjima. Ako je zbrajao, oduzimao ili dijelio, sve je izraženo akčama, u novcu, pa su ga mogle koristiti sve profesije.

Uz sve rečeno, još bismo mogli dodati da se Nasuh Matrakči, zacijelo, svrstao u stvaraoce na području matematike, mada se značajnije istakao na drugim područjima stvaranja – historiji i minijaturi. Njegova dva djela o matematici *Gemal el-kitab ve kemal el-hisab* (Ljepota knjige i savršenstvo aritmetike) i *Umdet el-hisab* (Osnovni principi aritmetike) ostat će kao svjedočanstvo jednog stvaralačkog vremena, doba vladavine sultana Sulejmana Zakonodavca (1520-1566).

Sačuvani rukopisi djela *Umdet el-hisab:* Istanbul, Nuriosmaniye, br. 2984, prijepis izvršen krajem ramazana 967/1560; Suleymaniye bibl. (Šehid Ali-paša) br. 1987, 1988; Britanski muzej u Londonu, Or. 7988; Istanbul Universite Kutuphanesi, T. 2755, prepisan 27 redžepa 1072/18, marta 1662, prepisivač Mehmed b. Halil iz Drame.

O Nasuhu Matrakčiju vidi još i literaturu: Brusali Mehmed Tahir, *Osmanli Müellifleri*, III, 150-151 i 305-306; Ismail-paša el-Bagdadi, *Hidayet el-arifin esma el-Muellifin ve asar el-Musannifin*, II, Istanbul, 1955, str. 494; Smail Balić, *Kultura Bošnjaka*, Beč, 1973, str. 19, 61, 65, 79, 81, 160, 198; prof. Albert Gabriel; *Les Etapes d un Campagne dans les dem Irak d apres un Manuscript Ture du XVI*[e] *siecle*, Syria, IX, (1928), p. 1329, note 5; prof. dr. Huseyin Yurdaydin, *Nasuhu's-Silahi (Matrakči), Beyan-i Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i sultan Suleyman Han*, Ankara 1976; Katib Čelebi, *Kešf el-Zunu*m, nešir S. Jaltkanja, 2 cilt, Istanbul, 1941-43.

(Prilozi za orijentalnu filologiju, vol. 38, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1989, str. 209–215)

Osvrt na simbiozu poetskog i proznog narativa u djelima Nasuha Matrakčija Bošnjaka (?-1564)

U radu se skreće pažnja na simbiozu proznog i poetskog narativa u djelima Nasuha Bošnjaka iz Visokog (?-1564). Njegova djela su zanimljiva, kako za opće kulturološke studije, tako i za jezičke ili književnoznanstvene analize. Osnovu za vlastiti narativ Matrakči Visočanin nalazi u svetopovijesnom narativu, biografiji Božijeg poslanika i carskim hronikama, prethodnika u suvremenika. U ovom radu želimo skrenuti pažnju na funkciju poezije u proznim djelima, uglavnom u putopisnim hronikama Nasuha Matrakčija. Iako je funkcija poezije u općem okviru historijskog narativa Nasuha Matrakčija ponajprije dekorativna, ona ima, očito, i posebnu strukturalnu vrijednost u naglašavanju određenih poruka i ideja u njegovim djelima. Inače, jedna od općih osobitosti gotovo svih proznih djela Nasuha Matrakčija Bošnjaka jeste simbioza proznih cjelina i poetskih fragmenata koji se međusobno dopunjuju.

Piše: **Adnan Kadrić**

Početkom XVI stoljeća dolazi do svojevrsnog procvata prijevodne literature iz oblasti matematike, historije, geografije, lijepe umjetnosti i književnosti. U svim navedenim oblastima okušao se i Nasuh Matrakči iz Visokog.[1] Treba napomenuti da forme pisanja i sastavljanja djela iz spomenutih oblasti često variraju: nekad su to traktati, nekad komentari, nekad hronike. Općenito gledajući, u spomenutome periodu otpočinje prijevod nekih zanimljivih djela iz prirodnih znanosti, da bi se taj proces donekle primirio, te se kasnije opet otpočeo prevođenjem slične literature s evropskih jezika. Veliko je pitanje, koje je više stvar istraživačke naravi, zbog čega od sredine XVI stoljeća postepeno slabi prevodilačko zanimanje za znanstvena djela iz oblasti prirodnih znanosti, a nevjerovatno se pojačava produkcija djela mističko-filozofske naravi.[2] Dakako, ne radi se o općem pravilu, nego o tendenciji, tako da je jako teško donijeti neki ozbiljniji sud o ovoj pojavi čak i u specifiziranim studijama koje bi se bavile spomenutim fenomenom. Svoje djelo iz oblasti matematike Nasuh Matrakči Bošnjak počinje u vrijeme sultana Selima, dovršava ga 1517. godine i nudi ga na uvid tadašnjoj učenoj eliti na osmanskom dvoru. Radi se o djelu *Cemālü'l-Küttāb ve Kemālü'l-Ḥisāb* (جمال الكتاب و كمال الحساب) (Ljepota spisatelja i savršenstvo u računstvu). Navedeno djelo predstavlja podužu, ali prilično zapaženu studiju iz matematike. Drugo djelo jeste djelomični prijevod Taberijeve *Historije* s arapskog na osmanski jezik, s dodatkom o turskim dinastijama i osmanskim vladarima do sultana Bajezida. Djelo ima naslov *Mecme'ü-t-Tevārīḫ* (مجمع التواريخ) (Stjecište hronika) [926/1520]. Matrakčijevo djelo *Tuḥfetü'l-Guzāt* (تحفة الغزات) (Dragulj o ratnicima) [936/1529] interesantna je rasprava o ratovanju i ratnim tehnikama početkom XVI stoljeća. Navedena je studija, možda, najintrigantnija i najinteresantnija za imagološke studije u starijoj bošnjačkoj književnosti. Dakako, književnoznanstvena obrada spomenutog djela

[1] O Nasuhu Matrakčiju Bošnjaku, rođenom u Visokom (karye-i Visoka) u porodici Karađoz, dosad je već prilično pisano. Vidi: Yurdaydın, Hüseyin G. (1965) *Matrakçı Nasuh'un Hayatı ve Eserleri ile İlgili Yeni Bilgiler*, Ankara. Treba napomenuti da se na osnovu podataka iz popisnih deftera može samo pretpostavljati dalje porijeklo Nasuha Matrakčija Visočanina. Ako bi se prihvatila istinitom pretpostavka da je Karađoz, otac Nasuhov, bio isti onaj Karađoz koji je imao posjed u Jošanici između Visokog i Sarajeva krajem XV stoljeća, onda je i realna pretpostavka da je Nasuh otišao na dvor na više nauke već kao dijete muslimana, što i nije bilo neobično za Bosanski sandžak tog vremena.

[2] Zanimljivo je da sličnu pojavu pojačane produkcije mističkih djela imamo i kod jevreja u Osmanskom carstvu u istome periodu.

podrazumijeva i poznavanje izvora opće Matrakčijeve imagološke stereotipizacije, ali i odgovarajući kontekst i smisao teksta, te bi svaka studija bez prethodnih istraživačkih preduvjeta donijela više "imagoloških" pogrešaka i stranputica nego znanstvenih rezultata i ocjena. U navedenom djelu Matrakči se pokazuje i kao stručnjak za ratne taktike. Priručnik *Umdetü'l-Ḥisāb* (عمدة الحساب) (Principi računstva) [940/1533] prerađena je i dopunjena verzija ranijeg Matrakčijevog udžbenika iz matematike. Djelo *Mecme'ü-l-Menāzil* (مجمع المنازل) (Skup odmorišta) [944/1537] neka je vrsta carskog historijskog putopisa u kojem se opisuje sultanov obilazak nekih krajeva u Iraku i Iranu, te se to djelo još naziva i *Menāzil-i Sefer-i Iraḳeyn* (Konačišta pri putovanju kroz dva Iraka). Pošto je sultan Sulejman Zakonodavac u prvom planu, opisuje se sultanov pohod, i djelo se posvećuje sultanu, Matrakčijev putopis bi se žanrovski uvjetno mogao nazvati i carskim putopisom. Dakako, spomenuto djelo doista je na granici današnjih odrednica žanrova: djelo ima osobitosti i carskog putopisa ali i carske hronike. Druga Matrakčijeva historijska putopisna hronika poznata je uglavnom pod odrednicom *Süleymān-nāme / Knjiga o Sulejmanu* (سليمان نامه) [950-958/1543-1551] i bavi se putovanjem i pohodom sultana Sulejmana Zakonodavca u smjeru srednje Evrope, ka teritoriju današnje Mađarske. Radi se o tematskom podžanru *sulejmannama* (djelā posvećenih sultanu Sulejmanu) a sadrži dosta podataka koje srećemo i u drugim hronikama tog perioda. Od ostalih kratkih Matrakčijevih hronika / historija može biti interesantna i ona koja nosi naziv *Tevārīḫ-i Āl-i 'Os̱mān* (Hronika porodice Osmanlija), čije se autorstvo često pripisuje Rustem-paši, iako je samo posvećena Rustem-paši. Kraće Matrakčijeve hronike su: *Fetiḥ-nāme-i Ḳaraboğdān* (فتحنامهء قره بوغدان) [945/16. novembar 1538], spomenuta hronika *Süleymān-nāme* (سليمان نامه) [950-958/1543-1551] i djelo *Tārīḫ-i Sulṭān Bāyezid ve Sulṭān Selīm*. (تاريخ سلطان بايزيد و سلطان سليم) Navedena djela sadrže kraće poetske fragmente najčešće s mesnevi-rimom unutar proznih cjelina. U Matrakčijevim hronikama o događajima čiji suvremenik nije bio nalaze se uglavnom isti stihovi kao i u drugim, prethodnim hronikama, tako da je gotovo nemoguće govoriti o njegovom autorstvu u tim stihovima. No, postoje i stihovi, pa i čitave pjesme, unutar hronika koje je Nasuh Matrakči iz Visokog pisao upravo u vrijeme kad su se ti događaji zbivali. Stoga, ograđujući se od mogućeg Matrakčijevog autorstva stihova u hronikama pisanim na osnovu ranijih hronika, kao i od stihova koji stoje u njegovim stručnim djelima iz oblasti matematike, odlučili smo se malo pozabaviti onim Matrakčijevim poetskim cjelinama koje je pisao unutar proznog teksta djela koja opisuju suvremene događaje, i to poetskim ulomcima pisanim u mesnevi-rimi.[3]

Primjer 1.
Viteški duh u poetskim fragmentima unutar djela *Tuhfetü'l-Guzāt* (تحفة الغزات) (Dragulj o ratnicima) [936/1529]

Viteški duh poezije Nasuha Matrakčija iz Visokog, koji se osjeća i tematizira u nekim njegovim djelima, naprosto je svojevrsni odraz i vremena u kojem je živio i opće geostrateške i vojne politike i situacije, kako na bosanskom krajištu, tako i u Carstvu početkom XVI stoljeća. Pisani tekstovi u to vrijeme, dakako, bili su i pod snažnim utjecajem "hronika osvajanja i pobjeda". Nasuh Matrakči, kao sultanov paž, pisar i hroničar, bio je pod vidnim utjecajem takvog stila pisanja. Napisao je nekoliko hronika, prevodio je Taberijevu hroniku osvajanja čak i iz ranih perioda širenja islama, pisao je hronike o osvajanjima i vremenima koja su mu neposredno prethodila ili pak o događajima čiji je sudionik i sam bio. Kod njega se da razlučiti novi podžanr pisanja, a to je *viteški tematski podžanr* epskog narativnog proznog ili poetiziranog diskursa. Čak i sam nadimak *Matraki* (borac s dugim viteškim štapom) upućuje na to da se radi o osobi koja se, između ostalog, bavila i određenom vrstom viteškog nadmetanjima u različitim prilikama, uglavnom prilikom održavanja različitih dvorskih "parada i viteških natjecanja" u prijestolnici, u Carigradu. Stoga treba dati i nekoliko napomena o Nasuhu Matrakčiju kao vitezu.[4] Bio je čuveni ratnik, vješt u jahanju konja, strijelac i musketir. Svojom je rukom napisao djelo *Tuḥfetü'l-Guzāt* (تحفة الغزات) (Dragulj o ratnicima). Djelo ima 42 lista. Završava se na stranici 42a, na kojoj stoji bilješka da je prijepis djela završen krajem šabana 939. [1532] godine, dok u samom uvodu stoji da je djelo *Tuḥfetü'l-Guzāt* (تحفة الغزات) (Dragulj o ratnicima) pisano i 936. [1529] godine. Autor je Nasuh es-Silāhi eş-şehir bi-Matrākī. Djelo počinje zahvalom Bogu i blagosiljanjem Poslanika, a potom slijedi traktat u kojem se podstiče časna borba za domovinu. Od stihova prvo izdvajamo sljedeći poetski fragment pisan u poetskoj formi mesnevije, iskazan kroz riječi Sa'da ibn Vekkasa:

3 U radu ne planiramo detaljnije analizirali neka druga narativna obilježja Matrakčijeva djela. Štaviše, od Matrakčijeve tri sulejmanname mi ćemo se pozabavili dvjema, dok hronike, kao što su: *Mecme'ü-t-Tevārīḫ* (مجمع التواريخ) (Stjecište hronika) [926/1520], *Tevārīḫ-i Āl-i 'Os̱mān* (Hronika porodice Osmanlija, Fetiḥ-nāme-i Ḳaraboğdan) (فتحنامهء قره بوغدان) [945/16. novembar 1538] i djelo *Tārīḫ-i Sulṭān Bāyezid ve Sulṭān Selīm* -(تاريخ سلطان بايزيد و سلطان سليم), nećemo posebno analizirati u ovom radu uglavnom iz dva razloga: a) nismo mogli sa sigurnošću utvrditi autorstvo brojnih stihova u njima; b) uglavnom opisuju događaje o kojima je Matrakči čitao ili slušao i nije bio svjedok opisanim zbivanjima. Jedino je za vrijeme *sulejmanname* koja opisuje period osvajanja od 1520. do 1537. Matrakči bio svjedokom zbivanja. No, posebnu analizu tog djela nastojat ćemo dati u radovima koji slijede ili nakon njegovog prijevoda na bosanski jezik.

4 Podatke preuzimamo i citiramo prema djelu: Kahraman, Atıf (1995:481-488) *Osmanlı Devletinde Spor*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara.

Didi gördüm kim Resulullāh gider
    Bilesince iki kişi cenk ider
Yüzleri ve gözleri berrāḳ idi
    Ṭonları ġāyet laṭīf ve āḳ idi
Bildim anuñ biri Cebrā'il idi
    Hem ma'iyetin biri Mikā'il idi
Şol ḳadar olmışdı ḥarb-ı şedīd
    Tā ki yetmiş kişi olmışdı şehīd
Kim muhācirlerden idi dört nefer
    Altmış altısı idi enṣāriler
Her birisi verdi cānun ḳaçmadı
    Ṣusuz oldı cümlesi içmedi
Tā şehādet rütbesi nāḳıṣ olmaya
    Ol şehādet gülistānı ṣolmaya

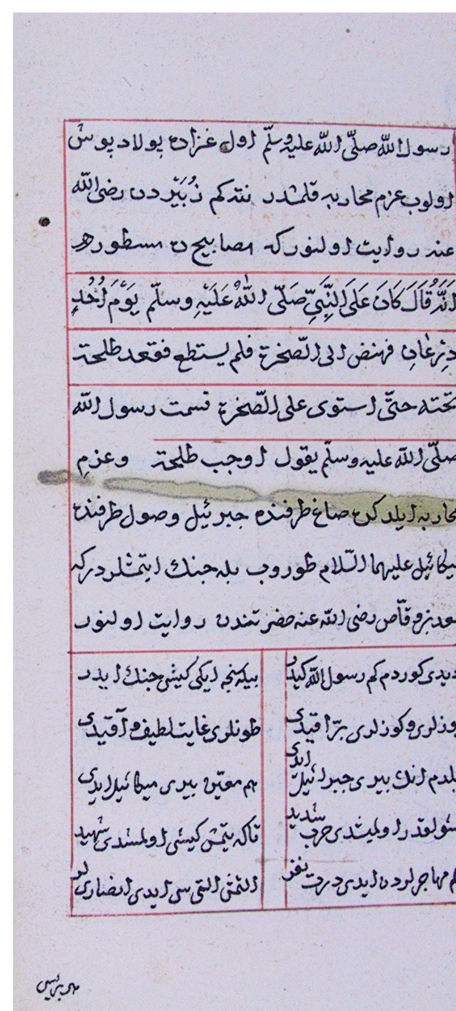
(TG:9b-10a)

Reče:[5] *"Vidjeh kako Božiji poslanik ide*
    čim saznaše da boj vojuju osobe dvije
Bijahu lica njihova i oči njihove blistave
    hlače njihove ugodne i bijele.
Shvatih – jedan od njih bi Džebrail
    a onaj drugi s njim bi Mikail
Tako je žestoka borba bila
    da je poginulo sedamdeset šehida:
od muhadžira četiri vojnika, a
    šezdeset i šest bilo je ensarija.
Svako od njih život je dao, bježao nije
    svako od njih žedan je bio, ali pio nije.
Kako se stepen svjedočenja jednog Boga
    ne bi umanjio
    da ružičnjak šehadeta (la ilahe
    illallah) ne bi svehnuo..."

(TG:9b-10a)

Matrakči koristi spomenute stihove da ukaže na značaj borbe za čast vjere, a u toj borbi, prema predaji, učestvuju i dva meleka. Koristi svojevrsnu tehniku *narativne distance*, gdje ulogu pripovjedača radnje dodjeljuje Sa'du ibn Vekkasu, jednom od drugova Poslanika, a.s. Događaj se pripovjedno smješta u područje na granici legende i stvarnosti. U čitavom Matrakčijevom djelu *Tuḥfetü'l-Guzāt* (تحفة الغزات) (Dragulj o ratnicima) sreće se s takvom vrstom podsticanja, što djelu u cjelini daje posebnu stilsku obojenost i osobitu tematsku markiranost. Jedino se na kraju djela nalazi konkretan opis različitih vojnih taktika prilikom opisa borbe, osvajanja i odbrane od neprijatelja. Matrakčijev, dakle, uvodni dio svojevrsni je predtekst za opis vojnih taktika. Jezik je u djelu prilično jednostavan, s dosta citata. Mnogi današnji istraživači, na osnovu Matrakčijevog jezika, možda mogu donijeti zaključak da je spomenuto djelo mogao napisati samo neko kome je turski maternji jezik. Međutim, sam pjesnik govori za sebe da je Bošnjak iz Bosne. Gelibolulu Ali kaže da među kaligrafima dvorske kancelarije iz Rumelijskog vilajeta ima i takvih koji su potpuno izmijenili dotadašnji perzijski stil pisanja i da je čitanje takvog pisma posve olakšano, da je u službama i institucijama takvo "olakšanje" prihvaćeno draga srca, te da je prethodnik u toj skupini reformatora, čak i prvi koji je uveo novine u pravopisu i grafopisu u administraciji svog vremena, bio Matrakči Nasuh, tačnije da je "otkrivač tog novog stila" zapravo časni učitelj ostalih "kaligrafa matrakčija"[6]. Kaligrafi koji su pisali po njegovom stilu, kako se vidi iz navoda, čak su se i nazivali "matrakčije".

Na osnovu carske zapovijedi sultana Sulejmana, izdate 30. zul-kadea 936. godine po Hidžri, odnosno 27. jula 1530. godine, saznaje se sljedeće: Nasuh Matrakči bio je u periodu namjesništva Hajri-bega u Misiru (31. augusta 1517. – 11. oktobra 1522) pozvan da se takmiči s misirskim (egipatskim) vitezovima. Kako se može zaključiti na osnovu temessuka Hajri-bega, Nasuh Matrakči Bošnjak na tom skupu vitezova odnosi važnu pobjedu. Nadalje, Nasuh Matrakči Bošnjak četvrtog dana dvorske proslave na Atmejdanu povodom obrezivanja prinčeva (20. jula 1530) predlaže sultanu da se umjesto ceremonijalnog izdavanja zapovijedi na arapskom jeziku izda ista ceremonijalna zapovijed na osmanskom turskom jeziku. U sultanovoj zapovijedi koja se odnosi na Nasuha Matrakčiju Bošnjaka stoje i titule koje se odnose na njega, kao što su

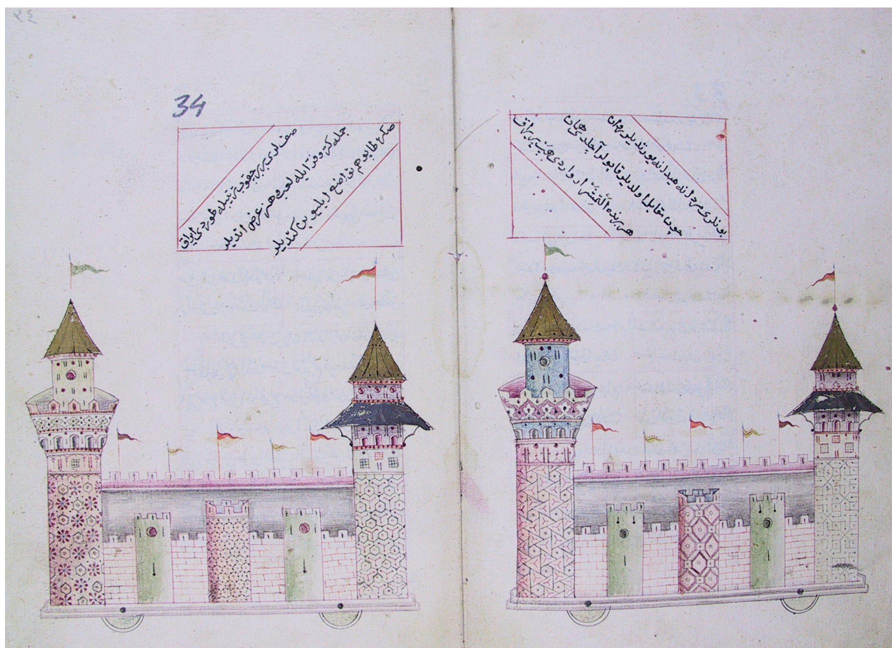
Tuḥfetü'l-Guzāt (تحفة الغزات)
(Dragulj o ratnicima),
Sül. Ktp. Esad Ef. – 2206; 9b

üstad-ı ser-amed (učitelj predvodnika) i *reis-i hünermend* (vođa umjetnika). Već je 1520. godine bio "Nasuh poznat kao Borac dugog viteškog koplja" (*Nasūh eş-şehīr bi-Matrākī*). Zapravo, na osnovu arhivskih dokumenata o aktivnostima na dvoru, nije poznato da je u vrijeme sultana Bajezida II i sultana Selima postojala igra i natjecanje u borbi s dugim viteškim štapom / kopljem (matrakom). U arhivskim podacima iz 1526. godine[7] Nasuhovo ime stoji i među imenima poznatih dvorskih strijelaca lukom. Uz ime Nasuh stoji bilješka kako je on paž znamenitog učitelja Tadžuddina, *sjajnog majstora za gađanje lukom u sviti sultana Bajezida II*, te da je učitelj Tadžuddin dao Nasuha Matrakčija sultanu na službu kao dar zahvalnosti viteza svome vladaru. Nasuh Matrakči Bošnjak već 1530. ima pridjevak "Nasuh

[5] Kontekst u koji se uklapa pjesma jeste sljedeći: *Prenosi se od Sa'da ibn Vekkasa...*

[6] Usp. Gelibolulu, Ali Mustafa, *Manakıb-ı Hünerveran*. İstanbul, 1926, str. 61. Citirano prema: Habib Efendi. *Hat ve Hattatan. İstanbul,* 1305, str. 159.

[7] Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi No. 9306/1; rebiul-ahir 932./ januar 1526. *'Mevācib-i cemā'at-ı ehl-i hiref'*. 'Cemā'at-ı tīrgerān' (f. 14a).

Utvrde na manevru 1530. godine
Tuḥfetü'l-Guzāt تحفة الغزات (Dragulj o ratnicima), Sül. Ktp. Esad Ef. – 2206; 33b-34a

oružnik" (*Nasūh es-Silāhī*). Historičari koji opisuju dvorsku proslavu povodom obrezivanja prinčeva u vrijeme sultana Sulejmana Zakonodavca 1530. godine Matrakčiju Silahiju Bošnjaku daju i nadjevak "junak među borcima s dugim viteškim štapom" (*matrakçıların pehlivanı*).

U djelu *Tuḥfetü'l-Guzāt* (تحفة الغزات) (Dragulj o ratnicima) Nasuh Matrakči u tekst uvodi poglavlja o ceremonijama borbe različitim oružjem. Borbe se opisuju kao neka vrsta viteških sportskih nadmetanja. Knjiga ima pet cjelina i petnaest poglavlja. U prvom dijelu opisuje se *nadmetanje u gađanju strijelom* (5 disciplina) – L. 12a-15b. U drugom dijelu opisuju se *nadmetanja mačem i sabljom* (10 disciplina) – L.16a-19a. U trećem dijelu opisuje se *borba topuzom*, s jednom ili dvije osobe (36 disciplina) – L-21a-27b. U četvrtom dijelu opisuje se nadmetanje u bacanju koplja (6 disciplina: 3 hodajući kao pješak i 3 s konja) – L. 27b-31b. U petom dijelu opisuje se *borba za osvajanje utvrda*. Na već spominjanoj svečanosti, u julu 1530. godine, Matrakči je na dvjema ogromnim hasurama nacrtao utvrde s po četvero vrata. Oko 180 učesnika (vojnika) na manevru nosilo je različito oružje i primjenjivalo različite vojne taktike koje im je Nasuh Matrakči nacrtao i opisao (L.32a-34a). Poslije kraćeg podsjećanja na spomenuti manevar na dvoru koji je sam isplanirao i iscrtao, a koji su promatrali svi prisutni na svečanosti, Matrakči u knjizi daje slike dviju utvrda.

Kao što se vidi, iznad slika Matrakči daje kraće poetske odlomke u mesnevi-rimi. Stihovi glase:

بونلرى مردانه ميدانه يورتديلر روان
چون مقابل اولديلر قاپولر آچلدى همان
هربرنده آلتمشر ار واردى هپ پر براق
فلرى بربر چقوب ترتيبله طوردى ايراق
جمله كرّوفرّ ايله لعب و هنر عرض اتديلر
صكره طاپو هم تواضع ايليوبن كتديلر
(TG:33b-34a)

Bunları merdāne meydāna
yürütdiler revān
Çün muḳābil oldılar ḳapular açıldı
hemān

Her birinde altmışar er vardı hep
pür berraḳ
Ṣafları bir bir çıḳub tertīble ṭurdı
ıraḳ

Cümle kerr ü ferr ile la'b u hüner
'arż etdiler
Ṣoñra ṭāpū hem tavāżu' eyleyüben
gitdiler
(TG:33b-34a)

Da krenu pješke do junačkog
megdana, tad ih potjeraše
Kad nasuprot bijahu, kapije se
odmah otvoriše.

Na svakoj kapiji po šezdeset ljudi
bilo je, sve puno sjaja bijaše.
Bojni redovi njihovi, sve po jedan
u stroju izlaziše, podalje zastadoše

Napadajući i povlačeći se, svi
pokazaše vještine igre i umijeće
Kasnije, uz "tapu-naklon"
ponizno odoše.

Poezija u spomenutom djelu predstavlja stilski jaku poziciju teksta. Ona je naglašena slikom iznad koje je napisana. Iz grafostilskoga aspekta, oivičeni crvenom linijom, kao da čine jedinstvo sa slikom, navedeni stihovi dobijaju posebnu stilsku vrijednost. Navedni poetski fragment u poetskoj formi mesnevije pisan je u *remel-i medžzuvv-i mahzuf* metričkom obrascu od 15 slogova – *Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilün / Fā'lün* (- * – – – * – – - * – – - * -). Kao što se vidi iz prijevoda posljednjeg stiha, osobito lekseme (*tapu*), Nasuh Matrakči i stihom opisuje uobičajne ceremonije u sportskim viteškim nadmetanjima: kad suparnici okončavaju dvoboj, izgovaraju "huu", i dok još stoje jedan naspram drugog, tri puta ljube zemlju, što se u stručnom vojno-viteškome registru naziva *tapu*, naklanjanje protivniku iz počasti. Navedeni običaj preuzet je iz misirske (egipatske) viteške tradicije, što napominje i sam Nasuh Matrakči Bošnjak. Narativna slika i figura opisa (hipotipoza) u navedenom poetskom fragmentu s mesevi-rimom tipični je primjer *etopeje* (poetskog opisa običaja) u bošnjačkoj književnosti na osmanskom turskom jeziku. Poezija je iskorištena u strukturi djela da naglasi određenu poruku autora i čini važan dio u ukupnom narativno-deskriptivnom mozaiku djela.

U Matrakčijevoj knjizi *Tuḥfetü'l-Guzāt* (تحفة الغزات) (Dragulj o ratnicima) prikazane su i ostale vježbe (manevri) vojske (u petnaest vojnih formacija), uz odgovarajuće shematsko-taktičke nacrte predstavljene i u pisanoj formi (L.34b-42a). Navedena knjiga Nasuha

Matrakčija Bošnjaka ukazuje na to da osmanska vojska nije napadala bez određenih već spremnih taktičkih shema, već se radi o vojsci koja se i uvježbavala po nekim već razrađenim taktičkim zamislima. Na kraju knjige nalazi se sljedeći poetski fragment:

کیدوب اول مرد میدانم دنیلر
بو سوزی خوش نصیحت قلدی آنلر
دیدیلر کور ندر دهرك مألی
نه دستانلر ایدر کور
محقّق تیغنی چکمش قنندن
کسر یارانی یارانی یانندن
بو احوالی کورر کلشنده بلبل
کله قرشو قلور فریاد و غلغل
که ای کل عمرکك یوقدرثباتی
حجاب ایدنمکل برك و نباتی
وفا قلمز بلورسینی دورخیه
فنا یی باقیه ایله زخیه
او دورر بهلوان اولان دخی منم
قول ایلر نفسنی والله اعلم
/فی اواخر شعبان تم سنه ۹۳۹

Gidüb ol merd-i meydānum denilir
Bu sözi ḫoş naṣīḥat ḳıldı anlar

Didiler gör nedür dehrüñ me'āli
Ne destanlar ider gör çīğ-ı Zālı

Muḥaḳḳaḳ tīğüni çekmiş ḳanından
Keser yārānı yārānı yanından

Bu aḥvāli görür gülşende bülbül
Güle ḳarşu ḳılur feryād u ġulġul

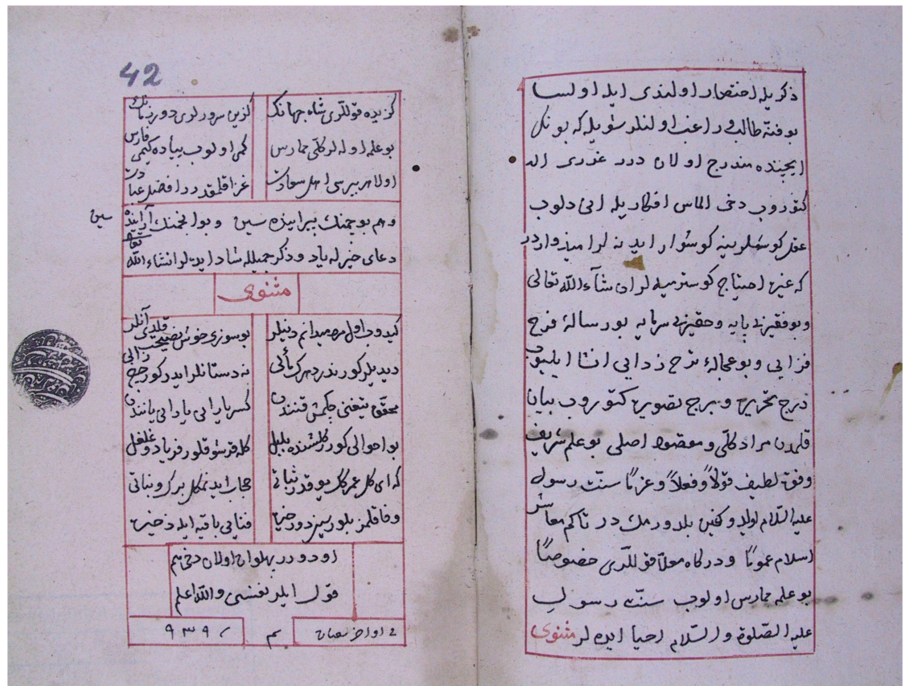
Ki ey gül ʿömrüñüñ yoğdur s̱ebātı
Ḥicāb idenmegil berg ü nebātı

Vefā ḳılmaz bilürini dūr-i ḫīre
Fenāyı bāḳıya eyle zahīre

O durur pehlivān olan daḫı mem
Ḳul eyler nefsini vallāhü aʿlem

Spominje se "Ja sam onaj čovjek
od megdana", to se govori,
Što ovaj govor ugodnim savjetom
učini, a oni

Rekoše: Gle, šta je smisao jednog
trena ovosvjetskoga
kakve epopeje sačini, vidi, ta
perjanica Zalova.[8]

Tuḥfetü'l-Guzāt (تحفة الغزات) (Dragulj o ratnicima), Sül. Ktp. Esad Ef. – 2206; 42a

Zasigurno, on svoj mač izvuče iz
krvi svoje
i kraj sebe posiječe prijatelje
brojne.

U ružičnjaku Slavuj promatra
te halove
pred Ružom jeca i graju diže:

O Ružo, tvoj život nema
postojanosti stalne
nipošto se ne skrivaj u list i
ostale biljke.

Vrijeme spletki milost Biljuru
ukazati neće,
A ti – uloži prolaznost za
vječnost, kao zalog za crne dane

Onaj ko je junak-pehlivan, uz to
još i musliman je[9]
on vlada sobom – a Bog zna
najbolje.

(Završeno krajem šabana, 939. godine, odnosno u martu 1533. godine)

Knjiga *Tuḥfetü'l-Guzāt* (تحفة الغزات) (Dragulj o ratnicima) završava se navedenim poetskim odlomkom pisanim u metričko-stilskom obrascu *hezedž-i mahzufu* od svega jedanaest slogova, uz manje odstupanje u metričkoj shemi – *Mefāʿīlün Mefāʿīlün Feʿūlün* (* – – – * – – – * – -). Navedeni poetski fragment više je u formi narativne *patopeje*, slikovite figure opisa *psihološkog stanja* pjesnika predstavljenog kroz razgovor *Slavuja* i *Ruže* – vječiti motiv zaljubljenog i voljene / Voljenog i u lirskom (i simboličko-mističkom) poetskom diskursu bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima. Kao što smo već napomenuli, iste godine Nasuh Matrakči piše knjigu iz matematike *ʿUmdetü'l-Ḥisāb* (عمدة الحساب) (Principi računstva) [940/1533]. Na četiri mjesta u knjizi sreću se poetski fragmenti u formi mesnevije, ali oni su deskriptivni, u skladu s osnovnim pristupom i metodom pisanja djela u cjelini.[10] Što se tiče ostalih djela Nasuha Matrakčija

8 Legendarni istočnjački vitez.

9 Leksema *mem* (مم) skraćenica je za leksemu *musliman*, ili leksemu *maʿlum* (*poznat*) ili *memnu*ʿ (zabranjen). Odabrali smo značenje (مم) *musliman* zbog ukupnog značenja distiha, iako je moguće odabrati i neko drugo značenje "šifrirane" lekseme.

10 Djelo iz matematike predstavio je iscrpno u POF-u dr. Džemal Ćehajić.

iz Visokog, za proučavanje suodnosa simbioze poetskog i proznog narativa osvrnut ćemo se prvo na njegov historijski putopis *Menāzil-i Sefer-i Iraḳeyn* (Odmorišta na putu za dva Iraka).

Primjer 2.

Putopisni poetski fragmenti u djelu Menāzil-i Sefer-i ʿİraḳeyn

U putopisnom djelu *Menāzil-i Sefer-i ʿİraḳeyn* Nasuh Matrakči opisuje carsko putovanje sultana Sulejmana Zakonodavca kroz Irak i južni dio Irana, koji je bio pod osmanskom upravom. Matrakči Bošnjak detaljno opisuje konake (odmorišta, odnosno *menāzile*) sultana, njegove garde i dvorske pratnje. Na samom početku djela sam Nasuh smješta svoje djelo među ostale knjige iz povijesti Osmanskog carstva (*Kitāb-ı Tevārīḫ-i Āl-i ʿOs̱mān*), što dodatno objašnjava narav njegovog djela, smještajući ga u zaseban žanr historijskih carskih putopisa. Prvo opisuje konake sultana Sulejmana na putu do Tebriza i Bagdada. Polazak je iz Istanbula. Nasuh Matrakči je u svojstvu sultanovog paža (*ġulām-ı şāhī*). U knjizi se opisuju sve redom gradovi, utvrde i kule u istočnom dijelu Carstva, kao što su: Nevšar, Nahčevan, Merend, Sufyan, Dizrev, Husrevšah, Meraga, Serav, Erdebil, Van, Amik, Erdžiš. Zatim se detaljnije opisuje arapski i perzijski dio Iraka, odnosno dio Perzije pod osmanskom kontrolom. Nasuh Matrakči opisuje čak i ruševine i polupusta mjesta u kojima su konačili. U knjizi je prvo dao podjelu naseljenih zemalja na sedam oblasti (iklima), prema tadašnjoj tradicionalnoj podjeli geografskih područja i zona na osnovu "zona utjecaja određenih kosmičkih sfera". Tu je, naprimjer, Bosna svrstana u *šestu zonu* (iklim), koja je pod utjecajem nebeskog tijela Merkura (zajedno je s Venecijom, Sofijom, Skopljem, Smederevom, Budimom, Pečuhom i ostalim krajevima u Evropi, uključujući i Sredozemno more do Magreba). Na osnovu spomenute podjele daje se općenito opis klime i prirodnih (rudnih) bogatstava koja, navodno, nastaju pod utjecajem određenih nebeskih tijela. Matrakči na početku djela prvo opisuje polazak preko Uskudara do Akšehira i dolazak do Gegibize. Pritom crta klance i utvrde, ubacujući na početku i sljedeći poetski fragment u mesnevi-rimi:

Ḳalem alub ele üstād-ı ḫāṭır[11]
Yine bir resm-i zībā ḳıldı ẓāhir

Bu resmi cemʿiden menzil be-menzil
Dedi adına *Mecmūʿ-ı Menāzil*

Nice menzil-i cihān-dīde Sikender
Eğer derse beli dirdi muḳarrer

Bu resmi çünkü bünyād itdi üstad
Menāzil ismini itmek gerek yād

(MSI:12 b)

Kalem u ruku majstor-sjećanje uze,
Opet sliku prekrasnu u postojanja uvede.

Sliku ovu: na jednom mjestu sve odmorište do odmorišta
Mecmû-ʿi Menâzil (Zbirkom odmorišta) nju nazva.

Koliko je samo svjetskih odmorišta Skender prošao.
Ako bi govorio, i on bi to sigurno potvrdio,

Jer tako sliku ovu majstor napravi,
Ime njeno, Menazil, treba spomenuti.

(MSI:12b)

Navedeni dio sadrži implicitnu autobiografsku i autoreferencijalnu narativnu notu, iako na prvi pogled ostavlja dojam da se radi o nekoj vrsti distanciranog deskriptivnog poetskog fragmenta. Pored ovih stihova, Nasuh Matrakči crta mjesta koja obilazi, ukazujući dvostruko na metaforu narativnog mozaika u svojim djelima, sastavljenog od proze koju poezija svojim izgledom ubrzava i daje joj novi ritam, dok slike koje slijede predstavljaju posebnu tehniku naglašavanja složenog teksta djela u cjelini.

Nakon uvodnog poetskog fragmenta, Nasuh Matrakči daje nekoliko vrlo interesantnih slika, minijatura u kojima slika i opisuje krajeve kroz koje prolazi. Matrakči bilježi tačan datum dolaska u gotovo svako mjesto koje opisuje i/ili crta. Poetski fragmenti nekad su u formi rubaije ili mufreda. Proza je visokostilizirana, s mnoštvom mudrih izreka, poslovica i poučnih podsjećanja iz bliže ili dalje povijesti Carstva. Daje vrlo zanimljiv opis klime za vrijeme carskog putovanja ili pri opisu nekih događaja koji se vežu za određeni kraj. Tako, naprimjer, pri opisu Hamedana i Isfahana, u stihu govori o bijegu kizilbaša prema mjestu Imam-i Sehl-i Aliju i hladnoći koja je tad zadesila te krajeve:

Bozarub beñzi serma'dan semānuñ
Yañaḳları göğermiş āsumānuñ

Şovuḳdan elleri düşmüş çınaruñ
Ayaḳları ḳurumuş cūy-i bāruñ

(MSI:39a)[12]

Iskvari se boja neba od zime
Pomodrjeli obrazi površine nebeske

Od hladnoće ruke platana otpale,
Osušili se rukavci potoka što teče.

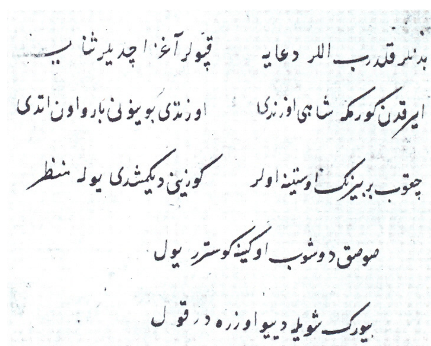
(MSI:39a)

Ovaj poetski odlomak napisan 23. rebiul-ahira 941. godine po Hidžri / 1. novembra 1534. godine predstavlja jedan od najljepših *opisa zime* u ranom periodu razvoja bošnjačke divanske poezije u prvoj polovini XVI stoljeća. Zanimljive opise prirode u određenim godišnjim dobima srećemo i kod Alibega Hercegovića Širija i kod Intizamija i nekih drugih velikih osmanskih pjesnika iz XVI stoljeća. Dodatnu vrijednost ovom opisu daje prozna kontekstualizacija opisa dolaska zime. Time se proza i poezija dodatno dopunjuju: kontekstualiziraju i/ili stiliziraju. U daljem tekstu carskog putopisa Matrakči nudi žive slike mjestā koja obilazi. Posebnu pažnju pridaje slikanju dvoraca, mostova i prirode.

[11] U jedanaestosložnom metru *hezedž-i mahzufu – Mefāʿīlün Mefāʿīlün Feʿūlün* (* – – – * – – – * – -).

[12] Pošto Matrakči bilježi u napomeni kad se radi o rubaiji, navedene stihove ubrojili smo, prema njegovom bilježenju, u bejtove (koji možda samo slučajno imaju mesnevi-rimu).

Detaljno opisuje dolazak sultana u Bagdad, kad svi izlaze na puteve i trg da ga dočekaju. Matrakči piše da je taj dan "blagdan za Bagdad, čiju je unutrašnjost sreća ispunila". Opis je dat sljedećim stihovima:

(MSI:47a)

Bedenler ḳaldırıb eller du'āya[13]
Ḳapular ağız açdılar s̱enāya

Iraḳdan görmeğe şāhı uzandı
Uzatdı boynunı bārū ün atdı

Çıḳub birbirinüñ üstīne evler
Gözini dikmişdi yola manẓar

Ṣuṣaḳ düşüb öñine gösterir yöl
Buyuruñ şöyle diyü üzredir ḳul

(MSI:47a).

Tijela podigoše ruke za dove
Usta otvoriše kapije za hvalospjeve.

Da padišaha izdaleka vide, istegnuše se
Kule na tvrđavi – izdužiše se, daleko se oglasiše.

Jedne se na druge kuće ispele
S puta pogled nisu skidale.

Drveni vrč ispred njega pade, put pokazuje
Bujrum – sve govoreći, vjerni sluga na raspolaganju je!

(prev. A. K.)

Navedeni opis sultanovog dolaska u Bagdad iz Matrakčijeva carskog putopisa na razmeđu je deskriptivne i narativne poezije. Nasuh Matrakči Bošnjak potom opisuje ljepotu dvora u Bagdadu, osobito dekoracije, za koje u jednoj rubaiji kaže da su po ljepoti iznad djela čuvenog slikara Manija. Nasuh Matrakči ide prema Basri. U svom putopisu slika krajeve i građevine da bi opis bio što vjerniji i potpuniji. Kao da je htio predstaviti gotovo sva turbeta slavnih ljudi iz povijesti islama: turbe imama Muhammeda el-Gazalija, šejhul-islama Šehabudina Suhraverdija, te raznih šejhova i učenjaka iz krajeva koje su obilazili. Potom opisuje krajeve u perzijskom Iraku, odnosno dijelove zapadnog Irana. Matrakči unutar proznog opisa katkad navede i pokoji distih na perzijskom. Visokostiliziranom prozom opisuje sukobe s kizilbašama, tako da se često granica stvarnog opisa pomjera ka metaforičkim usporedbama sudionika događaja. Na kraju se Matrakčijev historijski putopis završava opisom dolaska sultana u Carigrad preko Antakije, Adane i Konje do Uskudara, 7. džumadel-ahira 942. godine po Hidžri / 4. decembra 1535. godine.

Historijska epika u Matrakčijevom djelu
Suleymannama / Knjiga o Sulejmanu

Djelo *Suleymannama* zapravo je Matrakčijeva hronika osvajanja Šikloša, Ostorgona i Stolnog Biograda. Nasuh Matrakči pisao je knjigu po naredbi sultana Sulejmana Zakonodavca. Povod za pohod sultana Sulejmana jeste ponovno osvajanje Budima i Pešte. Ovo je knjiga koja se može koristiti i kao jedan od narativnih izvora za proučavanje historije pohoda na Budim i Peštu 27. augusta 1542. godine. Na početku se opisuju pripreme za pohod, slanje vojske i pružanje logistike. Vojska kreće iz Edirne i uglavnom slijedi put kraj Dunava. Pisac Matrakči detaljno opisuje mjesta kraj kojih prolazi, slikajući njemu zanimljive krajeve. U ovom radu oslanjali smo se na rukopis iz Topkapi muzeja (Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. – H.K. 1608).[14]

Na jednoj strani ratovale su osmanske trupe pod vodstvom Sulejmana Zakonodavca, a na drugoj strani bile su, uglavnom, ujedinjene trupe iz nekoliko evropskih kraljevina i susjednih oblasti. Španski kralj Karlo i zapovjednik njemačkih i austrijskih vojnih jedinica Ferdinand napravili su savez s kraljem neosvojenih ugarskih pokrajina. Neke erdeljske utvrde, koje je sultan Sulejman bio predao princu Janošu od Erdelja na čuvanje, nakon Janoševe smrti postaju predmetom dogovora nasljednika upraviteljstva u pokrajini s raznim grupama i vojskama. Prema pisanju Nasuha Matrakčija, vojskovođa zvani "Crni Herceg" (Joachim von Brandenberg) šalje skoro 100.000 dobro opremljenih vojnika, i pješadiju i konjicu, i kopnene i riječne trupe, na Budim. Nakon što su došli do Pešte, 27. augusta otpočinju bombardiranje Budima. Opsada Pešte i napad na Budim bili su žestoki. Po zapovijedi sultana, rumelijski beglerbeg Ahmed-paša s vojskom stiže do Petrovaradina, a potom dolazi do Segedina. Što se tiče opsade Pešte, ona je trajala do 13. septembra 1542.[15] Nasuh Matrakči opisuje zimu u Edirni koju sultan provodi ili u savjetovanjima na divanu ili u lovu na ptice. Francuski kralj Francois I. šalje izaslanika koji donosi pismo sultanu Sulejmanu, tražeći od sultana potporu. Matrakči prenosi sadržaj pisma kroz stihove u poetskoj formi mesnevije (11a, 12a). Sultan poziva Hajrudina Barbarosu u Edirne i naređuje mu da sa stotinu lađa pomogne Francuzima protiv Španije. Hajrudin Barbarosa obećava da će se zaputiti

[13] Metrički obrazac: jedanaesterac *hezedž-i mahzuf – Mefā'īlün Mefā'īlün Fe'ūlün* (* – – – * – – – * – -).

[14] Uskoro se očekuje štampanje prijevoda ovog djela na bosanski jezik. Prevodioci su: Adnan Kadrić, Dženita Karić i Ahmed Zildžić.

[15] Austrijska vojska povlači se zbog nesuglasica s lokalnim mađarskim upraviteljima. Obavještenje sultanovo da bosanski sandžak-beg Husrev-beg i smederevski sandžak-beg Mehmed-beg stignu u pomoć trupama u Mađarskoj, odmah je bilo proslijeđeno. Pešta je ostala duže u rukama Austrijanaca, a Ulama-paša pristiže u odbranu Budima, koji su branile i mađarske vojne snage i dijelovi osmanske vojske, na mjesto Husrev-bega i Murad-bega.

Tulon 1543. godine
Sulejmannama (Knjiga o Sulejmanu Zakonodavcu), Topkapı Sarayı Müzesi – Hazine ktp. 1608.

“3.000 milja”, te da će pomoći Francuskoj da vrati oduzete teritorije. Određeni su sandžak-begovi koji će krenuti u rat s Hajrudinom Barbarosom, nakon što cjelivaju ruku sultana. Potom sultan naređuje da se poprave svi putevi i konaci od Edirne do Budima, upućujući naredbe zapovjednicima Nikopolja, Silistre, Vidina, Smedereva i Zvornika. Vojska kreće na proljeće prema Budimu. Rumelijski beglerbeg Ahmed-paša kreće u susret sultanovoj vojsci 29. marta 1543. Okupljaju se i drugi zapovjednici sandžaka iz čitavog Carstva.[16] Hajrudin Barbarosa s lađama kreće u pomoć Francuskoj u aprilu 1543. godine. Nasuh Matrakči Bošnjak opisuje vojsku Hajrudina Barbarose u stihu, u formi mesnevije, poredeći otvaranje jedara na lađama s otvaranjem krila ptica, odnosno sa sedžadama koje se vihore u zraku. Lađe idu preko Inebahta (Navpaktosa), Kalavarte (Kalabrije) u Italiji, preko Riče (kod Messine). Prolaze kraj Strombolija i stižu u Antibes.[17] Zatim se kreće ka Tulonu. Matrakči Bošnjak daje prekrasan opis Tulona u stihovima, u poetskoj formi mesnevije, završavajući molbom Bogu: “*O Bože, ovaj grad bez mahana / Učini da bude pun spahija muslimana*” (22a). Na dvije strane raširene u knjizi Nasuh Matrakči Bošnjak crta Tulon, tada privremeno stolno mjesto francuskog kralja.

Hajredin Barbarosa potom ulazi i u Marsej. Taj dolazak Nasuh Matrakči također opisuje u stihu.

Ṭurup andan ṣığınub müste‘āne
Olub Marçilye şehrine revāne

Ṭuyacaḳ irdiğin ḫayliyle serdār
Ṭonanmasıyla ḳarşu çıḳdı küffār

Çün irdi ḫayliyle Paşa o şehre
Ṣadālar ṣaldı ṭoblar rūy-ı dehre

(S:24a)

Zastadoše, te sa te strane utočište od Njega zatražiše,
prema gradu Marseju krenuše,

Da je s vojskom serdar pristigao, oni čut će.
S ratnim brodovljem u susret ne vjernici izađoše,

Kad u taj grad paša s vojskom pristiže,
Ka površini ovog svijeta topovi jeku odaslaše.

Hajrudina Barbarosu dočekali su s počastima i velikim poštovanjem. Pozvali su ga i na gozbu koju su priredili povodom dolaska saveznika Osmanlija s dijelom osmanske flote. Nakon toga slijedi zajednički pohod prema Nici, koju su željeli osloboditi od Španaca. Hajrudin-paša Barbarosa šalje zajedno Saliha Reisa i francuskog kapetana Konta Kilarija da pozovu neprijatelja na mirnu predaju utvrda u Nici. Slijedi odbijanje i opsjedanje Nice s mora. Nasuh Matrakči opisuje branitelje utvrde kao hrabre borce čije su puške poput “aždaha koje neprestano bljuju vatru”. Da bi što bolje predstavio koji se dio Nice osvaja, Matrakči daje sliku Nice i crta raspored brodova u toj bici.

Kad opisuje utvrdu Nice, Nasuh Matrakči piše o zidovima od čelika. Napad ide dalje. Postepeno se osvajaju vanjske zidine. Napadači, udružene snage Francuza i Osmanlija, osvajaju vanjske zidine grada, dok se neprijatelj povlači u unutarnje zidine, odnosno u utvrdu povrh grada, na brežuljku. U mesnevi-rimi Matrakči to ovako opisuje:

Girīzān girdi cümle iç ḥisāra
El urdı sāz-ı cenk u kārzāra (S:29a)

Oni što bježe svi uđoše u unutarnje utvrđenje
Oružje za ratovanje i udaranje opet u ruke uzeše...

Devetnaesti dan opsade na vanjskim zidinama grada bila je postavljena “zastava islama” (*sancak-ı islām*). U unutarnjim zidinama ostaje dio Španaca koji se brani. Njihov zapovjednik nudi dogovor: ako se muslimani potpuno povuku iz grada, predat će grad Francuzima. Francuski izaslanik to saopćava Hajrudinu Barbarosi i on se potpuno sa svojim vojnicima i “zastavom” povlači iz grada. Međutim, Španci su čekali pomoć drugih trupa i nisu se htjeli predati. Francuski izaslanik opet poziva Hajrudin-pašu, koji se vraća i počinje napad sa svih

[16] Podatke koje iznosi Matrakči Visočanin kasnije preuzimaju ostali osmanski hroničari, kao što su Selaniki, Hasan Bey-zade i Ibrahim Alajbegović Pečevi.

[17] Nasuh Matrakči odmah daje sliku Antibesa. Da li to znači da je bio zajedno s Hajrudinom Barbarosom? Inače, kako bi mogao tako vjerno nacrtati grad ako nije bio ondje.

strana, bez dopuštanja da se neprijatelj izvuče preko brda. Unutarnji dio grada počeo je gorjeti od silne paljbe iz topova s mora, tako da se i luka zapalila, neprijatelj se predao Francuzima, koji se zahvaljuju osmanskoj vojsci na potpuno ispunjenom dogovoru. Hajrudin-paša, kao iskusan morski ratnik, odmah nakon žestoke paljbe povlači brodove na pučinu, kako bi izbjegli mogućnost da vatra iz grada i luke zbog vjetra zahvati jedra osmanskih lađa. Usidrio se u blizini, na otoku Santa Margarita (صانته مارغرده). Španski vojskovođa Andrea Dorja saznaje da se osmanska vojska usidrila na Santa Margariti i kreće s flotom iz Venecije da presretne osmansku flotu, ali je uletio u zasjedu dobro raspoređenih brodova Hajrudina Barbarose. Ostatak španske mornarice povlači se. U oktobru 1543. godine osmanska vojska stiže do Tulona. Nasuh Matrakči u stihovima pjeva o dolasku osmanske vojske u Tulon:

Ṭulon'da çün ḳarar eyledi ʻasker
ʻAdālet eyleyüb serdār-ı ṣafder

Gelüb aṭrafdan niʻmet-i ferāvān
Döküldi kim yoġ idi ḥadd ü pāyān

(S:31a)

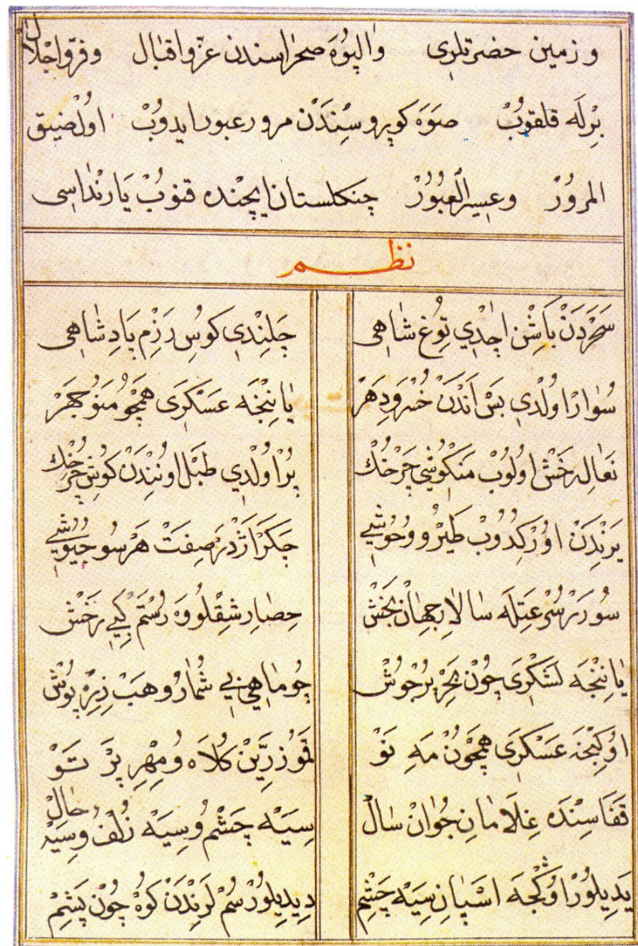
Tako se vojska u Tulonu smjesti,
Hrabri zapovjednik pravedno postupi.

Obilne blagodati dolažahu sa strane,
I sipahu tako da im ni ograničenja i ni kraja ne bijaše.

Nasuh Matrakči pohvalno opisuje Hajrudina Barbarosu. Lijepa je slika Venecije u nastavku knjige. Kad prikazuje figuru protivnika, Nasuh Matrakči kaže za Andrea Doriju i njegove prijatelje da su im "nosevi kao Kaf-planina". U podsjećanju na Bitku kod Perveze Matrakči počinje opis u poetskoj formi mesnevije:

Dönüb āba niçe āhen yürekler
Ḳılıçlardan çekildi ḫoş kürekler

Dikildi tīrkeştī-veş sinānlar
ʻİnān-ı tūsinān oldı dümenler

Nasuh Matrakči Silahi Bošnjak iz Visokog,
početak opisa okruživanja utvrde Šikloš
Sulejmannama (Knjiga o Sulejmanu Zakonodavcu),
Topkapı Sarayı Müzesi – Hazine ktp. 1608; 77b

Göründi tīġlerden tende yara
Çü māhī ābdan düşmüş kenara

(S:35b)

U vodu se pretvorilo dosta srca željeznih
Veslalo se veslima od mačeva boljim.

Navlake za strijele i koplja podigoše se,
Kormila postadoše dizgine za konje.

Na tijelu se od mačeva ukazala rana,
Kao da je riba iz vode na obalu ispala.

Nasuh Matrakči Bošnjak majstor je opisa bitaka. Na brojnim stranicama njegovih djela osjeća se duh, katkad, prenaglašenoga viteštva. U djelu *Sulejmannama* Nasuh, nakon opisa vojevanja Hajrudina Barbarose, nastavlja opis pohoda sultana Sulejmana na Budim. Vojska je, naime, krenula 23. aprila 1543. iz Edirne prema Budimu. Matrakči opisuje i slika mjesta kroz koja prolazi. Usput opisuje i vojskovođe koje se bore kod Budima u maju, dok sultan s vojskom ide iz smjera Sofije prema Nišu. Takvi opisi često su praćeni stihovima u formi mesnevije (51). Ništa manje živo nije opisana vojska u pratnji sultana kad 17. maja kreće iz Sofije prema Nišu:

Buyurdı oldı leşker ṣaf keşīde
Dürüldi ḳalbe merdān-ı güzīde

Açub pervāz-ı Sulṭānī alemler
ʻAlem dibinde ṭurdı muḥteşemler

Yerinden ḳopdı ol kūh-ı girānlar
Ṭoḳundı birbirine āsumānlar

(S:51b)

On naredi, i vojska se pretvori u bojne redove.
Ti odabrani junaci prema srcu se postrojiše,

Sultanske zastave otvoriše i dadoše da polete.
Podno zastave stajale su v eličanstvene vojske,

Kao da učiniše da se teška brda sa svog mjesta pomjere,
Kao da se nebesa među sobom dotaknuše.

Čadori sultanski opisuju se kao cvjetovi po livadama i pašnjacima. Matrakči uz spomenute opise doista slika livade u maju, kao i manja mjesta kroz koja prolazi sultanova vojska. Poezija ima funkciju slikanja riječima, dok naslikane slike dočaravaju tekst djela vidljivim bojama osmanskih minijatura XVI stoljeća. Pašnjaci se, zbog vojske na njima, porede s morima, a redovi vojnika sa "željeznim valovima", sultan je mjesec s ogrtačem od sunca, a ostali su zvijezde oko tog mjeseca. Teški topovi od Beograda bili su prevoženi lađama. U formi mesnevije Matrakči daje duži opis požara u Beogradu. Zanimljiv je i stihovani opis prolaska sultanove vojske kroz Osijek u julu 1543. godine. Okruživanje utvrde Šikloš Nasuh Matrakči iz Visokog opisuje ovako:

Seḥerden başın açdı tūġ-ı şāhī
Çalındı kūs-i rezm-i padişāhī

Süvār oldı bes andan ḫusrev-i dehr
Yanınca ʻaskeri hem-çü Menüçehr

Neʻal-i raḫş olub menkūş-ı çarḫuñ
Pür oldı ṭabl öninden gūş-i çarḫuñ

Yerinden ürgidüb ṭayr u vuḥūşı
Çeker ejder-ṣıfat her su cüyūşı

Sürer sürʻatīle salar cihān-baḫş
Ḥiṣār-ı Şiḳlo Rüstem gibi raḫş

Yanınca leşkeri çün baḥr-i pür-cūş
Çü māhī bi-şümār u heb zırh-pūş

Önünce ʻaskeri hem-çün meh-i nev
Ḳamū zerrīn külāh ü mihri pertev

Ḳafasında ġılāmānı cüvān-sāl
Siyeh çeşm ü siyeh zülfü siyeh ḫāl

Yedilür önce espān-ı siyeh çeşm
Didilür sümlerinden kūh çün peşm

Yedekler ki öğredür ṭāvūsa cevlān
Yeder her birini bir merd-i meydān

Bulardan ġayri gebrān-ı müsellem
Niçe bin esb-i rehvār u muʻallem

Bu dārātiyle çün Dārā-yı devrān
İrişdi ḳalʻaya çün baḥr-ı ʻUmmān

Naẓar ṣaldı ırāḳdan şāh-ı ʻalem
Göründi ḳarşūdan bir ḥıṣn-ı muḥkem

İrişince hemān emr itdi leşker
Ḳuşatdı çevresin mānend-i ejder

İdüb simurġ-veş cenk-i maṣāfi
Ḳuşatdı ʻaskerine kūh-ı Ḳāfı

(S:77b-78a)

Od jutra vladarev tug-biljeg[18] svoju glavu otkri,
Zasvira ratni bubanj sultanski.

Vladar vremena odmah zatim ata uzjaha,
Kraj njega je vojska kao u Minučehra.[19]

Potkovice od konja postadoše, gle, minđuša nebeska.
Uho nebesko ispuni se glasom ratnoga bubnja.

Sa zemlje strahom tjerajući ptice i životinje,
vojske, poput aždahe, na sve se strane šire.

Žurno zapovjednik ovosvjetski ide
Prema utvrdi Šikloš, poput Rustema konja jaše.

Sa njim vojska njegova poput mora živahna.
Poput riba bez broja, sva u pancirima.

Vojska ispred njeg poput mladog polumjeseca.
Svi su blistavih kapa, sjajnih poput sunca.

Na glavama junaka, mladih po godinama sve
Oko crno, soluf crni i crni ben je.

Ispred jašu konjanici crnog oka.
Kažu, od njihovih pandži brda postaju vuna.

Oni koji su u pričuvi uče pauna kako da se uzdignuto šeće.
Svakoga od njih jedan junak od megdana pokreće.

Osim njih i geberani koji su postali muslimani,
Na hiljade atova pripitomljenih i podučenih.

Tako Darije ovog vremena, sa svim što posjeduje
Stiže do tvrđave – kao Omansko more.

Izdaleka pogled pruži vladar svijeta.
Na suprotnoj strani ukaza se neka utvrda ojačana.

Čim stiže, odmah izda naređenje.
Vojska se kao aždaha obavila oko nje.

Kao Simurg vojne redove uspostavljajući tada,
Okruži ju: za vojsku je ona kao Kaf-planina...

Nakon što je 30. juna okružena utvrda Šikloš, u nastavku djela opisuje se taktika strpljivosti. Nekoliko dana nakon opsade bilo je zasjedanje Divana. Osvojene su vanjske zidine, a potom je nastavljeno osvajanje i ostalog dijela tvrđave. Osmanska vojska ušla je do 19. jula u tvrđavu. Nasuh Matrakči Bošnjak u stihu detaljno opisuje sukob s vojnicima u unutarnjim zidinama utvrde Šikloš. I "neprijateljski" i osmanski vojnici opisuju se kao "krokodili u moru krvi". Slično Matrakči opisuje i osvajanje ostalih utvrda. Prvo

[18] Nosio se na dugačkom koplju, svrstava se u vladarske vojne insignije.

[19] U perzijskoj mitologiji, Minučehr je sin Feriduna.

je osvojena utvrda Pečuh. Detaljno je opisano osvajanje utvrda Ostorgon, Tata i Vilan. Bosanski sandžakbeg Ulama-paša[20] prodire dalje na neprijateljske teritorije na sjeveru i donosi veliki ratni plijen. Vrlo su slikoviti stihovi Nasuha Matrakčija povodom opisa utvrde Tata:

Āsümān-ı ma'reke pür mīġ olub
Berḳ-i tīġiyle cihān içi ṭolub

Ṭutdı āfāḳı ṣadā-yı dār u gīr
Ḳorḳusından oldı lerzān çarḫ-ı pīr

(S:104a)

Nebo bitke puno oblaka bi,
Dok se središte svijeta munjom
mača ispuni.

Zvuk ratovanja obzorja poklopi,
Ostarjelo nebo zbog straha od njeg'
zadrhti...

Put sultana Sulejmana Zakonodavca prema Budimu bio je pun opsada i osvajanja. Stolni Biograd je osvojen u septembru 1543. godine. Matrakči nastavlja opis dolaska Hajrudina Barbarose u Istanbul i slanja delegacije iz Stolnog Biograda u Francusku preko Dubrovnika, Venecije i Italije do grada Gižona. Nasuh Matrakči Bošnjak dovršava ovo svoje djelo 3. džemadel-ahira 950. / 3. septembra 1543. godine.

O poetici narativnog mozaika u djelima Nasuha Matrakčija Bošnjaka

Jedno od prvih historijskih djela Nasuha Matrakčija Bošnjaka jeste *Mecme'ü-t-Tevārīḫ* (مجمع التواريخ) (Stjecište hronika) [926/1520]. Koncept djela uvjetovan je Taberijevom historijom *Tārīḫ al-rusul wa al-mulūk*. U Matrakčijevom djelu ima dosta prevođenja, adaptacija, ima i proze, a i kraćih poetskih odlomaka. Nasuh Matrakči Bosnevi dodatno je afirmirao "klasičnu historiografsku" taberijansku metodu u osmanskoj historiografiji početkom XVI stoljeća. On opisuje događaje u scenama, razvijajući narativnu scenu do detalja. Poezija se kod Taberija najčešće koristi u redžez-metru i često ima parnu rimu. Kod Matrakčija i drugih osmanskih hroničara najčešća poetska forma za duže poetske opise kakva događaja u hronici jeste poetska forma mesnevije. Funkcija poezije u općem okviru historijskog narativa ponajprije je dekorativna, ali i vrlo upečatljiva. Ona ima, dakle, i posebnu strukturalnu vrijednost u naglašavanju poruke kakva djela.

Poetski fragmenti i dekorativno i ritmički naglašavaju određeni dio teksta, čime se tradicionalno u literaturi na orijentalnim jezicima često pokušava razbiti mirni, usporeni, statički model autorske naracije. Poetska scena uklopljena u prozni tekst često je sastavni dio želje (i plana) naratora, pisca da dodatno naglasi zaplet u tekstu, ali, i da istodobno ugodi "narativnoj želji" prefinjenog čitatelja, s druge strane. Dvostruka usmjerenost naracije u djelu, od želje autora da priču dovede do kraja, pa do želje čitatelja da "narativna igra" što duže traje, nužno dobija različite forme i sekvence koje čas ubrzavaju priču, čas je usporavaju i razvlače. Ovaj postupak pripovijedanja u starijim bošnjačkim hronikama na osmanskom jeziku gotovo da je kanonoziran s filotehničkoga aspekta. Po tehnici i sadržaju pisanja, Matrakčijeve hronike su i književna i historijska djela s posebno formuliranim slikama koje katkad obiluju brojnim, čak i ne baš tako važnim historijskim podacima, s jedne strane, dok u nekim dijelovima gotovo da skrivaju historijsku zbilju i naglašavaju autorovu narativnu želju da kaže nešto što se samo njemu čini važnim. Tako, svjesno ili nesvjesno, pravi otklon od historijske realnosti i kreće ka oblikovanju imagološke slike djela. Naracija u hronikama Nasuha Matrakčija Bošnjaka više je podređena velikoj "historijskoj priči", nego što je u službi praćenja "emotivnog" u svijesti likova koje opisuje. To je opća tendencija koja žanrovski samo donekle pravi razliku između osmanske historijske hronike i biografije. Imagološke želje naratora najčešće i najprihvatljivije se semiotički kodiraju kroz određene izreke, poslovice, citate ili kroz poeziju koja je sama po sebi kodirana određenom epskom ili lirskom matricom. Štaviše, i neke se poslovice ili izreke mogu smatrati određenom vrstom komprimiranog protonarativa, a ako se one iskažu unutarnjom rimom, onda su stilski još efektnije i idejno snažnije. Poetski narativni fragmenti u hronikama su, stoga, najčešće varijabilni u tekstualnom mozaiku djela, ali su često i sastavni dio "narativne želje" teksta, mjesto autorske digresije i bijega od činjenica neumitne historijske realnosti. Čak i u šabloniziranim poetskim opisima sultanskog pohoda i "pobjedničke vojske", u tekstualnom mozaiku djela, jasno biva idejno stajalište koje je sastavnica narativnog horizonta Matrakčijevih hronika. Kao da je i poezija sama po svojoj naravi uključena u narativnu strukturu kroz prepoznatljive idejne, imagološke narativne filtere. Zanimljiva je još jedna osobitost poetskih fragmenata u Matrakčijevim hronikama: stihovi su katkad pisani pod jakim nabojem visokostiliziranih kanona jezičkostilskog izraza kićene osmanske poetike, dok su nekad prilično jednostavni, gotovo šablonizirano predvidljivi. No, općenito promatrajući, ako se promatra struktura Matrakčijevih hronika i drugih proznih djela, uočava se nevjerovatna simbioza proznih i poetskih fragmenata teksta, a u narativnim djelima poetski fragmenti katkad su narativni a nekad deskriptivni. Narativni poetski fragmenti u tekstualnom mozaiku Matrakčijevih hronika u jačoj su povezanosti s cjelinom narativnog teksta. Povezanost je i formalne, strukturalne, ali i konceptualne naravi, dok stilska izražajnost i ekspresivnost takvih poetskih fragmenata povećavaju i stilogenost samog djela. Na kraju treba naglasiti da je jedna od općih osobitosti gotovo svih proznih djela Nasuha Matrakčija Bošnjaka simbioza proznih cjelina i poetskih fragmenata koji se međusobno dopunjuju.

(Anali GHB, Knjiga XXXI, Gazi Husrev begova biblioteka, Sarajevo, 2010, str. 169–194)

[20] Mujadžević, Dino (2008:402) "Mühimme defter iz 1552. – Osmanski izvor za povijest Slavonije i Srijema", *Scrinia Slavonica*, VIII (2008).

Teritorijalna i upravna organizacija visočke nahije do početka XVII stoljeća

U ovom radu iznosi se teritorijalna i upravna organizacija visočke nahije do početka XVII stoljeća. Ova oblast ušla je u sastav Osmanskog carstva prije definitivnog pada srednjovjekovne bosanske države pod osmansku vlast (1463). Prema izvorima osmanske provenijencije, visočka nahija bila je formirana i kao takva postojala u februaru 1462. godine. Tokom XV i XVI stoljeća teritorijalni obim visočke nahije podlijegao je stalnim promjenama. U početku osmanske vlasti svi zeameti u visočkoj nahiji bili su u posjedu osmanskih feudalaca porijeklom izvan Bosne. Oni su uživali i glavninu timara. Među uživaocima timara bilo je i pripadnika bosanskog sitnog plemstva kojem je osmanska država ostavljala osnovni klasni status. U novoj državi, s jakim centralnim uređenjem, moćnim i organizovanim vojnim aparatom, oni su nalazili sigurnost i garanciju za svoj status. Centralna vlast štitila je njihove interese sve dotle dok su uredno izvršavali svoje obaveze prema njoj. Da zadrži svoj klasni status, jedini uslov bila je lojalnost novoj vlasti, uz vršenje vojne službe. Među uživaocima timara su ugledne vlasteoske porodice, neke porijeklom iz Visokog: Masnaići, Stančići i Sabančići. Prema podacima katastarskih popisa iz XVI stoljeća kršćani, uživaoci timara u ovoj nahiji, više se ne spominju. Neki od njih su se, primivši islam, uklopili u većinu muslimanskih spahija, a neki su, otkazavši poslušnost, izgubili svoje timare.

Piše: **Hatidža Čar-Drnda**

I

Vrijeme kada su se Osmanlije, nadirući prema zapadu, učvrstili u Visokom i okolnom području za sada nije moguće tačno odrediti. Historijski dokumenti osmanske provenijencije informišu da je ovo područje i prije definitivnog pada srednjovjekovne bosanske države pod osmansku vlast bilo u sastavu Osmanskog carstva. To je bila nahija – upravna jedinica koja je u osmanskoj administraciji predstavljala određenu teritoriju s jednim ili više gradskih naselja pod neposrednom upravom državnog službenika.

Najstariji, do sada poznati izvor koji spominje visočku nahiju u sastavu Osmanskog carstva je vakufnama (zadužbinska povelja) Isa-bega Ishakovića, pisana u periodu između 1. februara i 3. marta 1462. godine. Turski vojvoda, docnije sandžakbeg bosanskog sandžaka, Isa-beg Ishaković, ostavio je za svoju zadužbinu mlinove na rijeci Željeznici (koja se danas zove Fojnica) u visočkoj nahiji.[1] I prije navedenog perioda, teritorij visočke nahije morao je biti u sastavu osmanske države, ali je taj period na osnovu raspoloživih izvora teško utvrditi. Prema podacima katastarskog deftera iz 1455. godine, u sastavu osmanske države nalazilo se selo Laškovo (danas selo Vlaškovo) u neposrednom susjedstvu Misoče, sela koje je u katastarskom popisu iz 1468/9. godine evidentirano u sastavu visočke nahije.[2] Međutim, ni jedno naselje koje je poslije ulazilo u sastav visočke nahije nije bilo upisano u defter iz 1455. godine, pa možemo pretpostaviti da u to vrijeme visočka nahija nije bila u sastavu osmanske države, ali se nalazila u blizini osmanskog krajišta i bila je

[1] H. Šabanović, Dvije najstarije vakufname u Bosni, *Prilozi za orijentalnu filologiju* (dalje POF) br. II/1951, Sarajevo, 1952, 5-38.

[2] H. Šabanović, *Krajište Isa bega Ishakovića – Zbirni katastarski popis iz 1455. godine,* Orijentalni institut u Sarajevu, Monumenta turcica historiam slavorum meridionalium illustratia, Serija II, knj. 1, Sarajevo, 1964. Ovaj defter predstavlja sumarni popis vilajeta: Jeleča, Zvečana, Hodidjeda, Sjenice, Rasa, Skoplja i Kalkandelena. Iako se podaci koje sadrži ne odnose konkretno na Visočku nahiju, oni posredno predstavljaju bližu vremensku odrednicu uspostave osmanske vlasti u području Visokog.

izložena osmanskoj vojnoj ekspanziji. Godine 1459. kralj Tomaš preduzeo je ofanzivu protiv Osmanlija i dopro sve do Hodiđeda.[3] Osmanlije su vjerovatno poduzele protuakciju i možda je kao rezultat te vojne akcije bilo osvajanje visočkog kraja. Zbog neposredne opasnosti od osmanskih vojnih upada, rezidencija bosanskih vladara pomjerila se daleko od samog Visokog. Stjepan Tomašević izabrao je Jajce za svoju rezidenciju, gdje se i krunisao 1461. godine, a Jajce nazvao "Slavni stoni grad"[4].

Prvi do sada sačuvan popis visočke nahije nalazimo u katastarskom popisu iz 1468/9.[5] godine. Prema tom popisu, nahija Visoko obuhvatila je sljedeća naselja: Trg Visoko (u osmanskim izvorima Visoko je označavano kao Visoka), i sela: Biskupići, Buča (danas Buci), Budoželj, Brestovska, Borina Gorica, Busovača – rudnik željeza, Čatići, Čremošnjak (danas Tramošnjik), Dobrinja, Goduša, Grajani, Gračanica, Grđevac, Gorani, Guvnište, Javri, Hrast, Kralup, Kokoščić, Komotani, Lužnica, Lisovo, Lješevo, Međuričje, Milodraž, Mir, Misoča, Moštre, Hrčezi (danas Hercezi, općina Kiseljak), Orahovo, Poljanica, Poričani, Pridol, Poselina, Podvince, Proroković, Brgule, Radovlja, Šošnje, Stup, Smrčnica, Striževo, Selce (Seoca), Trnovac, Trnovica, Tušnjić, Uvorić, Užorić?, Upovac, Vojsalić, Vardište, Zapišani Lug, Zimča, Zagorica, Prešust?, zatim merze (selišta): Bošković, Čepina Gora, Borika, Rosulja, Grab Krstjan, Lužnica, Potok, Sladovica, Skradna, Zbilje, Donje Polje.

Među navedenim naseljima evidentirano je sedam pustih sela, a i sva evidentirana selišta (merze) bila su napuštena. U vezi s prethodnim zbivanjima i osmanskim osvajanjima, očigledno je da je ovaj kraj pretrpio znatne promjene stanovništva.[6]

Između, najvjerovatnije, 1470 i 1485. godine, kada je izvršena administrativna reorganizacija bosanskog sandžaka, visočkoj nahiji priključene su nahije Lepenica, Fojnica i Kreševo tako da se njen teritorij znatno proširio. U njen sastav ulazilo je 161 naselje i 6 selišta: Biskupići, Blaža Balšić?, Bila voda, Bosilj, Bohorina, Bilojević, Brestovska, Brezovica, Budoželj, Buci, Bukovica, Bukovik, Buliša?, Crkvenjak, Crnići, Crnište, Crna Rika, Cvitoje, Čatići, Čačna, Čepina Gora?, Čemernica, Čremošnik, Čunište, Dastin?, Daštinska, Dobraljevo, Dobrinja, Dolac, Dokuna?, Donja Čemernica, Domane, Dražević, Dragošnica, Dubravine, Duhri, Dusina, Glavačina, Gorani, Goduša, Godavina, Goni Laz, Gomionica, Gornja Čemernica, Gračanica, Grabik, Grab krstjanlik, Grajani, Grnica, Grđevac, Gvoždani, Gojkovci, Hrančić, Homoljine, Hercezi, Hotigošte, Izbod, Ivančić, Jablanovo, Javri, Juričković ili Božičković, Jurište ili Borište, Borina Gorica, Banja, Kadarić, Kamenica, Kovač Gornji, Kovač Donji, Konović, Koporšić, Koritnik, Kostriž, Kožula, Kožić, Krtovine, Kralup, Krtica, Krča, Kuliješ, Lisovo, Lipovik, Loznik, Lugna?, Lugovište, Lužičani, Ljupka?, Ljetovik, Milodraž, Milov Potok, Mir, Misoča, Međuričje, Mokrina, Mokra Noga, Mokronozi, Moštre, Mrakovo, Neprivaj, Obojak, Orahovo, Ostrila, Palež, Papratni Dol, Pirine?, Podgorica, Podastinje, Podnica, Podraža, Malešić, Podkruška, Poričani, Potok, Pomenovići, Prokovik, Prokos, Poljanica, Rakova Noga, Radonjić, Radovlja, Ravne, Ravne Donje, Rožulj ili Živalj, Rotilj, Selce, Sibinovo (Sebinje), Smrčica, Sladovina, Slanpoj, Smrekova Gorica, Sovrle, Srmanica?, Straževo, Srbinje, Svinjari, Sutiska, Stol, Stolac, Skradna, Stomorina (drugo ime Podraža), Suhi Dol, Šošnje, Štitovo, Toplica sa selom, Prejevo, Trnovica, Upovac, Uvorić, Vardište, Vidotina, Vidosalić, Vince, Visoko, Višnjica, Vijesolići, Vratijak?, Vraca, Vrančić, Vodovode (drugo ime Dolin), Zagorica, Zavranica, Zapišani Lug, Zbilje, Zimča, Žrvanj, Žuželj Donji.

Vrijeme kada su se Osmanlije, nadirući prema zapadu, učvrstili u Visokom i okolnom području za sada nije moguće tačno odrediti. Historijski dokumenti osmanske provenijencije informišu da je ovo područje i prije definitivnog pada srednjovjekovne bosanske države pod osmansku vlast bilo u sastavu Osmanskog Carstva. Najstariji, do sada poznati izvor koji spominje visočku nahiju u sastavu Osmanskog Carstva je vakufnama (zadužbinska povelja) Isa-bega Ishakovića, pisana u periodu između 1. februara i 3. marta 1462. godine.

Godine 1489. u sastav visočke nahije ulazilo je 156 naselja. Neka seoska naselja koja su prije ulazila u sastav visočke nahije priključena su dubrovačkoj nahiji. Početkom XVI stoljeća visočkoj nahiji priključeni su rudnici Fojnica, Kreševo, Vareš i Sebežić. Međutim, broj seoskih naselja znatno je manji nego u ranijem periodu: Bilobojić, Blaža, Borika, Bosnić, Božičković, Božurić, Borište, Borina Gorica, Brestovska, Buci, Budoželj, Bunište?, Brezovik, Bosna, Bukovica, Bukovik, Crkvenjak, Crna Rika, Cvatina, Ćatić, Čačina, Čemernica, Čemernica Donja, Čimrančić, Čunište, Daštanić, Daštanska, Dobrinja, Dobraljevo, Dobrunje, Donje Ravne, Dolce,

[3] V. Ćorović, *Historija Bosne,* Beograd, 1940, 532.

[4] Navedeno djelo, 543.

[5] *Tapu defter* (dalje TD) No 0-76, fotokopija u Orijentalnom institutu u Sarajevu (OIS) br. 216, fotokopija (dalje: f) 25, 26, 45, 49, 53, 104, 106, 151.

[6] Borbe ugarske i osmanske vojske iscrpljivale su ovaj kraj i nakon definitivnog pada ove oblasti pod osmansku vlast. U hronici Ibn Kemala zabilježen je sukob između turske vojske u kojoj je učestvovao legendarni Đerzelez i ugarske vojske kod Milodraža 1480. godine. Vidjeti: D. Bojanić, Dve godine istorije bosanskog krajišta (1479. i 1480.) – prema Ibn Kemalu, POF XIV-XV/1964-65, Sarajevo, 1969, 43.

Domarje, Dragoštica, Draževići, Duboki Potok, Duhri, Glavačina, Goduša, Gomjenica, Grabik, Grab, Gračanica, Grahovac, Grajani, Grnica, Gvoždani, Goni Laz, Homolje, Hotigošte, Hrast, Hrančić, Ivančić (drugo ime Srednja), Gorica, Izbod, Javri, Jablanova, Kadarić, Kožić, Koporšić, Konović, Kozlar, Kočevje, Koritnik, Kovač Gornji i Donji, Krstjan Stan, Kriva Glavica, Krtovine, Kokošćić, Kralupi, Kukrine, Kuliješ, Lipovik, Lisovik, Lisovo, Loznik, Lugna, Lužnica, Ljetovik, Malešić, Međuričje, Milodraž, Miloš?, Mir, Hercezi, Misoča, Mokronozi, Mokra Noga, Mrakovo, Moštre, Mratinje, Neprivaj, Obojak, Orah, Orahovo, Papratni Dol, Podastinje, Podgorica, Podgorje, Podraža, Podvince, Poljanica, Pomenovići, Poričani, Pridol, Prokos, Radovlja, Radkovo, Rakova Noga, Rakova Njiva, Raslava, Radonjić, Selce, Sibinovo, Sila, Smrekova Gorica, Smrčnica, Slanopoj, Stavnica, Sladovine, Srhinje, Sovrle, Stol, Straževo, Štavna, Toplica s Trsom, Čremošnik, Trnovica, Trnovac, Trešnjica, Trivković, Tušnjić, Tulica, Ljubište, Upovac, Uvorić, Vardište, Visoko, Vijesolići, Vidosatić, Vidovac, Višnjica, Vlajić, Vrhovina, Vratnica, Vidotina, Vranjak, Zapišani Lug, Zagorica, Zbilja, Zimča, Živoželj, Žrvanj.

Godine 1516. prema podacima sumarnog katastarskog deftera za bosanski sandžak u visočkoj nahiji bilo je evidentirano 118 naselja: Bilosalić, Blaže, Hohorina, Borina Gorica, Bosilj, Brestovska, Brusna, Bukovik, Bukovica, Budoželj, Bunište, Buča, Busovača, Crkvenjak, Crnići, Čatići, Čemernica, Čremošnik, Čunište, Dolac (drugo ime Višnjica), Donje Ravne, Dobrinja, Donja Čemernica, Dobraljevo, Dražević, Domari, Dragošnica, Duhri, Daštanska, Deževica, Dusina, Gračanica, Donji Laz, Gojakovac, Goduša, Grajani, Gladina?, Gvoždani, Grđevac, Gomionica, Gorani, Homolje, Hotigošte, Hrčezi, Hrančić, Fojnica, Javri (drugo ime Brgule), Javri Mali, Krisna?, Krtovine, Kalupi, Kokošćić, Kuliješ, Kreševo, Likosina, Lisovo, Lužnica, Loznik, Lješevo, Ljetovik, Mratinić, Mratinje, Međuričje, Malešići, Mokra Noga, Mokronozi, Mir, Neprivaj, Orač (Vrač)?, Obojak, Orahovo, Ostružnica, Podastinje, Prokos, Papratni Dol, Poljanica, Pridol, Poričani, Podvince, Putnica?, Rakova Noga, Radovlja, Rotilj, Radonjić, Sibinovo, Seoča, Smrčnica, Sebežić, Stupar, Stolac, Srhinje, Straževo, Šošnje, Štitovo, Tušnjić, Trnovac, Toplica, Trnovica, Tulica, Vratnica, Vidosalić, Vardište, Veselković?, Vjesolići, Vodovađe, Višnjica, Vranjak, Vareš, Visoko, Uvorić, Zbilje, Zapišani Lug, Zagorica, Zimča, Žuželj, Žrvanj, Žeželjevo.

Kada su Osmanlije osvojile Bosnu nisu željeli naglim promjenama izazvati otpor, pa nisu odjednom ukinuli sve institucije starog poretka. Izvjesne institucije i elementi stare države neznatno su modifikovani i prilagođavani osmanskom sistemu, ili su čak ostavljani u nepromijenjenom obliku. Tako je stara društvena struktura u velikoj mjeri prihvaćena. U pogledu stvaranja upravnih jedinica i administrativne podjele osvojenih zemalja, prilično su se oslanjali na upravnu podjelu koju su zatekli.

Zbog stalnih administrativnih promjena tokom XVI stoljeća, broj naselja u visočkoj nahiji stalno se mijenjao. Tako je, prema podacima popisa bosanskog sandžaka iz 1528/30. godine, u visočkoj nahiji evidentirano 112 naselja: Bila Voda, Borina Gorica, Bohorina, Bosnić?, Brusna, Busovača, Bukovik, Bukovica, Budoželj, Buci, Biskupići, Brestovska, Bilovići, Bosna?, Crkvenjak, Crnići, Crna Rika, Ćiće, Čatići, Ćemernica, Čremošnik, Daštanska, Dusina, Deževice, Domari?, Dragošnica, Draževići, Donja Dušnica, Donje Ravne, Dobrinja, Dolac (drugo ime Višnjica), Glavnica?, Gračanica, Goduša Velika, Grđevac, Gvoždani, Grajani, Gornji Potok, Gojaković, Hotigošte, Hrast, Hercezi, Fojnica, Javri (drugo ime Brgule), Javri Mali, Kreševo, Kojsina, Krtovina, Kuliješ, Kučići, Kralupi, Kopač, Lisovo, Lokvište, Ljetovik, Mir, Mratinići, Milodraž, Međuričje, Moštre, Mokronoge, Mokrina, Milin, Orač?, Obojak, Ostružnica, Palež, Poljanica, Pridol, Podastinje, Prokos, Podvince, Radovlja, Rakova Noga, Radonjić, Rotilj, Sebežić, Straževo, Stančić, Sibinovo, Svinjarevo, Seoča, Srhinje, Šošnje, Tušnjić, Trnovica, Vidosalić, Vodovađe, Vranjak, Vareš, Visoko, Višnjica, Vijesolići, Vardište, Vratnica, Prvenković, Ravne, Uvorić, Žeželjeva, Živoželj. Popisom iz 1540/42. godine evidentirano je samo 48 naselja, pa pretpostavljamo da ovim popisom nisu obuhvaćena sva naselja visočke nahije, odnosno ovaj katastarski popis sigurno nije kompletan: Bjelavići, Bohorina, Brusna, Busovača, Bunište?, Botunje, Crkvenjak, Crnići, Gvoždani, Daštanska, Deževica, Dragošnica, Fojnica, Jelaška, Javri (drugo ime Brgule), Hotigošte, Kralupi, Krtovine, Komari, Kojsina, Kreševo, Milodraž, Malešići, Međuričje, Mokronoga, Mratinići, Obojak, Orač, Ostružnica, Palež, Poljanica, Pridol, Radoševo, Stomorine (drugo ime Podraža), Straževo, Sebežić, Stančić, Štitovo, Toplica, Vodovađe, Vidosalić, Vranjak, Vareš, Višnjica, Visoko, Žeželjeva, Moštre.

Prije 1570. godine ovoj nahiji priključena je Jelaška, zatim sela Radilovići koje je pripadalo Kamenskom i Radoševo, rudnik željeza. Ukupan broj naselja navedene godine iznosio je 141: Ban Vrh, Bila Voda, Bjelovići, Biskupići, Bohorina, Botunica, Boljković, Borina Gorica, Bosilj, Brestovska, Brezovik, Brusna, Buča, Bukovica, Bukovik, Busovača, Crkvenjak, Čatići, Čremošnik, Crnići, Čemernica, Čunište, Donje Polje, Donja Čemernica. Donji Kovač, Donje Ravne, Dolac (drugo ime Višnjica), Dobrinja, Daštanska, Draževica, Dragošnica, Duhri, Dusina, Glavica, Gomionica, Goni Laz, Goduša, Gorani, Gojkovac, Gračanica, Grajani, Grdjevac, Gvoždani, Homolje, Hotigošće, Hrast, Hrčezi, Fojnica, Jelaška,

Javri (drugo ime Brgule), Kojsina, Kokoščić, Komari, Kralup, Krastavica, Kreševo, Krtovine, Krstjan, Kučići, Likosina, Lisovo, Loznica, Loznik, Lužnica, Ljetovik, Lješevo, Malešić s druge strane (vjerovatno rijeke), Malešići prijeko, Mali Javri, Mala Goduša, Milodraž, Međuričje, Mir, Mokra Noga, Mekrine, Monari, Moštre, Mratinići, Obojak, Orah, Orahovo, Ostružnica, Papratni Dol, Pijavučevina?, Palež, Poljanica, Podlaz, Podvince, Podastinje, Poričani, Pridol, Prokos, Proroković, Radonjić, Radovlja, Rakova Noga, Radoševo, Radilovići, Rotilj, Sebežić, Gradina i Gornja Gradina, Stršika, Seoča, Sibinovo, Smrčnjca, Smrekova Gorica, Srhinje, Stolica?, Stup, Stomorina, Striježevo, Svinjarevo, Šošnje, Štitovo, Toplica, Trnovica, Tulica, Tušnjić, Upovac (drugo ime Stančić), Uvorić, Vardište, Vidosalić, Visoko, Vijesolići, Vareš, Vodovađe, Vratnica?, Vranjak, Očehnić, Višnjica s mezrom, Krstjan, Zagorica, Zapišani Lug, Zabrana, Zbilje, Zimča, Žeželjeva, Žrvanj, Žuželj.

Do kraja XVI stoljeća broj naselja ostao je gotovo isti. Prema podacima katastarskog popisa bosanskog sandžaka iz 1604. godine u ovoj nahiji evidentirano je 140 naselja: Ban Vrh, Botunje, Bila Voda, Biskupići, Bohorina, Boljković, Borina Gorica, Bisilj Brezovik, Brestovska, Brusna, Buča, Bukovica, Bukovik, Bunište (ili Ponešine), Busovača, Crkvenjak, Crnići, Čatići, Čemernica, Čemernica Donja, Cremošnik, Čunište?, Čiflik Mehmeda s., Karadjoza, Čiftlik Jusufa i Ismaila, Gomionica, Gojakovac, Gornja Skradna, Gračanica, Grajani, Glavičina, Gorani, Gradina, Gvoždani, Grđavac, Daštanska, Dobrinja, Donji Kovač, Gornje Rovine (Ravne), Dolac (drugo ime Višnjica), Dragošnica, Dreževica, Draževići, Duhri, Dusina, Fojnica, Hotigošće, Homalje, Čiftlik, Hrast, Hrčezi, Kojmina, Komari, Kokoščić, Kralupi s kratjanskim zemljištem, Kreševo, Krastavica, Krstjan, Krtovine, Kučivice, Lisovac, Lisovo, Laznica, Loznik, Lužnica, Ljetovik, Lješevo, Ljeskovina, Javri (drugo ime Brgule), Jelaška, Kamensko, Mala Goduša, Mali Javri, Malešići (sa druge strane), Malešići, Međuričje, Milodraž, Mir, Monari, Mokronozi, Makronoga, Moštre, Mratinići, Obojak, Očehnići, Orah, Orahovo, Ostrilja, Ostružnica, Palež, Proroković, Papratni Dol, Podlaz, Pijavčevina, Podastinje, Podvince, Poljanica, Poričani, Pridol, Prokos, Radilavići, Radonjić, Radovlja, Rakova Noga, Radoševo, Rotilj, Sebežić, Seoča, Sibinovo, Smrekova Gorica, Skradna, Smrčnica, Srbinje, Stup, Stomorine (drugo ime Podraža), Striževo, Svinjarevo, Srškina, Šošnje, Štitova, Toplica, Trnovica, Tulica, Tušnić, Upovac (drugo ime, Stančić), Uvorići, Varđište, Vareš, Velika Goduša, Vidosalići, Visoko, Višnjica s mezrom Krstjan, Vodovađe, Vijesolići, Vratnica, Vranja, Zabarje, Zagorica, Zapišani Lug, Zbilje, Zimča, Živoželj, Žeželjeva, Žrvanj.

Kao što vidimo, teritorijalni opseg visočke nahije tokom XV i XVI stoljeća podlijegao je stalnim promjenama.

Kada su Osmanlije osvojile Bosnu nisu željeli naglim promjenama izazvati otpor, pa nisu odjednom ukinuli sve institucije starog poretka. Izvjesne institucije i elementi stare države neznatno su modifikovani i prilagođavani osmanskom sistemu, ili su čak ostavljani u nepromijenjenom obliku. Tako je stara društvena struktura u velikoj mjeri prihvaćena. U pogledu stvaranja upravnih jedinica i administrativne podjele osvojenih zemalja, prilično su se oslanjali na upravnu podjelu koju su zatekli. U duhu tog principa bosanski sandžak podijeljen je administrativno na pet oblasti koje su podražavale granice teritorijalnih posjeda posljednjih bosanskih kraljeva i moćne vlastele. Oblasti koja je bila pod neposrednom vlašću posljednjeg bosanskog kralja i koja je nazvana Kraljeva oblast (Vilayet-i Kral) pripadala je visočka nahija zajedno sa nahijama Bobovac, Dubrovnik, Lašva, Brod, Neretva, Kreševo, Fojnica i Lepenica, zatim tvrđave: Borovac, Kreševo, Creševo, Prozor, Susid, Vranduk i Bobovac.[7]

Pošto je likvidirala krupno plemstvo, koje je bilo oslonac i glavna snaga stare bosanske države, sitnom kršćanskom plemstvu osmanska vlast ostavljala je osnovni klasni status. Sitni plemići, neprestano ugrožavani od krupnih plemića i iznureni ratovima u posljednjim decenijama trajanja bosanskog kraljevstva, u novoj vlasti, s jakim centralnim uređenjem i moćnim, organizovanim vojnim aparatom, nalazili su sigurnost i garanciju za svoj status. Pored toga, centralna vlast štitila je njihove interese, sve dotle dok su uredno izvršavali svoje obaveze prema njoj.

II

Reorganizacija Bosanskog sandžaka u administrativno-teritorijalnom smislu izvršena je krajem sedme decenije XV stoljeća. Tada je i Kraljeva oblast podijeljena na tri manje oblasti (vilajet): sarajevski, brodski i neretvanski vilajet. Visočka nahija priključena je sarajevskom vilajetu.[8]

U osmanskoj državi sudstvo je bilo odvojeno od upravne vlasti. Njega je centralna vlast povjeravala posebnom organu-kadiji. Kadije su bile u prvom redu predstavnici pravosuđa, ali pored toga imali su i široke upravne nadležnosti, pa se teritorija na koju se protezala nadležnost jednog kadije nazivala kadilukom. Kadiluk je bio teritorijalno-upravna jedinica veća od nahije i obično je obuhvatao nekoliko nahija.

U prvim decenijama osmanske vlasti visočka nahija pripadala je kadiluku Bobovac, a kada je izvršena reorganizacija uprave u bosanskom

7 TD No 0.76, OIS br. 216, f. l.
8 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk,* Sarajevo, 1982, s. 144.

sandžaku, poslije 1470. godine, visočka nahija priključena je sarajevskom kadiluku i u okvirima tog kadiluka ostala sve do kraja osmanske vlasti.[9]

Pošto je jedan kadiluk obuhvatio više nahija, kadija je u sjedištima većih nahija postavljao svoje zastupnike (naibe). Oni su obavljali po naređenju kadije određene sudsko-administrativne poslove. Već 1483. godine Visoko je imalo svog naiba-kadiju. Spomen o njemu sačuvan je na budžetu koji je izdao svećenicima samostana u Fojnici.[10] Zvao se Ibrahim, sin Mehmeda. Naib u Visokom spominje se i 1540. godine u katastarskom popisu iz navedene godine.[11] Sinan, sin Mustafin, kao kadija u Visokom spominje se u sarajevskom sidžilu 1556. godine.[12] Sa stanovišta spahijsko-vojne podjele visočka nahija pripadala je komandi vilajeta Brod,[13] a spahije koje su uživale timar u visočkoj nahiji bile su direktno odgovorne seraskeru, vojnom komandantu, pod čijom su se upravom nalazile spahije nekoliko nahija. Godine 1468. serasker visočke nahije, kao i nahija Brod, Babovac, Lašva i Kreševo bio je Kara Balaban koji je uživao timar u vrijednosti od 7.704. akče.[14]

Na čelu visočke nahije nalazio se vojvoda. Visočka nahija imala je svog vojvodu već 1483. godine,[15] a 1509. godine visočki vojvoda bio je izvjesni Ali-beg.[16]

Na osvojenim teritorijama Osmanlije su uspostavljale svoj društveno-ekonomski sistem i provodili principe svoje zemljišne politike. U duhu takve politike visočka nahija, kao i sva područja u Osmanskom carstvu, podijeljena je na hasove sultana i sandžakbega, zeamete i timare. Svi rudnici u visočkoj nahiji bili su sultanov has, a has bosanskog sandžakbega bio je trg Visoko sa još nekoliko značajnijih seoskih naselja. Ostala seoska naselja bila su u sastavu zeameta i timara spahija i tvrđavskih posada. U početku osmanske vlasti svi zeameti u visočkoj nahiji bili su u posjedu osmanskih feudalaca porijeklom izvan Bosne. Također, i glavninu timara uživali su feudalci porijeklom izvan Bosne. Bilo je dosta Mađara koji su ranije prihvatili islam, zatim, spahija iz Sofije, Vidina, Šehirkeja, Ohrida, Skoplja, znatan broj spahija Arnauta. Među uživaocima timara bilo je i pripadnika bosanskog sitnog plemstva.

Pošto je likvidirala krupno plemstvo, koje je bilo oslonac i glavna snaga stare bosanske države, sitnom kršćanskom plemstvu osmanska vlast ostavljala je osnovni klasni status. Sitni plemići, neprestano ugrožavani od krupnih plemića i iznureni ratovima u posljednjim decenijama trajanja bosanskog kraljevstva, u novoj vlasti, s jakim centralnim uređenjem i moćnim, organizovanim vojnim aparatom, nalazili su sigurnost i garanciju za svoj status. Pored toga, centralna vlast štitila je njihove interese, sve dotle dok su uredno izvršavali svoje obaveze prema njoj. Mnogi balkanski plemići ulaze u osmanski vojni sistem. Neki od njih dobili su na uživanje posjede koji su im i ranije pripadali, a neki su dobijali sasvim nove posjede u drugim krajevima Carstva.

Analizom katastarskog popisa iz 1468. godine, a u kojem se nalaze bilješke i do 1478. godine, možemo konstatovati da je u visočkoj nahiji timara uživalo petnaest kršćana spahija. Analizom bilježaka uočavamo da prisustvom osmanske vlasti, kao i stečenim statusom nisu bili zadovoljni svi uživaoci timara. To nezadovoljstvo ispoljavali su neizvršavanjem vojnih obaveza prema osmanskoj vlasti. Rezultat takvog ponašanja u svim slučajevima bilo je oduzimanje timara.

Radoj (Radivoj) Masnović uživao je timar čiji je prihod iznosio 3.050 akči.[17] Porodica Masnović u vrijeme bosanske kraljevine bila je ugledna porodica koja je svoj položaj zasnivala na ekonomskoj podlozi. Vodila je porijeklo iz Visokog. Još 1398. godine iz ove porodice za dubrovačkog građanina primljen je Priboj Masnović, koji je bio knez Visokog.[18] Status građanstva u Dubrovniku bio

9 Navedeno djelo, 147.

10 H. Šabanović, Turski dokumenti iz druge polovine XV stoljeća, *Istorijsko-pravni zbornik,* god. 1, sv. 2, Sarajevo, 1949, s. 178-208.

11 TD, No 211, OIS br. 75, f. 236.

12 Gazi Husrev-begova biblioteka, *Sarajevski sidžil* iz *1554/56. godine,* strana 254, dokument drugi.

13 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk...*, 124.

14 TD, No 0-76, OIS br. 216, f. 43.

15 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk...*, 147.

16 J. Matasović, *Fojnička regesta,* Spomenik SKA LXVII, Beograd, 1930, s. 105.

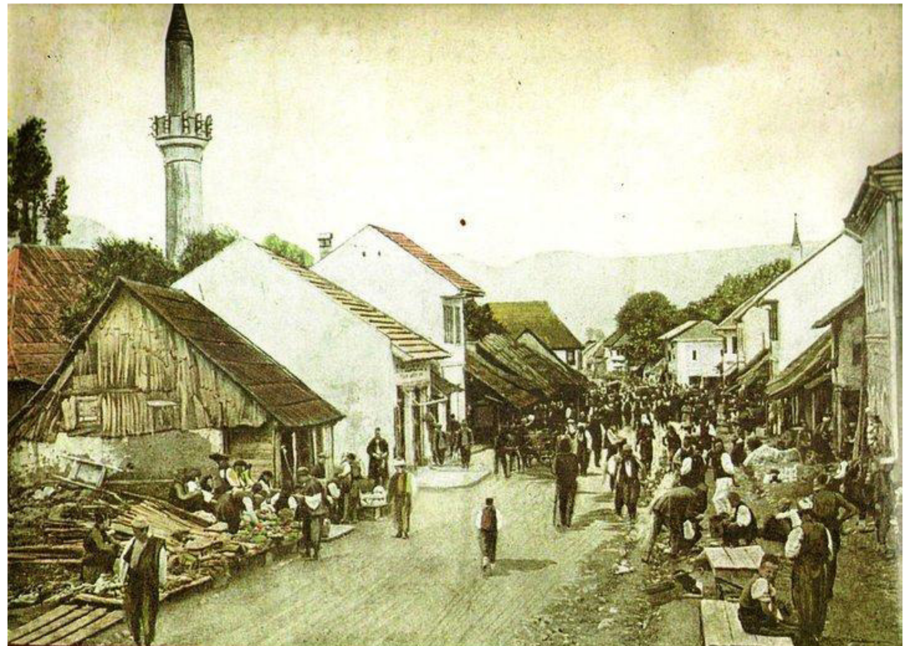
17 TD, No 0-76, OIS br. 216, f. 51.

18 Historijski arhiv u Dubrovniku (HAD) Reformationes 31, folio 28, 3. 1. 1398.

je nasljedan po muškoj liniji, tako da su i ostali njegovi potomci uživali tu privilegiju. Poznato je da su Dubrovčani građanstvo davali samo značajnim i uglednim osobama.

Godine 1473. timar je oduzet Radoju (Radivoju) Masnoviću, jer se nije odazvao pozivu da dođe na vojni pohod protiv Uzun Hasana. Timar mu je sultanovom intervencijom ponovo vraćen. Godine 1476. timar mu je oduzet, jer je prikrivao novouknjižene seljake (nev jafta). Pet mjeseci kasnije, ponovo, sultanovom intervencijom, timar mu je vraćen i kasnije je bio lojalan osmanskoj vlasti o čemu govori i timar koji je uživao 1485. godine. Pored timara u vrijednosti od 5.538 akči, uživao je i čiftlik u vrijednosti od 400 akči.[19] Iste godine kao uživaoci čiftlika u vrijednosti od 300 akči spominju se Mehmed i Ahmed, sinovi kneza Radoja koji su već prihvatili islam.[20] Jedan od njegovih sinova Radivoj, sin Masnovića, u nahiji Neretva uživao je timar u vrijednosti od 7.228 akči.[21] U kasnijim popisima Masnovićima se gubi trag. U popisnom registru iz 1540. godine navodi se čiftlik pod imenom Masnović koji su uživali seljaci iz sela Milodraža.[22] U kasnijem popisu iz 1570. godine nalazi se bilješka u kojoj stoji da se iz čiftlika Radoja Masnovića izdvaja jedna njiva i daje kao čiftlik Jusufu, sinu Husejna.[23]

Da li je ova porodica i dalje bila lojalna osmanskoj vlasti i uživala privilegije svog statusa, na osnovu materijala popisnih deftera koje smo imali na raspolaganju, ne bismo mogli tvrditi. Možda je dobila kompenzaciju u nekom drugom kraju, ili pak, primivši islam, a što je najvjerovatnije, te privilegije i dalje uživala, samo pod drugim imenom.

U visočkoj nahiji timare su uživali i potomci vlastele Stančića, koji su bili jedna od poznatijih vlastelinskih porodica u bosanskom srednjem Podrinju. Stančići se kao vlastela spominju u službi kralja Tvrtka. Da li je ovo ogranak vlastelinske porodice Stančića iz srednjeg Podrinja koja se uzdigla poslije propasti Zlatonosovića, ili je druga vlastelinska porodica koje je dobila plemićku titulu u vrijeme kralja Tvrtka Tvrtkovića? Plemić Ivan, sin Mladena Stančića, kao zastupnik kralja Tvrtka Tvrtkovića odlazi 1407. godine u Dubrovnik da naplati naknadu za kraljeve kuće koje on posjeduje u Dubrovniku.[24] Iste godine, kao glasnik kralja Tvrtka Tvrtkovića, odlazi u Dubrovnik po svetodmitarski dohodak.[25] Vukić Stančić uživao je timar koji se sastojao od četiri sela u visočkoj nahiji (Poljanica, Lužnica, Trnovac i Javri) s prihodom od 1.724. akče.[26] Radivoj Stančić i Radoj Simčić uživali su timar koji se sastojao od dva sela, a u vrijednosti od 240 akči.[27] Radivoj Stančić svojim zaslugama dobio je znatno veći timar i uz njega čiftlik. Godine 1485. taj timar obuhvatao je četiri sela u visočkoj nahiji s prihodom od 5.323 akče.[28] Jedno od tih sela – Upovac – nazvano je po ovoj porodici Stančić.[29] Potomak Radoja Stančića primio je islam i dobio ime Davud i titulu beg. U visočkoj nahiji uživao je timar u vrijednosti od 6.029 akči i jedan čiftlik u nahiji Sarajevo s prihodom od 266 akči.[30] Njegovi sinovi Mehmed i Kurd živjeli su u okolini Visokog, gdje se sve do početka XVII stoljeća navode njihovi posjedi.[31]

Mada je Dinić tvrdio da je ova porodica nestala 1463. godine u borbama s Osmanlijama, vidimo da je ona u novom sistemu sačuvala svoj status i dalje egzistirala.[32]

19 TD, No 0-76, OIS br. 216, f. 51; TD 18, OIS br. 61, f. 23, 3.
20 TD, No 18, OIS br. 216, f. 3.
21 TD, No 24, OIS br. 62, f. 123, 124 (Opširni defter iz 1489. godine).
22 TD, No 211, OIS br. 75, f. 22 (Opširni defter iz 1540/42).
23 TD, No 379, OIS, br. 76, f. 345 (Opširan defter iz 1570).
24 HAD, Diversa Cancellariae, 36, folio 258, 5. 12. 1407.
25 HAD, Diversa Cancellariae, 36, folio 259.
26 TD No 0-76, OIS br. 216, f. 51, 52; B. Zlatar, *O nekim muslimanskim feudalnim porodicama u Bosni u XV* i *XVI stoljeću,* Prilozi Instituta za istoriju (dalje: Prilozi), god. XIV, br. 14-15, Sarajevo, 1978, 101.
27 TD, No 0-76, OIS br. 216, f. 51.
28 TD, No 18, OIS br. 61, f. 44.
29 TD, No 157, OIS br. 65, f. 365. I u kasnijim popisima ovo selo je evidentirano pod imenom Stančić.
30 TD, No 56, OIS br. 63, f. 42.
31 TD, No 157, OIS br. 65, f. 402, 425; TD 379, OIS br. 76, f. 257, 323; TD 477 (I), OIS br. 203, f. 191.
32 M. Dinić, *Za istoriju rudarstva u srednjovjekovnoj Srbiji i Bosni,* I deo, Beograd, 1955, 43.

U visočkoj nahiji timar je uživao i Tvrtko, sin Sabančića, vjerovatno sin, ili rođak Matije Sabančića koji se 16. 9. 1471. godine spominje kao kralj Bosne (misli se na kralja obnovljenog bosanskog kraljevstva u vrijeme osmanske vlasti).[33] Zbog nelojalnosti osmanskoj vlasti (nije se odazvao na poziv Ajas-bega), timar u vrijednosti od 1.451 akči oduzet mu je i dat Mađaru Karađozu 1471. godine.[34] Murat, sin Sabančića, u neretvanskoj nahiji uživao je timar u vrijednosti od 2.619. Taj timar krajem 1528. uživali su martolosi tvrđave Akhisar (Prusac).[35]

Timare su u Visočkoj nahiji uživali još Radosav, sin Grgura i Pavle u vrijednosti od 2.020 akči,[36] Petar, sin Radiča u vrijednosti od 1.689 akči,[37] a pošto nije otišao u vojni pohod na poziv sandžakbega, timar mu je oduzet i dat Tvrtku.[38] Vukić je dobio timar 1475. godine u vrijednosti od 2.020 akči. Za njega je navedeno da je postao izdajnik, pa mu je timar oduzet i dat knezu Miliši.[39] Sela Brestovska, te Gornja i Donja Čemernica data su na uživanje knezu Jovanu i Nikoli 1474. godine. Radoj, sin Braniše i Petar sin Radiča uživali su zajednički timar u selu Budoželju,[40] a Ivan u selu Rogna u vrijednosti od samo 170 akči.[41] Timar u vrijednosti od 300 akči uživao je Juraj, sin Radoje,[42] a zajednički timar u selu Grnica u vrijednosti od 519 akči uživali su Vukina, Vukašin i Kovač,[43] dok je u selu Prokos uživao timar u vrijednosti od 2.085 akči Ivan.[44] U selima Hotigoštu i Višnici nalazio se zeamet Petra, sina kneza Obrina, čiji je prihod sa selima Podraga, Selce i Podhum u nahiji Neretva iznosio 40.225 akči.[45] Timare u visočkoj nahiji uživali su još Jovaniš koji je dobio timar u vrijednosti od 2.776 akči, a koji je prethodno uživao neki Hidr,[46] zatim Radosav, rođak Jakub-bega u vrijednosti od 2.973 akče. U selu Krtovine timar je uživao Širmerd iz Sofije, posadnik tvrđave Kreševo. Taj timar je 1489. godine dat na uživanje Đorđu i Radoju.[47]

Početkom XVI stoljeća, prema podacima katastarskog popisa iz 1516. godine, u visočkoj nahiji ne nalazi se ni jedan timar u posjedu kršćanina spahije. Kako smo vidjeli iz prethodnog izlaganja, neki od njih su se, primivši islam, uklopili u većinu muslimanskih spahija, ili su otkazavši poslušnost, izgubili timare. Međutim, da bi sačuvali svoj ranije stečeni klasni status nije bilo neophodno da napuste staru vjeru i da prihvate islam. Da zadrže svoj klasni status jedini uslov bila je lojalnost novoj vlasti, uz vršenje vojne službe. U pogledu nasljeđivanja timara, spahija hrišćanin uživao je isti tretman kao i spahija musliman. Ukoliko su sinovi i u hrišćanskoj i u muslimanskoj vjeri timar su mogli uživati zajedno, ili ga je mogao naslijediti jedan od njih, shodno potrebama i timarskim pravilima. Timari su bili dobra različite vrijednosti kojima je raspolagala država, pa je timar koji je uživao spahija musliman mogao dobiti spahija kršćanin i obratno i to iz sasvim drugog kraja, mada je u Bosni još od početka XVI stoljeća postojala tendencija da spahije iz Bosne dobijaju timare samo u Bosni.[48]

Mnogi balkanski plemići ulaze u osmanski vojni sistem. Neki od njih dobili su na uživanje posjede koji su im i ranije pripadali, a neki su dobijali sasvim nove posjede u drugim krajevima Carstva.

Nisu samo kršćani spahije bili nezadovoljni svojim položajem u novoj državi. Brojni su i spahije muslimani koji nisu izvršavali svoju dužnost, niti odlazili na vojnu, zbog čega su im redovno oduzimani timari. Dosta podataka o tome pruža katastarski popis iz 1468/9. godine.

Timar je oduzet, između ostalih i kalavuzu (vodiču) Jusufu, jer nije htio da ide u vojnu na Jajce 15. januara 1469. godine i dat je vojvodi Ismailu. Pošto se ni on nije odazvao pozivu sandžakbega i nije otišao na vojni pohod, timar mu je oduzet i dat kapudži baši Sirijcu Jakubu. Za još petoricu muslimanskih spahija koji su uživali timare u visočkoj nahiji navedeno je da su im timari oduzeti zbog nevršenja službe.

Zbog ugarskih pozicija u jajačkoj, srebreničkoj i šabačkoj banovini, koje su predstavljale jaku i dobro čuvanu branu daljim turskim prodorima na teritorij Ugarske, a i zbog nezadovoljstva samih Bosanaca, osmanska vlast nije se osjećala sigurnom na ovom terenu, zbog čega je ulagala vidan napor da za sebe pridobije uticajne ljude ovog kraja. Postepenim učvršćenjem vlasti, naročito poslije pada srebreničke banovine (prije 1520.), šabačke (1521) i jajačke (1528) broj kršćana spahija smanjivao se i nestajao, bilo da su se prihvatanjem islama gubili u masi muslimanskih spahija, bilo da su bježali preko granice, ili su zbog otkazivanja poslušnosti gubili timare.

(Prilozi za orijentalnu filologiju, vol. 37, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1988., str. 185–194)

[33] H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*..., 49.
[34] TD, No 0-76, OIS br. 216, f. 49.
[35] TD, No 56, OIS br. 63, f. 52.
[36] TD, No 0-76, OIS, br. 216, f. 47.
[37] TD, No 0-76, OIS br. 216, f. 52.
[38] Isto.
[39] TD, No 18, OIS br. 61, f. 40.
[40] TD, No 0-76, OIS 216, f. 52.
[41] Isto.
[42] Isto.
[43] TD, No 18, OIS br. 61, f. 50.
[44] Isto.
[45] TD, No 18, OIS br. 61, f. 26.
[46] TD, No 24, OIS br. 62, f. 110.
[47] TD, 24, OIS br. 62, f. 424.
[48] *Kanuni i kanun-name* za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak, Serija I, Zakonski spomenici knj. 1, Sarajevo, 1957, s. 26.

Dr. Hatidža Čar-Drnda
(1947 – 2014)
Odlazak naučnice koja je predanim radom osvijetlila historiju Bosne i Hercegovine

Hatidža Čar-Drnda, vrijedni pregalac na polju osmanske historije, koja je svojim naučnim opusom dala značajan doprinos razvoju historiografije Bosne i Hercegovine, napustila nas je 12. decembra 2014. godine. Svojim radom svrstala se u red onih bosanskohercegovačkih historičara koji su utjecali da se odnos, znanje, razumijevanje i tumačenje prošlosti Bosne i Hercegovine kroz izvornu građu dovede do razine koja će omogućiti korektnu interpretaciju. Dr. Hatidža Čar-Drnda bila je jedna od danas rijetkih osoba koje uopće znaju i mogu koristiti i interpretirati takvu građu.

Hatidža Čar-Drnda rođena je 12. decembra 1947. godine u Đuličanu, u općini Glamoč, gdje je završila osnovnu školu i gimnaziju. U Sarajevu je studirala na Filozofskom fakultetu na Odsjeku za orijentalistiku, gdje je 1971. godine stekla zvanje profesora arapskog jezika i književnosti. Odmah po završetku studija zaposlila se "Energoinvestu". U Orijentalnom institutu počela je raditi 1975. godine u historijskom odjeljenju, u kojem je prošla kroz sva naučna zvanja do penzioniranja 2013. godine. Tokom skoro četiri decenije akademskog rada Hatidža Čar-Drnda radila je na raznovrsnim izvorima i građi koji se odnose na prostor bivše Jugoslavije, pritom koristeći brojne izvore i literaturu na više jezika.

Teško je sažeti u nekoliko redaka rezultate dugogodišnjeg posvećenog istraživačkog rada. Veliki dio istraživačkih napora i naučnog rada posvetila je proučavanju diplomatske, političke i vojne historije Bosne i Hercegovine u okviru Osmanskog Carstva, a posebno historije gradskih naselja. Svojim predanim radom osvijetlila je historiju i razvoj mnogih gradova i mjesta, kao što su Visoko, Mostar, Tešanj, Foča, Pljevlja i Novi Pazar.

Njen akademski opus obuhvata preko pedeset naučnih radova, izuzetno značajno izdanje izvora *Sidžil tešanjskog kadiluka*, zatim u rukopisu *Sidžil fočanskog kadiluka* te za štampu pripremljenu knjigu *Nastanak Mostara: Urbani i demografski razvoj grada do kraja XVI stoljeća*. Ova knjiga predstavlja proširenu verziju njenog doktorskog rada. Treba spomenuti i njene prijevode savremenih arapskih književnika s arapskog jezika.

Među brojnim vrlinama rahmetli Hatidže Čar-Drnda mogu se izdvojiti iskreni altruizam, otvorenost i iskrenost u komunikaciji, razložnost, erudicija, predanost, ozbiljnost i odgovornost prema poslu koji je obavljala.

Sabaheta Gačanin, Orijentalni institut u Sarajevu